

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN KİMLİK PROBLEMLERİ

KAAN BELEK

Ankara, 2006

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN KİMLİK PROBLEMLERİ

KAAN BELEK

**TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. ZEYNEP DAĞI**

**Ankara, 2006
(Fotokopi ile çoğaltılabilir
Fotokopi ile çoğaltılamaz)**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Kaan Belek'e ait "Modernleşme Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. A. Nuri Yurdusev

Üye

Yrd. Doç. Dr. Zeynep Dağı

Üye

Yrd. Doç. Dr. Ramil Zalyaev

ÖZET

Türkiye'nin 150 yıllık modernleşme sürecinde yaşadığı kimlik problemlerini anlayabilmek ve bu problemlere çözüm önerisi geliştirebilmek için Türk modernleşme projesini ciddi ve akademik bir analiz içinde çok iyi irdelenmek gerekmektedir. Bu doğrultuda da bu tezde, Türk kimliğinin oluşumu ve bu süreçte Avrupa kimliğinin rolü, Türk kimliği ile Avrupa kimliğinin karşılıklı konumları dikkate alınarak incelenmektedir. Bu amaçla, Türk kimliği ve Avrupa kimliğinin incelenmesinin temelini oluşturacağı düşüncesiyle ilk olarak kimlik unsurları üzerinde durulmaktadır. Bu şekilde konunun kavramsal arka planının oluşturulmasından sonra Avrupa ve Türk kimliklerinin tarihsel gelişim süreçleri içinde nasıl oluştukları ele alınmakta ve birbirlerinin kimlik oluşumlarında nasıl etkili oldukları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Buna ek olarak, Türkiye'nin Batılılaşma ve modernleşme sürecinde oluşan sosyo-politik ve kültürel kimlikleri, kimliksel parçalanmaları ve kutuplaşmaları ele alınmaktadır. Bu tanım ve analizler ışığında tez, olası çözüm önerisiyle sonuçlanmaktadır.

ABSTRACT

In order to understand the identity problems that Turkey has faced throughout the modernisation period for the last two centuries, it is essential that Turkish modernisation project be analysed within a serious and analytical framework. For this reason, the formation of Turkish identity and the role that European identity played in this formation and their mutual positions are considered. With the intention of targetting this, in the first place components of identity are focused; in that it forms the basis of the analysis of Turkish and European identity in the study. After forming the defintial background of the topic, how Turkish and European identities were formed in a historical process are studied and how they affected each other is revealed. In addition to this, Turkish socio-political and cultural identities, having been emerged in the modernisation period, identity problems and polarizarion of identities are studied. In the light of these definitions and analyses, the thesis ends with a possible suggestion.

İÇİNDEKİLER

Özet	ii
Abstract	iii
Önsöz	iv
İçindekiler	v

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

Giriş	1
-------------	---

İKİNCİ BÖLÜM KİMLİĞİN TANIMI VE KURGULANMASI

1. KİMLİK	5
1.1. Kimliğin Toplumsal Olması	8
1.1.1. Kültür	9
1.2. Kimliğin Tanımlayan ve Tanımlanana Sahip Olması	12
1.3. Kimliğin Objektif Öğeye ve Sübjektif Bilince Sahip Olması	13
1.4. Kimliğin Kapsayıcı ve Dışlayıcı Olması	15
1.5. Kimliğin Başkalık Olgusuna Sahip Olması.....	16
1.6. Kimliğin Dinamik ve Çoğulcu Olması	17
1.7. Kimliğin Tarihsel Olması	19
1.8. Kimliğin Verili ve Kazanılmış Olması	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK KİMLİĞİNİN ÖTEKİSİ: AVRUPA KİMLİĞİ

1. AVRUPA KİMLİĞİNİN KÖKENLERİ	22
1.1. Avrupa Kimliği ve Yunan Mitolojisi	22
1.2. Avrupa Kimliği ve Hıristiyan Mitolojisi	24
1.3. Avrupa Kimliği ve İslamiyet	28
1.4. Avrupa Kimliği ve Türkler	33
2. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE AVRUPA KİMLİĞİ	38

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK KİMLİĞİNİN İNŞASI

1. TÜRK KİMLİĞİ	48
1.1. Osmanlı'nın Yükselme Döneminde Türk Kimliği	48
1.2. Osmanlı'nın Duraklama ve Gerileme Döneminde Türk Kimliği	59
1.2.1. On Dokuzuncu Yüzyıl Reformlarının Türk Kimliğine Etkileri	63
1.2.2. Osmanlıcılık Politikalarının Türk Kimliğine Etkileri	66
1.2.3. Toprak Kayıplarının Türk Kimliğine Etkileri	72
1.2.4. İslamcı ve Türkçü Politikaların Türk Kimliğine Etkileri	77
1.3. Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Kimliği.....	82
1.3.1. Cumhuriyetin Türk Kimliğine Etkileri	86
1.3.2. Ulusal Tarih Yazıcılığının Türk Kimliğine Etkileri	92
1.3.3. Batıcı Politikaların Türk Kimliğine Etkileri	95

BEŞİNCİ BÖLÜM
MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN KİMLİK PROBLEMLERİ

1. KEMALİST MODERNLEŞME PROJESİ VE TÜRK KİMLİĞİ	98
1.1. Modernleşme-Batılılaşma Ekseninde Farklı Kimlikler	107
1.1.1. Müslüman Kimliği ve Batı	110
1.1.2. Sağ Kimlik ve Batı	114
1.1.3. Sol Kimlik ve Batı	118
1.1.4. Batıcılar ve Batı	120

ALTINCI BÖLÜM
SONUÇ

SONUÇ	125
KAYNAKÇA.....	129

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bir kimlik, oluşumunu öncelikle kendisinin 'öteki'si olan bir başka varlığa borçludur. Başka bir ifadeyle, kimlik edinen diğerlerinden farklılıklarını ortaya koymalıdır ki kendini tanımlayabilsin. Ötekileştirme olarak tanımlanabilecek bu çabanın farklı dereceleri bulunmaktadır. En alt derece olarak kabul edilebilecek 'öteki'leştirme çabası kimlik edinenin ötekini kendisiyle eşit olarak görmemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. En üst derecesi ise 'öteki'nin kimlik edinen tarafından hor görülmesi, aşağılaması ve küçük düşürülmeye çalışılması biçiminde gelişmektedir. Kimlik sahiplerinin çoğu zaman kendilerini en çok saldırıya uğrayan aidiyetleriyle tanımladıkları düşünüldüğünde de bu 'öteki'leştirme çabalarının sadece kimlik edineni etkilemediği ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak ortaya çıkacak karşılıklı çatışmaların da böyle kimliklerin birbirlerinin oluşturucu ötekileri olarak gelişmelerine neden olacağı düşünülmektedir. Bu gerçeklerden hareketle Türk ve Avrupa kimliklerinin birbirlerinin oluşturucu ötekileri oldukları söylenebilmektedir.

Bu nedenle, yaklaşık 150 yıldır modernleşmekten Batılılaşmayı anlayan bir ülke olarak Türkiye'nin, devam eden modernleşme sürecini doğru bir şekilde anlayabilmek için Türk ve Avrupa kimlikleri arasında kimlik parametresi çerçevesinde bir bağ kurmak gerekmektedir. Ne var ki bu gerçekleştirildiğinde, Türkiye'nin şu ana kadarki Batılılaşma ve modernleşme çabalarının tam olarak amaca hizmet etmemesinin arkasında bir nebze de olsa Avrupa ve Türk kimliklerinin birbirlerini düşman kimlikler olarak algılamasının yattığı görülmektedir. Bu bağlamda da, bu tezde savunulmaya çalışılan şey; yüz elli yıllık Türk modernleşme tecrübesinin amaçlanan sonucu vermediği; bunun temel nedenlerinden birisinin her iki kimliğin birbirlerine karşı yüzyıllardır besledikleri ön yargılar, kalıplaşmış fikirler, olumsuz imajlar, kültürel farklılıklar ve bunların getirdiği korku ve

güvensizlikler bağlamında gelişen kimliksel problemler olduğu düşünülmektedir. Bu kimlik problemlerine bağlı olarak da Türkiye'nin Batılılaşarak devam ettirmeye çalıştığı modernleşme sürecinde gerçekleşmesi beklenen değişim ve dönüşümlerin zihinsel platforma ve sosyal hayata yansımadağı, bu sürecin tepeden inmece bir karakterle halkla beraber değıil halka rağmen yapıldığı kabul edilmektedir. Ancak devam eden modernleşme sürecinde Türkiye'deki halkın, devleti, Avrupa üzerinden denetlediğı, Batılılaşmaya sivil ve çoğulcu bir boyut kazandırdığı bu sayede de çok kültürlülük ve kültürel çoğulculuk söylemlerinin ilk defa meşruiyet zemini kazandığı düşünülmektedir.

Batılılaşma sürecinin, Avrupa'yla uyumlu çalışmak yerine Avrupa'yla mücadeleye dayandırılmasına neden olan kimlik problemleri, Türkiye'nin modernleşme sürecine sekte vurmaktadır. Oysaki modernleşmenin yegane yolu olarak kabul edilen Batılılaşma sürecinde, Avrupalı devletlerle gerçekleştirilecek ekonomik ve politik ortaklıkların yanında, yaşadığı kimlik problemlerini de aşmış bir Türkiye'nin hedeflediğı modernliğe çok daha çabuk ve kolay ulaşacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu tez çalışması, 'Modernleşme Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri' başlığını taşımakta ve başlıca altı bölümden oluşmaktadır.

Tezde bu bölümlerin oluşturulması sırasında, kuramsal açıdan Türkiye'nin yaşadığı kimlik problemleri ile kimliğin unsurları arasında güçlü bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Bu ilişki kimlik unsurlarının nasıl şekillendiğı, Avrupa ve Türk kimliklerinin nasıl inşa edildiğı ve Türk kimliğinin modernleşme sürecinde neden ve nasıl problemler yaşadığı şematüğinde incelenmektedir. Bu tema ilk olarak ikinci bölümde kimlik unsurlarının neler olduğu ekseninde ele alınmakta ve Türkiye'nin modernleşme sürecinde yaşadığı kimlik problemlerinin nedenlerini doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için kavramsal bir arka plan oluşturulmaya çalışılmaktadır.

İkinci bölümde oluşturulan kavramsal arka plandan sonra üçüncü bölümde Türkiye'nin modernleşme sürecinde yaşadığı kimlik problemlerini ve nedenlerini doğru bir şekilde anlayabilmek için Avrupa kimliğinin oluşum süreciyle, Türk ve Müslüman kimliğinin bu sürece etkileri arasında bir bağ kurulması gerekmektedir. Çünkü Türkiye'nin modernleşme süreci, modernleşmenin tek yolu olarak görülen Batılılaşma politikaları ekseninde şekillenmekte ve bu nedenle Batı'nın kimlik oluşumunda Türklerin ve Müslümanların yeri anlaşılmadan bu süreçte Türkiye'nin yaşadığı kimlik problemlerinin doğru bir şekilde anlaşılamayacağı düşünülmektedir. Ne var ki Avrupa kimliğinin oluşum süreci incelendiğinde Türkiye'nin şu ana kadarki Batılılaşma ve modernleşme çabalarından net bir sonuç alınamamasında Türk ve Müslüman kimliğinin Avrupalılar tarafından olumsuz algılanmasının önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Avrupa kimliğinin oluşumu ve Türklerin bu sürece etkilerinin ortaya konmasıyla tez çalışmasının tarihsel arka planının kısmen oluşturulmasından sonra, dördüncü bölümde, Türk kimliğinin tarihsel süreçte oluşumu irdelenmektedir. Bu sayede de Türk kimliğinin modernleşme sürecinde problem kökenlerini açıklayan tarihsel arka plan tamamlanmaktadır. Bu bölümde ilk olarak Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra Türklerin hangi motivasyon araçlarına bağlı kalarak kimliklerini inşa ettikleri ve inşa edilen bu kimliğin hangi tarihsel gelişmelerden etkilendiği açıklanmaya çalışılmaktadır.

Modernleşme sürecinde yaşanan kimlik problemlerinin temellerinin ortaya konabilmesi için oluşturulacak olan bu arka planda, Türk kimliğinin bilinen ulusal kimliklerden farklılaşarak, İslam kimliğiyle beraber nasıl daha geniş bir uzanım alanına eriştiği de ele alınmaktadır. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, bu bölümde İslam'ın nasıl dinsel ve kültürel bir unsur olarak Türk kimliğinin önemli bir bileşeni olduğu açıklanmaya çalışılıyor denilebilmektedir. Bu bağlamda da Avrupa kimliği ve Türk kimliğinin yakın yüzyıllara kadar nasıl olup da aynı, fakat rakip, bileşenlerin (din)

öncelenmesiyle karşılıklı olarak birbirlerinin ötekileri oldukları ve birbirlerini olumsuz algıladıkları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Dördüncü bölümde ayrıca, Osmanlı'nın gerileme döneminde Türklerin Hıristiyanlığı ve Avrupalılığı hangi şartlar altında bir tehdit unsuru olarak algıladığı ele alınmaktadır. Çünkü Hıristiyanlığın ve Avrupalılığın Türkler için bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmasının, Türk modernleşmesinde bugün dahi yaşanan kimlik problemlerine temel teşkil ettiği düşünülmektedir. Yani Hıristiyan Avrupa'nın olumsuz algılanmasının temelinde dinin yanında, pratikte, Avrupalıların Osmanlı aleyhinde bir tehdit unsuru teşkil edecek şekilde yayılmasının da önemli bir yer tuttuğu kabul edilmektedir. Zira bu dönemden sonra da Avrupalılar, Türkler tarafından çoğu zaman birlik ve bütünlüklerini tehdit eden bir öteki olarak algılandılar.

Sevr Antlaşması'nın bertaraf edilmesi ve Cumhuriyetin kurulmasından sonra, özellikle yüzünü Batıya dönmüş bir ülke olarak Türkiye'de bu tehdit algılamasının son bulması gerektiği halde varlığını hala devam ettirdiği görülmektedir. Örnelemek gerekirse 'bizi yok etmek isteyen dış mihraklar var' ve 'çok nazik bir coğrafyada yaşıyoruz' gibi söylemlerin devam eden bu tehdit algılaması nedeniyle hala duyulabildiği düşünülmektedir. İşte bu bağlamda dördüncü bölümde son olarak Modernleşmekten Batılılaşmayı anlayan bir ülke olarak Türkiye'nin Batı'yı neden hala bir tehdit unsuru olarak algıladığı ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Önceki bölümlerde oluşturulan kavramsal ve tarihsel arka plan ışığında, beşinci bölümde, Tez çalışmasının temel temasını oluşturan, modernleşme sürecinde Türkiye'nin yaşamakta olduğu ve ilerleyen süreçlerde yaşaması muhtemel olan kimlik krizleri, kutuplaşmaları ve parçalanmaları ele alınmaktadır. Tez, sözü edilen kimlik problemlerine getirilmeye çalışılan bir çözüm önerisiyle son bulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KİMLİĞİN TANIMI VE KURGULANMASI

1. KİMLİK

İnsana özgü bir olgu olan kimlik, kişilerin ve toplumsal grupların “kimsiniz ve kimlersiniz?” sorularına verdikleri cevaplar olarak kabul edilmektedir.¹ Bu soruların mutlaka başkaları tarafından sorulması da gerekmemektedir. Çünkü Bilgin’in de dediği gibi; “herkes yaşamının çeşitli alanlarında ben kimim sorusunu” sormaktadır.² Bu soruyla muhatap olan birey kimliğini tanımlarken, “öncelikle, kendini diğer insanlardan ve şeylerden farklı, özgün olarak tanımlama ve dolayısıyla ‘kendi’ olanı ve olmayanı ayırma” yeteneğini ortaya koymaktadır.³ Bu bakımdan da kimlik, insanın kendi kendini nasıl algıladığı ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca bireyin kimliğini tanımlaması için yanıtlanması gereken sosyal psikolojik soruların çeşitliliği, kişilerin ya da toplumsal grupların tek bir kimliğe sahip olamayacaklarını da ortaya koymaktadır. Örneğin, bireyin hangi dinsel geleneğe bağlı olduğu, kendini hangi ulusa ve etnik kimliğe ait hissettiği, hangi sosyal çevreye ve hangi mesleğe sahip olduğu sorularına vereceği cevaplar bireyin birçok kimliğe sahip olabileceğini göstermektedir. Bireyin sahip olduğu bu aidiyetlerin tümü, her halükarda aynı derecede önem taşımamaktadır; fakat hiçbir aidiyet de tam olarak anlamsız kabul edilmemektedir. Çünkü kimlik çok çeşitli aidiyetlerden oluşmasına rağmen gerçekte birey onu bir bütün olarak yaşamakta ve bireyin aidiyetlerinden bir tanesine dahi müdahale edilse bütün bir kimlik bu durumdan etkilenmektedir.

¹ Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 3.

² Nuri Bilgin, **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 2001, s. 161.

³ Serdar Kaypakoğlu, **Ulusal Ekonomilerin Bütünleşmesi Sürecinde Kimlik Sorunları ve İletişim**, İstanbul, DER Yayınları, 2000, s. 1.

Ancak bu bütünlüğe rağmen bireyin sahip olduğu aidiyetlerden bazılarının ihtiyaca ve duruma göre öteki aidiyetlerden daha önemli bir hale gelebileceği de bilinmektedir. Ayrıca birey böyle bir durumla karşılaştığında, ön plana çıkan aidiyetinin, çoğu zaman en fazla saldırıya uğrayan aidiyet olduğu görülmektedir. Örneğin, birey inancının tehdit altında olduğunu hissettiği takdirde, bütün kimliklerini özetler gibi görünen şey dinsel aidiyet olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat bireyin tehdit altındaki aidiyeti etnik olansa, kimlik sahibinin dindaşlarıyla dahi mücadele etmekten kaçınmadığı görülmektedir. Bu bağlamda “kimlik duygusu, bir benzetmeyle söylemek gerekirse, açık denizde yol alan gemiye yön gösteren pusula gibi” kabul edilebilmektedir.⁴

Birey saldırıya uğrayan aidiyetini savunacak gücü kendisinde bulamadığında onu gizlemekte ancak fazla açık etmeden onunla özdeşleşmeye devam etmektedir. Bu gizlenmeye rağmen onu paylaşanların bir dayanışma içerisinde birbirlerine daha çok benzedikleri, birbirlerini harekete geçirdikleri ve tehdidi oluşturanlara cephe aldıkları da görülmektedir. Ayrıca kimlik sahipleri bu dayanışma sırasında, dinleriyle alay edildiğini ya da dillerinin küçümsendiğini hissettikleri takdirde de dışlandıkları hissine kapılmakta ve fırsat buldukça farklılıklarını abartılı bir şekilde ortaya koymaktadırlar.

Bu tip gelişmelerin yanında bir de iktisadi çelişkiler ve toplumsal sarsıntıların ortaya çıkması, kimlik sahiplerinin bir buhran içine düşmelerine neden olmaktadır. Buhranla birlikte ortaya çıkan sonuçların da genelde hep aynı olduğu görülmektedir: kötümserlik, korku ve güvensizlik. Bireyler böyle bir ortamda, kendi toplumlarının geçmişinde kimlik grubunun güçlü olduğu ve insanların mutluluk içinde yaşadığı dönemleri aramakta ve bulmaktadırlar. Bu dönemler bireylerin düş gücünün yardımıyla da tamamen kutsallaştırılarak ulaşılabilecek bir altın çağ olarak yeniden idealize edilmektedir. Bireylerin bu ideal uğrunda katlanamayacağı zorluk, kaldıramayacağı yük bulunmamaktadır. Çünkü bireylerde bulunan kendi varlığını devam ettirme

⁴ Cengiz Güleç, **Türkiye’de Kültürel Kimlik Krizi**, Ankara, V Yayınları, 1992, s.15.

içgüdü, kimliklerini yok olma tehdidiyle karşı karşıya hisseden toplumlarda da ortaya çıkmaktadır. Ancak bu içgüdü buhran dönemlerinde kimliğin kolaylıkla tutucu bir ideolojiye sahip olmasına da neden olmaktadır.

Kimliklerin kendi öz varlıklarını korumak için bu şekilde tutucu ideolojiler ortaya koymalarını kolaylaştıran diğer bir etken olarak bireylerin çocukluklarından itibaren, gerçeklerle değil, kendilerine geçmişlerini öven bir ideoloji içerisinde büyümeleri gösterilebilmektedir. Tarih boyunca çeşitli toplumların birçok nedenden kaynaklanan, başa çıkamadıkları sorunları veya maruz kaldıkları yenilgileri tarih yazımı sırasında başkalarına yükleyerek açıklamaya çalıştıkları bilinmektedir.

Demokratik gelişmelerin gerçekleştirilememesi, ortaya çıkan bugün ile geçmiş arasında rahatsız edici kopukluklar, belli amaçlar doğrultusunda sonradan inşa edilen kolektif kimlik ve ötekinin ortaya koyduğu aşağılama sonucunda, bireyler toplumsal gelişimlerini bir kimlik sorunu olarak yaşamaktadırlar. Bunların dışında bir de Türkiye ve Avrupa örneğinde olduğu gibi, bireylerin kimlik edinme süreci sırasında bir öteki yerine koydukları kimlik grubuyla şu ya da bu nedenle bütünleşme çabası içerisine girmesi kimlik sorunlarının üst seviyelere tırmanmasına ve hayatın her alanında hissedilmesine neden olmaktadır.

Kimlik problemlerinin üst seviyelere tırmanmasıyla birlikte modernlik dahi, ötekinden geldiği gerekçesiyle çeşitli bakımlardan geri kalmış olduğu düşünülen kimlik grubu tarafından reddedilir bir hal almaktadır. Türkiye de, modernleşme çabaları içerisinde bu tip kimlik problemleri yaşamış ve hala kısmen yaşayan bir ülke olarak araştırmada ele alınmaktadır. Ancak araştırmanın asıl problemiğini oluşturan bu konunun ele alınmasından önce, araştırmanın kapsamı açısından 'kimlik' ve 'kimlik unsurları' ayrı ayrı açıklanmaya çalışılmaktadır. Çünkü araştırmanın son bölümünde Türkiye'nin kimlik problemleri 'kimlik unsurları' bağlamında incelenmektedir. Bu bağlamda da bu bölümde değinilen tüm kimlik unsurları bir bütünlük

içerisinde birbirine dayanmakta, birbirini tamamlamakta ve kimlik kavramını açıklamaktadır.

1.1. Kimliğin Toplumsal Olması

“Öncelikle belirtilmelidir ki, kimlik insana özgü” bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.⁵ Çünkü insanın kendini tanımlaması ve toplumsal olarak tanınmak istemesi insani bir ihtiyaç olarak oluşmakta ve gelişmektedir. Bu bağlamda da “kimliğin toplumsal yönü, onun olmazsa olmaz boyutu” olarak kabul edilebilmektedir.⁶ Yani küçük ya da büyük herhangi bir toplum içerisinde bulunmayan bireyin, kimliğinden bahsetmenin de bir anlamı bulunmamaktadır.

“Toplum, ortak bir kültürü paylaşan, hayatta kalmak için birbirine bağlı, belirli bir bölgede yaşayan insan grubu olarak” tanımlanmaktadır.⁷ Toplum içerisinde yaşayan birey, fiziksel güvenliğinin yanı sıra psikolojik güvenliğini de sağlamak amacıyla yaşadığı toplumun davranış modellerini ve değerlerini içselleştirmektedir. Bu tespitten hareketle, en temelde kimlik edinme ihtiyacının aslında insanın zayıflığından kaynaklandığı da ileri sürülebilmektedir. Zira nerede ve nasıl yaşadığına bakılmaksızın, insan doğası denilen ve anlaşılması oldukça zor olan bu kavram irdelendiğinde, tüm insanların diğer insanlarla topluluk içinde yaşamak istediği görülmektedir. Varlığın bir tanımı olan ‘kimlik’ de mutlaka bu toplumsal çevrede oluşmakta ve gelişmektedir. Yani sosyal kurgunun, toplum içerisinde, az ya da çok fakat sürekli olarak içselleştirilmesi, toplumsal boyutta kimliğin inşasıyla sonuçlanmaktadır. Bu nedenle de ıssız bir adada yalnız başına yaşayan bir insanın ortaya bir kimlik koyması, hatta kendine Ahmet, Mehmet gibi isimler takması mümkün görünmemektedir. Çünkü “insan diğer canlılar gibi, salt

⁵ Suavi Aydın, **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, Ankara, Öteki Yayınevi, 1998, s. 12.

⁶ Aydın, **Kimlik...**, s. 14.

⁷ William Haviland, **Kültürel Antropoloji**, (Çev. Hüsamettin İnaç), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002, s. 65.

genetik donanımına dayanarak doğada var olamaz; bu nedenle genetiğin dışında bir var olma stratejisi” geliştirmesi gerekmektedir.⁸

Bu bağlamda tarihi süreç içerisinde İnsan gelişimi incelendiğinde, başlangıcından itibaren insanın bir toplum içerisinde yaşayarak, araç-gereç yapma, işbölümü ve bir semboller sistemi geliştirme gibi çabalar içerisinde girdiği görülmektedir. “Bu imkanlar bütünü ‘kültür’ü oluşturur ve kültür sadece genetik var olma stratejilerine dayanan tek bir canlı varlığın yaratabileceği ve tüketebileceği bir fenomen” olarak kabul edilmemektedir.⁹ Bu nedenle de insan, kültür oluşturabilen bir canlı olması bakımından diğer canlılardan farklılaşmaktadır. Ancak diğer canlılardan farklı olduğu kabul edilen insanların da kendi aralarında bazı topluluklar oluşturdukları ve buna bağlı olarak farklı kültürler ortaya koydukları görülmektedir. “Toplumsallaşan insanın diğer insanlarla bağını kuran işte onlarla paylaştığı bu kültür olmaktadır ve bu birliktelik algısı, aynı kültürü paylaşan insanlar arasındaki bu ‘uyum’, ‘kimlik’ dediğimiz bir tutunum unsuru ile sağlanmaktadır”.¹⁰ Kimlik ve kültür bu bakımdan birbirinden ayrı değil, birbirine bitişik iki olgu olarak kabul edilmektedir.

1.1.1. Kültür

Kimlik muhakkak toplum içerisinde inşa edilen bir yapı olarak oluşmaktadır; “Kültür de bu toplumsal varoluş şartının dayattığı” bir sonuç olarak kabul edilmektedir.¹¹ Birey toplumsal bir çevrede kimliğini inşa ederken aynı zamanda topluma intibak sağlamakta ve toplumun bir üyesi olarak toplumun kültürel gelişim ve değişimine de kendi potansiyeli nispetinde katkıda bulunmaktadır. Aydın da kimliğin bu bakımdan, kültüre

⁸ Aydın, **Kimlik...**, ss. 14-15.

⁹ Aydın, **Kimlik...**,s. 15.

¹⁰ Aydın, **Kimlik...**, s. 15.

¹¹ Aydın, **Kimlik...**, s. 14.

bitişik olduğunu ondan ayrı olmadığını belirtmektedir.¹² Erdenir ise kültürün sahip olduğu unsurlarla kimlik arasındaki ilişkiyi açıklarken; “belirli bir zamanda, belirli bir mekânda ortaya çıkarak topluluklara aidiyet hissi veren bu unsurlar, topluluğun diğer topluluklardan farklılaşmasını ve dolayısıyla özgün bir kimliğe kavuşmasını sağlamaktadırlar” demektedir.¹³ Bu nedenle de araştırmada önemli bir yeri olan ‘kimlik’ kavramını araştırırken, temel bir kavram olan ‘kültür’ kavramını biraz olsun belirginleştirip, ondan sonra adım adım araştırmaya devam etmenin sağlıklı bir yöntem olduğu düşünülmektedir.

Kültür kelimesinin toplum bilimindeki teknik kullanımı ile gündelik dildeki kullanımı aynı anlamı taşımamaktadır. Örneğin; gündelik dilde, kültürlü olmak sadece bazı aydın kişilerin ayrıcalığı ve niteliği olarak kullanılmaktayken, toplum bilminde, toplumun her bireyi, toplum kültürünün bir iştirakçisi olarak tanımlanmaktadır. Kullanım açısından bu tip farklılıklar gösteren “kültür” kelimesinin oluşumuna bakıldığında ise, geçmişte farklı şekillerde ifade edilmek istendiği de görülmektedir. Örneğin; Türkiye’de kültür kavramını sosyolojik olarak ele alan ilk araştırmacı olan Gökalp, kültürle medeniyetin farklı kavramlar olduğunu söyleyerek kültüre “hars” demektedir.¹⁴ Ayrıca Türkçe’de ‘hars’ kelimesinin dışında, ‘ekin’ ve ‘keltürmek’ (tarladan ürün kaldırmak) kelimelerinin de kültür kelimesinin karşılığı olarak kullanılmak istendiği bilinmektedir.

Antropologlar kültürü; “üyelerinin uygun ve kabul edilebilir gördüğü değişim yelpazesi çerçevesinde, toplum üyeleri tarafından yerine getirilecek davranışlar üreten standartlar ve kurallar” kümesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁵ İnsan eğer bu kurallar çerçevesinde “belirli tarzda hareket ediyorsa bunun nedeni, belirli bir kültür geleneği içerisinde doğmuş ve yetiştirilmiş” olması

¹² Aydın, **Kimlik...**, s. 15.

¹³ F. H. Burak Erdenir, **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2005, s. 27.

¹⁴ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 25.

¹⁵ Haviland, **Kültürel...**, s. 89.

olarak görülmektedir.¹⁶ Bu bağlamda kültür, medeniyet koşullarına göre öğrenilmiş toplumsal yaşayış tarzı olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Bir antropolog olan Haviland ise; kültürün kabul edilebilir en modern tanımlamasını: “Toplumun üyeleri tarafından hayata geçirildiğinde toplum üyelerinin uygun ve kabul edilebilir gördüğü aralığa uygun düşen davranışlar üreten kurallar ve standartlar kümesidir” şeklinde yapmaktadır.¹⁸ Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi toplum ve kültür kavramları çoğunlukla birlikte kullanılmaktadır. Bu yakın ilişki nedeniyle de neredeyse özdeşleşen kültür ve toplum karşılıklı ilişkiler sistemi içerisine girmekte ve karşılıklı bağımlılıklar oluşmasına yol açmaktadır. Oluşan bu karşılıklı bağımlılık sonucu da kültür, yaşamın her noktasına nüfus ederek sosyal, politik ve ekonomik alanları şekillendirmektedir.¹⁹

Fakat bu tanımların hiçbiri ‘kültür’ kavramını tam olarak anlatmaya yetmemektedir. Çünkü Adanır’a göre sosyoloji, antropoloji, psikoloji, tarih ve benzeri alanlarda kültürle ilgili yaklaşık 200 değişik tanım ya da açıklama ortaya konduğu görülmektedir.²⁰ Bu kadar kapsamlı bir yapıya sahip olması, kültür tanımının kesin çizgilerle belirlenmesini güçleştirmektedir. “Ancak farklılıklara rağmen tüm toplumlarda ortak olan bir özellik vardır; her toplum geçim ve refahını temin etme konusunda işbirliği içinde olan insanlar” topluluğu olarak görülmektedir.²¹ Bu bağlamda da toplum içerisinde yaşayan her birey önceden tahmin edilebilecek davranış şekilleri geliştirmektedir. Aksi takdirde toplum içerisinde yaşayan birey, bilindik veya bilinmedik bir durumla karşılaştığında diğerlerinin nasıl davranacağını tahmin edemediğinde grup hayatı ve işbirliği ortamı oluşturmak mümkün olmamaktadır. İşte bu nedenle de Haviland; “kültür, insan hayatında davranışa sınırlar koyar ve hayatı önceden kestirilebilir bir yola oturtur” demektedir.²²

¹⁶ Sulhi Dönmezer, **Toplum Bilim**, İstanbul, Beta Yayınları, 1994, s. 100.

¹⁷ Ergun Doğan, **Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik**, Ankara, İmge Kitapevi, 2000, s. 19.

¹⁸ Haviland, **Kültürel...**, s. 65.

¹⁹ Erdenir, **Avrupa...**, s. 29.

²⁰ Oğuz Adanır, “Kültür ile Zihniyet”, **Doğu Batı: Kimlikler**, 6, 23 (2003), s. 23.

²¹ Haviland, **Kültürel...**, s. 64.

²² Haviland, **Kültürel...**, s. 64.

Hayatı önceden kestirilebilir bir yola oturtan değer ve davranış modellerinin, birey tarafından toplumsal yaşam içerisinde dolaylı ya da dolaysız yollardan öğrenildiği bilinmektedir. Bu da, kültürün diğer kuşaklardan günümüze öğrenme yoluyla ulaşan toplumsal bir miras olduğunu göstermektedir. Bu miras, toplumun pratikleri ve kurumlarında tarihsel anlamda kök salmış olan kültürel unsurlar aile, akrabalık, okul gibi kurumların başlıca rol oynadığı toplumsallaştırma süreçleri aracılığı ile kuşaklardan kuşaklara aktarılmaktadır. Fakat bu değerler, bireysel seviyede yaşanan tecrübeler yerine söz konusu kurumlar tarafından aktarılarak, alt kuşaklarca sorgulanmadan kabul edildiğinden, kültürel unsurların rasyonel bir sürece bağlı olarak benimsendiğini söylemek pek doğru görünmemektedir. Zira bu süreç akıl yerine duyguların egemen olduğu bir süreç olarak tanımlanmaktadır.

1.2. Kimliğin Tanımlayan ve Tanımlanana Sahip Olması

“Kimliğin toplumsal olması ve bir tanım oluşturması, bizi kimlik olgusunun iki temel ayağı olduğu sonucuna” götürmektedir.²³ Bu temel iki ayak birçok araştırmacı tarafından da ait olan (tanımlanan) ve ait olunan (tanımlayan) olarak kabul edilmektedir. Benzer bir şekilde Yurdusev de, kimliğin iki unsurdan ibaret olduğunu belirterek, kimliğini inşa edeni ‘tanımlanan’, ona kimliği kazandıranı da ‘tanımlayan’ olarak açıklamaktadır.²⁴ Yani kimlik olgusu içerisinde bir kimlik edinen (tanımlanan), bir de kimlik veren (tanımlayan) barındırmaktadır. Bu bağlamda da kimlik, kimlik edinen ile kimlik verenin bileşimi olarak kabul edilebilmektedir.

Kimliğin toplumsal bir unsur olmasından hareketle, kimliğini muhakkak toplum içerisinde oluşturmak zorunda olan birey, kimlik edinene örnek olarak gösterilebilmektedir. Dolayısıyla toplumda bu durumda kimlik vereni

²³ Ahmet Nuri Yurdusev, “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, A.Eralp (Ed.), **Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma Kalkınma Demokrasi**, Ankara, İmge Kitapevi, 1997, s.19.

²⁴ Yurdusev, “Avrupa Kimliğinin...”, s. 19.

oluşturmaktadır. Böylece kimlik edinen (birey) ve kimlik verenin (toplum) bileşimi aynı zamanda 'toplumsal kimlik'i de meydana getirmektedir.

Kimlik edinen tek bir insan olabileceği gibi bir insan grubu da olabilmektedir. Eğer kimlik edinme süreci içinde sadece tek bir insan yer alıyorsa, bu insana kimliği doğup büyüdüğü ya da yaşamayı seçtiği topluluk içerisindeki aile, arkadaş, iş çevresi gibi toplumsal birimler tarafından kazandırılmaktadır ve bu grupların tümü 'tanımlayan', yani 'kimlik veren' olarak kabul edilmektedir. Buradan da kimliğin toplumsal bir unsur olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Kimlik edinme süreci içinde tek bir birey yerine, bir grup yer aldığı da, bu gruba kimliği, benzer bir şekilde içinde yaşadığı şehir ya da ülke gibi toplumsal birimler tarafından verilmektedir. Buradan da kimlik edinen bir kişide olsa bir grup da olsa, kimlik verenin her zaman toplumsal olması gerektiği anlaşılmaktadır.

1.3. Kimliğin Objektif Öğeye ve Sübjektif Bilince Sahip Olması

Hiç bir ortak yanı bulunmayan, hiç bir şey paylaşmayan insanların bir grup kimliği oluşturmaları mümkün olmamaktadır. Bu nedenle de objektif öğeler ve sübjektif bilinç kimliğin önemli iki bileşeni olarak kabul edilmektedir. Dil, din, mit, tarih, coğrafya, yaşam pratiği, gelenek ve görenekler gibi objektif özelliklerin içselleştirilmesinin yanında, sübjektif bir bilinçle bireylerin aynı unsurları paylaştıklarının farkında olmaları da gerekmektedir. Yani, kimlik, insan topluluklarına özgü bir varoluş olgusu olarak zaman içinde etkisini gösteren objektif ve sübjektif unsurlarla gelişmektedir.²⁵ Ayrıca bu iki özellik birbirinden bağımsız düşünülemez; çünkü objektif özelliklerin varlığı, sübjektif bilincin de kendiliğinden kısmen ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle de objektif öğelere sahip bir kimlik grubunun sübjektif bir bilince

²⁵ İbrahim S. Canpolat, **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği**, İstanbul, Alfa Yayınevi, 1998, s. 1.

sahip olmama gibi bir sorun yaşaması mümkün görünmemektedir. Meydana gelebilecek sorunlar, objektif öğelere sahip kimlik grubunun sübjektif bilince ne ölçüde sahip olup olmadığı hakkında ortaya çıkmaktadır.

Dağı objektif unsurlar ve sübjektif bilinç hakkında yaptığı belirlemede, “ulusal kimlik ortak dil, kültür, din, coğrafya ve tarih gibi öğelere dayansa da ‘öteki’ ile temasın özel tarihidir ki, bir ulusu diğerlerinden farklılaştırır, eşsizleştirir” demektedir.²⁶ Burada Dağı “öteki” ile temastan, ağırlıklı olarak savaşları kastetmektedir. Çünkü Dağı’ya göre, bireysel kimlikler büyük ölçüde savaşlarla kolektif bir kimliğe dönüşmekte; birey, ulus ve devlet arasında ‘kader’ ve ‘duyuş’ birliği yaratılmaktadır.²⁷ Yaratılan bu ‘kader’ ve ‘duyuş’ birliği, ortak dil, kültür, coğrafya, ve tarih gibi öğelerden oluşan objektif unsurların ihtiyaç duyduğu sübjektif bilinçle çok yakın bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Bireylerin, Dağı’nın bahsetmiş olduğu ‘kader’ ve ‘duyuş’ birliğini savaşlar yardımıyla ortaya koyabilmeleri için, ortak dil, kültür, coğrafya ve tarih gibi ortak öğelere sahip olduklarının bilincinde olmaları gerekmektedir.

Sübjektif bilincin ortaya çıkmasına katkıda bulunan savaşlar, ulusal kimliğin ileriye ve geriye dönük icadını da kolaylaştırmaktadırlar. Örneğin Dağı da benzer bir şekilde, Ulusal Kurtuluş Savaşının Türk ulusal kimliğini dokuyan etkilerinin olduğunu iddia etmektedir.²⁸ Ayrıca ortak bir kaderin yaşandığı, gücünü geçmişten alan ve ‘ata toprağı’ olarak isimlendirilen coğrafi alan da, savaş sırasında ve sonrasında ulusal kimliğin dokunmasına katkı sağlayan önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Savaşlar sırasında yapılan fedakârlıklar, katlanılan acılar, yapılan kahramanlıklar ve ataların akıttıkları kanlar, ulusal kimliğin dokunmasında ‘ata toprağı’ kadar önemli unsurlar olarak kabul edilmektedir. Fakat yine de bu unsurların ortaya

²⁶ Zeynep Dağı, **Rusya’nın Dönüşümü: Kimlik Milliyetçilik Ve Dış Politika**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2002, s.49.

²⁷ Dağı, **Rusya’nın...**, s. 49.

²⁸ Dağı, **Rusya’nın...**, s. 49.

çıkabilmesi için, uğruna fedakarlıkların yapılabileceği ve şehitlerin verilebileceği bir 'ata toprağı' söylemine ihtiyaç duyulmaktadır.

1.4. Kimliğin Kapsayıcı ve Dışlayıcı Olması

Kimliğin oluşumu aynı anda hem 'kapsayıcı' hem de 'dışlayıcı' bir süreçtir.²⁹ Bu nedenle, kimlik edinen, farklı gördüklerini ötekileştirerek dışlarken, kendisiyle özdeş kabul ettiklerine de kucak açarak kimliğini inşa etmektedir. Batı dillerinde Latince'nin 'idem' (aynı) kökünden türetilen identite-identity kelimesi de bu bağlamda bir özdeşliği, aynılığı ifade etmektedir. Kılıçbay'a göre kimlik; bu açıdan bir ayrışma değil, bir aynılaştırma göstergesi olarak kabul edilmektedir.³⁰ Yani bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, kimlik edinen, kimlik verenin değerlerini içselleştirerek öteki kimlikleri kapsam dışı bırakmaktadır. Paylaşılan bu değerlere örnek olarak yaşam tarzı, tarihsel tecrübe, gelenekler, görenekler ve özelemler verilebilmektedir.

Ancak ortaya konan bir dizi farklılığın da kimlik için çok büyük önemi bulunmaktadır. Örneğin "kimlik cüzdanı" diye adlandırılan şeyin üzerinde bireyin adı, soyadı, doğum yeri, doğum tarihi, kan grubu, medeni hali gibi bilgilerin yanında bir de fotoğrafı bulunmaktadır. Bu sayede herhangi bir karışıklığa olanak tanımadan kimlik cüzdanı sahibiyile karışabilecek tek bir kişinin var olamayacağı ortaya konmaktadır. Yani bu kimlik kişiyi hiç kimseye benzemez yapmaktadır. Fakat "her kişinin kimliği, resmi kayıtlarda görünenlerle kesinlikle sınırlı olmayan bir yığın öğeden" oluşmaktadır.³¹ Tüm bu öğeler de aynı kimlik cüzdanının yaptığı gibi kişiyi diğer insanlardan ayıran unsurları ortaya koymakta ve kişiyi kimseye benzemez yapmaktadır. "Bundan

²⁹ Dağı, **Rusya'nın...**, s. 46.

³⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, "Kimlikler Okyanusu", **Doğu Batı: Kimlikler**, 6, 23 (2003), s. 155.

³¹ Amin Maalouf, **Ölümcül Kimlikler**, (Çev. Aysel Bora), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 16.

dolayı, öteki, ne olduğundan ziyade ne olmadığı açısından” tanımlanmaktadır.³²

Kişiye kimseye benzemez yapan bu unsurlar ortaya konulurken, ötekiyle olan farklılıklarından faydalanılması ötekinin dışlanmasına neden olmaktadır. Bu dışlama çoğu zaman, kimlik biriminin tarihten, hayallerden, kuşku, tereddüt ve korkulardan beslenmesinden kaynaklanmaktadır. Yani ‘öteki’ tanımlaması, yorumlara dayalı ve çoğu zaman gerçekliklerle çelişen yargılardan ibaret olarak oluşmaktadır. Bu nedenle de insan grupları ciddi psikolojik zararlara uğramaktadırlar. Çünkü birey, her türlü olumsuz imajı, önyargıyı ve kalıplaşmış fikri ötekiyle bağdaştırarak kendi kimliğini kurma arzusu içerisinde yer almaktadır.

1.5. Kimliğin Başkalık Olgusuna Sahip Olması

Birçok araştırmacı hiçbir kimliğin sadece içsel olarak gelişemeyeceğini ve insan doğasının yaratılıştan iletişim kurmaya dönük olması sebebiyle kimlik gelişiminin öteki ile olan ilişkiyle doğrudan bağlantı içerisinde olduğunu belirtmektedir. Yani ‘aidiyet’ ya da ‘kimlik’ mutlaka toplum içerisinde oluşmakta ve öteki ile anlam kazanmaktadır. Yurdusev’in de dediği gibi; “en temelde ‘ben ve öteki’ olarak ifade edilen bu ayrım bütün kimlik kategorilerinde” bulunmaktadır.³³ Çünkü bireyin ne olduğunu/olmak istediğini bilmesi kadar ne olmadığını/olmak istemediğini bilmesi de önemlidir.³⁴ Örneğin; siyasi bir kimliğe sahip olan kişi diğer bir siyasi kimliğe sahip olmayandır. Sahip olunmayan siyasi kimlik olmadığı takdirde sahip olunan siyasi kimlik de ortadan kalkmaktadır. Bu anlamda da ‘kimlik’ kavramının öteki veya ötekiler olmadan oluşmayacağı düşünülmektedir.³⁵

³² E. Fuat Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik, Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Alfa Basım, 2000, s. 222.

³³ Yurdusev, “Avrupa Kimliğinin...”, s. 20.

³⁴ Şaban Çalış, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, **Liberal Düşünce: Türk Dış Politikasında Demokrasi, İnsan Hakları ve Kimlik Tartışmaları**, 4, 13 (1999), s. 10.

³⁵ Çalış, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, s. 10.

Tarihi süreç içerisinde gerçekleşen olaylara bakıldığında da, toplumların kendi kimliklerini diğer toplumlardan farklılıklarıyla tanımladıkları görülmektedir. “Dolayısıyla, kimliğin üyeleri birbirlerine benzemekten çok, topluluk dışındakilerle olan farklılıkları bakımından benzerlik taşımaktadırlar”.³⁶ Örneğin; Avrupa'nın kimliğini inşa ederken sıkça İslamiyet'ten ve Türklükten faydalandığı görülmektedir. Hele bir de bu örnekte de olduğu gibi, 'öteki' kimlik edinen için bir tehdit oluşturuyorsa ya da kimlik edinen onu bir tehdit olarak algılıyorsa, 'öteki' artık kimlik edineni tanımlamanın yanında kimliği kuvvetlendirme rolünü de oynamaktadır. Zira kimlik edinenin kendi doğasında edindiği kimlikleri koruma ve kuvvetlendirme güdüsü de bulunmaktadır. 'Öteki' tarafından oluşturulan tehdit ya da tehdit algısı bu güdüyü pekiştirmektedir.

Kimlik için bu kadar önemli olmasına rağmen kimliğin salt 'öteki' ile tanımlandığı ileri sürülemez. Zaten kimliğin sadece 'öteki'nin farklılıklarına dayandırılarak tanımlanması, 'öteki'ni ve onunla aynı kimliği paylaşan başka kimlik birimlerinin olumsuz olarak tanımlanmasına, inkâr edilmesine, aşağılanmasına, dışlanmasına neden olmaktadır. Aslında bu aşağılama ve dışlama çok mantıklı görünmemekte ama kimlikler algılanırken karşılıklı konumlarının büyük önemi bulunmaktadır. Yani kimliklerin geçmişte ya da bugün karşılıklı olarak birbirlerini tehdit olarak algılıyor olmaları, ötekinin olumsuz algılanması kendiliğinden oluşmaktadır.

1.6. Kimliğin Dinamik ve Çoğulcu Olması

Kimlikler toplumsal bir ortamda varolabilmeleri nedeniyle her zaman başkalarıyla birlikte oluşmakta ve gelişmektedirler. Bu nedenle de her zaman yeni karşı koymalar ve değişik yönler ortaya çıkmaktadır. Bu karşı koymalar ve değişik yönler kimlik sahiplerini bir yandan edinilen kimliklere daha sıkı sarılmaya götürürken, diğer bir yandan da toplum içerisinde iradi bir varlık

³⁶ Erdenir, *Avrupa...*, s. 43.

olarak davranabilen bireylerin kendilerini yeniden tanımlayarak yeni kimlikler ortaya koymalarına neden olmaktadır. Kimliğin karşı koymalara katılılaşmayla cevap vermesi, kimlik edinmenin sürekliliğinin bir göstergesi olarak kabul edilirken, değişken yapısı da onun dinamik bir olgu olduğunu göstermektedir.

Kimliğin dinamik olma özelliği, onun aynı zamanda çoğulcu bir yapıda olduğunun da bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Kymlicka'ya göre kimliğin çoğulcu olmasının üç temel dayanağı bulunmaktadır.³⁷ Aynı şekilde, Yurdusev de kimliğin çoğulculuğunu üç temelde açıklamaktadır.³⁸ Ayrıca her iki araştırmacıda benzer bir şekilde, bu sınıflamalarında ilk olarak tarihsel gelişim sürecini ele almaktadır.

İnsanoğlunun gelişimi, tarih yazımının başlangıcından itibaren incelendiğinde, tarihsel olarak çoğul toplumsal birimler dahilinde yaşayan insanoğlunun tek bir toplumsal birim kapsamı altında toplandığına dair bir örnek bulunmadığı görülmektedir. Yani insanlar çoğul toplumsal birimler şeklinde yaşamaktadır ve çoğul toplumsal birimler, doğal olarak, çoğul kimlik birimleri olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak, ne bireysel yaşamın ne de toplumsal yaşamın tek boyuta indirgenememesi nedeniyle, çok boyutluluk çok kimlikliliği beraberinde getirmektedir. Üçüncü olarak da, kimliğin toplum içerisinde karşı koymalar ve değişik yönlerle karşılaşmasının yanında, insanın iradi bir varlık olarak kendi kararlarını verebilmesi onun değişmesi ve dönüşmesine yol açabilmektedir.

Kimliğin çoğulcu yapısına bağlı olarak ortaya çıkan değişik aidiyetler aynı zaman dilimi içerisinde oluşabileceği gibi, farklı farklı zaman dilimleri içerisinde de oluşabilmektedir. Örneğin, bir ders boyunca ortaya konan öğrenci kimliği, birkaç saat sonra eve gidildiğinde evlat kimliğine dönüşmekte, her ikisi aynı anda varlığını sürdürmekte, fakat ihtiyaca ya da duruma göre de biri diğerinden daha fazla ön plana çıkabilmektedir. Örneğin birey okulundan

³⁷ Will Kymlicka, **Çok Kültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998, ss. 193-194.

³⁸ Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin...", s. 23.

mezun olup evlendikten sonra yukarıda değinilen aidiyetler yerlerini meslek ve eş kimliklerine bırakmaktadırlar.

1.7. Kimliğin Tarihsel Olması

Tarih, insanın doğaya bilinçli olarak müdahalesiyle gerçekleşen değişimlerle oluşmaktadır. Kimlikler de bu müdahalelere bağlı olarak, tarihsel bir süreç içerisinde, zamana ve mekana bağlı olarak oluşmakta ve gelişmektedir. Yani kimlikler doğuştan genetik olarak değil, tarihsel ve toplumsal bir çerçevede ve süreçte oluşmaktadır. Bu da kimliğin tarihsel bir olgu olduğu anlamına gelmektedir.

Kimliğin tarihselliği ve toplumsallığı aslında birbirine çok yakın iki unsur olarak kabul edilmektedir. Çünkü kimliğin tarihsel bir unsur olması onun değişkenliğine neden olurken, toplumsal bir unsur olması da sürekliliğine yol açmakta ve değişmesine rağmen hep var olmasını sağlamaktadır. Yani “bu kimlik konsepti bir taraftan süreklilik üzerine formüle edilirken, öte yandan sürekliliğe ters düşmeyecek şekilde” değişmeye devam etmektedir.³⁹ Buradan da anlaşılacağı gibi, kimliğin tarihsel oluşu, kimlik birimlerinin sadece tarihsel bir süreç içinde yer almaları anlamına gelmemektedir. Belli bir ortak kimlik biriminin bütünlüğü, kapsamı ve bireyler üzerindeki etkisi tarihi süreç içerisinde değişebilmektedir. Ayrıca Yurdusev’e göre, “tarihin belli bir döneminde belli bir kimlik türü daha fazla bütünlüğe ve insanlar üzerinde daha fazla etkiye sahip” olabilmektedir.⁴⁰ Yani bireyin aidiyetlerinin tamamı, her halükarda aynı anda, aynı derecede önem taşımamaktadır. Ancak hiçbirinin de tam olarak anlamsız olduğu düşünülmemektedir. Duruma ve ihtiyaca göre bu aidiyetlerden sadece biri öne çıkabileceği gibi, birey aynı anda bu aidiyetlerden bir kaçını birden de sahiplenebilmektedir. Buradan da

³⁹ Hüsamettin İnaç, **AB’ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye’nin Kimlik Problemleri**, Ankara, Adres Yayınları, 2005, s. 19.

⁴⁰ Yurdusev, “Avrupa Kimliğinin...”, s. 25.

anlaşılabilirliği gibi bireyin kimliği, sahip olduğu toplumsal kimliklerin bir bütünü olarak ortaya çıkmaktadır.

1.8. Kimliğin Verili ve Kazanılmış Olması

Birey birçok toplumsal kimliğe sahiptir ve bireyin sahip olduğu bütün bu toplumsal kimlikler verili (tabii) ve kazanılmış (iradi) olarak ikiye ayrılmaktadır. Verili kimlikler insanlara doğduğu günden itibaren içinde yaşadıkları toplumsal çevre tarafından kazandırılmaktadır. Bireyin aile, toplum, ulus ve medeniyet gibi kimlikleri verili kimliklere örnek olarak gösterilebilmektedir. İnsanlar neredeyse verili kimlikleriyle birlikte doğmaktadır ve bu nedenle de verili kimlikler başlangıçta dışlayıcı bir özellik sergilemektedir. Ancak, kimlik olgusunun tarihselliği, çoğulculuğu ve dinamikliği nedeniyle verili kimlik tarihi süreç içerisinde değiştirilebilmektedir.

İnsanların içinde yaşadıkları toplumsal çevrede kendi tercihleri ile edindikleri kimliklere ise kazanılmış kimlikler denilmektedir. Öğrenci, öğretmen, Merkez Bankası mensubu olmak gibi kimlikler de kazanılmış kimliklere örnek olarak verilebilmektedir. Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi bireylerin kazanılmış kimliklerini iradi olarak seçme ve değiştirme yeteneği bulunmaktadır. Aslında verili kimliklerde kazanılmış kimlikler gibi zaman içerisinde değişmektedir. Ancak verili kimlikler çok yavaş ve yüzlerce sene tutan süreler içinde değiştiği için adeta değişmiyormuş gibi görünmektedirler.⁴¹

Bu bölümde kimlikler verili ve kazanılmış kimlikler şeklinde ikiye ayrılmasına rağmen, bu iki özellik birbirinden bağımsız olarak görülmemektedir. Çünkü yaşanan bazı örnekler, bu iki unsur arasında aslında bir geçişkenlik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle bireylerin

⁴¹ Kemal Karpat, "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarih, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", S.ŞEN (Ed.), **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1995, s. 23.

bugün içerisinde yaşadıkları ulusal-kimliklerin tarihi bir süreç içerisinde veya tarihin belli bir döneminde salt kendiliğinden oluştuğu söylenememektedir. Örneğin Türk ulusal kimliğine bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin rolünün ne kadar büyük olduğu görülmektedir. Çünkü karar alıcılar izlenen politikalar çerçevesinde çıkarılan kanunlarla, oluşturulan kurumlarla topluma ortak bir algılama biçimi kazandırılmakta, Türk ulusal kimliğinin şekillenmesi sağlanmakta ve devletin ideolojisiyle yurttaşların kimliği örtüştürmek istemektedirler.

Toplum tarafından verilen ve birey tarafından edinilen kimliklerin dışında birde pek fazla olmamakla beraber doğuştan getirilen bazı kimlik öğeleri bulunmaktadır. Örneğin, bireyin cinsiyetini ve rengini sosyal çevre ya da bireyin kendisi iradi olarak belirleyememektedir; birey bu özelliklerini doğuştan getirmektedir. Fakat gerçekte bu aidiyetlerde bile her şey doğuştan gelmemektedir. Çünkü, sosyal çevre belki bireyin cinsiyetini ya da rengini değil ama bu aidiyetlerin yönünü belirlemektedir; Bu nedenle de Gazze'de kız doğmakla İzmir'de kız doğmak aynı anlamı taşımamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK KİMLİĞİNİN ÖTEKİSİ: AVRUPA KİMLİĞİ

1. AVRUPA KİMLİĞİNİN KÖKENLERİ

Bugün Avrupa’da görülen “birlik düşüncesinin kökenleri, ortaçağ ve hatta, Avrupa sözcüğüyle ilk kez Helenistik mitolojide karşılaşılmasından dolayı, antik Yunanistan’a dek uzanmaktadır.”⁴² Bu nedenle de üçüncü bölümde Avrupa kimliğinin kökenleri incelenirken, ilk olarak Avrupa’nın Yunan mitolojisindeki yerine değinilmektedir. Ancak tarihi süreçte bu kadar geriye gidilmesine rağmen, bu bölümde ağırlıklı olarak, Avrupa kimliğinin Türk ve İslam kimliğine karşı nasıl şekillendiği ele alınmaktadır. Zira araştırmada Avrupa kimliğine yer verilmesinin ana nedeni, kimliklerin büyük ölçüde ‘öteki’ne karşı şekillenmesine dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, kimliğin varlığını öncelikle kendisinin ‘öteki’si olan başka bir varlığa borçlu olması nedeniyle, Türk kimliğinin bir ötekisi olan Avrupa kimliğinden bahsetmeden araştırmada tam bir bütünlük sağlanamayacağı düşünülmektedir. Ayrıca yine bu bölümde kimlik olgusunun dinamik ve değişken bir unsur olmasının bir göstergesi olarak, “Avrupa fikrinin, kendi kimliğinin aynasında, her çağda nasıl yeniden inşa edildiği anlatılmaktadır”.⁴³

1.1. Avrupa Kimliği ve Yunan Mitolojisi

Avrupa fikri, Antik Dönem’de çok fazla bir şey ifade etmiyordu. Avrupa ismi ise coğrafi bir ifade olmasından çok daha öncelerde Yunan dünyasında mitoslar âleminin bir parçası olarak yer alıyordu. Mitolojik anlatımda mekâna ilişkin bir anlama sahip olmayan ‘Europa’, Yunan mitolojisine göre bugünkü

⁴² Muzaffer Dartan, “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri: Quo Vadisi”, O. Kaymakçı (Ed.), **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 229.

⁴³ Gerard Delanty, **Avrupa’nın İcadı**, (Çev. Hüsamettin İnaç), Ankara, Adres Yayınları, 2004, s. 1

Lübnan bölgesinde, Suriye şehrinin kralı olan Agenor'un kızıydı. Bir prenses olan 'Europa' Parlak teni, gönül alıcı bakışı ve güzelliği ile dillere destan bir kızdı. Efsaneye göre onun bu parlak beyazlığı ve güzel gözleri, Olympos'un Baş Tanrısını çok etkiledi. "Fakat karısı Hera'nın kıskançlığını uyandırmamak hem de arzu ettiği utangaç Suriyeli güzeli, ürkütmeden elde edebilmek için genç ve munis bir boğa şekline girdi."⁴⁴ Daha sonra da habercisi Hermes'den kendisinin de içinde yer aldığı "Kral Agenor'un sürülerini, genç kızın arkadaşlarıyla birlikte her zaman gezdiği Tyre kumsalına doğru sürmesini istedi".⁴⁵ Zeus Tyre kumsalına varır varmaz, 'Europa' ve arkadaşlarının dolaştıkları bahçenin etrafında gezinmeye başladı. Bu munis hayvanın varlığı kızların hiç birini endişelendirmedi. Ancak kızların arasından sadece 'Europa' ona yaklaştı ve sırtına bindi. Zeus âşık olduğu kızın hafif ağırlığını sırtında hisseder etmez süratle kalktı ve denizin içinde yarılan dalgaların arasında kumlu bir ovada koşuyormuş gibi koşarak gözden kayboldu. Dünyalar güzeli 'Europa, beyaz boğa kılığına giren Zeus tarafından bu şekilde kaçırıldıktan sonra, bir sürü oğlan çocuk doğurdu ve çocuklarıyla birlikte Girit adasının batısına yerleşti. Burada Zeus'tan olan çocuklarıyla beraber Girit'in korunmasında önemli yararlar gösteren 'Europa' daha sonra Girit kralı Asterion ile evlendi.⁴⁶

Avrupa isminin mitoslar âlemini terk ederek bir kara parçasını tanımlamak için kullanılmaya başlaması ise çok kısa bir zamanda gerçekleşti. İlk başta Girit adasını çağrıştıran Avrupa isimi, Yunan kolonilerinin genişlemesiyle Yunanistan'ın batısını, sonra yayılmaya devam ederek kuzey ülkelerini de kapsadı. M.Ö. altıncı yüzyıla gelindiğinde de bu kapsam neredeyse kesinleşti. Görüldüğü gibi 'Europa'nın efsanede suyun (Ege Denizi) öbür tarafında Grit adasına yerleşmesi nedeniyle, dünyanın ilk olarak coğrafi bölünmesi Ege Denizi'nin referans alınmasıyla başladı. Ancak ilerleyen yıllarda Roma imparatorluğunun yükselişi ve Yunan

⁴⁴ Şefik Can, **Klasik Yunan Mitolojisi**, Ankara, İnkilap Yayınları, 1999, s. 31.

⁴⁵ Robert Graves, **Yunan Mitleri**, (Çev. Uğur Akpur), İstanbul, Say Yayınları, 2004, s. 225.

⁴⁶ Beril Dedeoğlu, "Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler", B. Dedeoğlu (Ed.), **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s. 20.

kolonizasyonunun genişlemesi gibi nedenlerin etkisiyle Akdeniz havzası Ege Denizine nazaran daha fazla önem kazandı. Akdeniz havzasının referans noktası olarak alınmaya başlamasıyla da, yine bir ilahe ismiyle anılan 'Asya' bölgesi şekillenmeye başladı. Ancak, Yunanlılar için tek başına Avrupa veya Asya ayrımı bir önem taşııyordu; çünkü Helenlere göre Yunanistan Avrupa ve Asya'dan daha üstün bir uygarlıktı. Helenler kendilerini bu şekilde diğerlerinden farklı bir medeniyet olarak kabul ettiği için de, bir süre sonra üçlü bir ayrıma gidildi ve Yunanistan, Asya ve Avrupa coğrafi olarak birbirinden ayrı ayrı tanımlandı. Eski Yunandaki pek çok kölenin Asya kökenli olduğu düşünülürse, Helenlerin özellikle Asya kökenlilerden medeniyet olarak kendilerini neden ayırdıkları ve bu coğrafyada yaşayan insanları neden barbar olarak tanımladıkları daha net anlaşılabilir.

Avrupa fikri esas olarak, klasik Yunan uygarlığının çökmesinden sonra kendini göstermeye başladı. "Thucydides'in kaydettiğine göre Atina'nın ticaret filosuna dayanarak geliştirdiği ekonomik gücü, Isparta'da artan bir korkuya yol" açtı.⁴⁷ Bu gelişmenin ardından ortaya çıkan ve Peleponnez savaşları olarak adlandırılan güç mücadelesi, Yunan kent devletlerini zayıflattı. Bu zayıflamanın ardından da Avrupa'nın barbarlarına karşı, Yunan üstünlüğü fikri zaman içerisinde git gide azaldı ve sonunda Avrupa güçsüz durumdaki Yunanistan'ı da sınırları içerisinde dahil etti. Ancak Avrupa yeni gelişen olaylarla birlikte genişlemesine ve coğrafi olarak şekillenmeye başlamasına rağmen, hala bugün kendisine atfedilen kültürel değeri taşııyordu.

1.2. Avrupa Kimliği ve Hıristiyan Mitolojisi

"Dar anlamda Hıristiyanlık M.S. 27-30 yılları arasında Filistin'deki Nazareth kentinde İsa'nın vaaz vermesi ve ölmesiyle başlamışsa da, öğretisi bölgede uzun süreden beri var olan Musevilik'in değişik koşullar altında bir

⁴⁷ Hamit ve Leyla Ersoy, **Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar Ve Türkiye**, Ankara, Siyasal Kitap Evi, 2002, s. 3.

bakıma tekrarı, bir bakıma da geliştirilmiş biçimi” sayılabilmektedir.⁴⁸ Gerçi Musevilik Hıristiyanlık dinini şekillendirme hususunda bir tekele sahibi değildi. Çünkü bu dönemde Hıristiyanlık’ı neredeyse Musevilik kadar etkileyen bir diğer unsur da Yunan mitolojisiydi. Öneğin Yunan mitolojisine bağlı olarak ortaya çıkan üçlü bölünmenin, Hıristiyanlık dininin Kutsal Kitabı olan İncil’de de yer aldığı görülmektedir. Ancak Kutsal Kitap’taki bölünmeler mitolojik kadın kahramanlardan değil, Nuh’un üç oğlundan kaynaklanmaktadır. Eski Ahit’in ‘Tekvin’ bölümünün 9. ve 10. bablarında ve yorumlarında Ham zencilerin, Sam (Shem) Arapların ve Yahudilerin, Yasef (Japheth) ise Yunanlıların, Hıristiyanların ve putperest bir Roma kabilesi olan Gentillerin atası olarak anlatılmaktadır. Ancak bu anlatımda Yasef, İncil’de Hıristiyanların atası olarak Ham ve Sam’dan daha üstün bir konumda yer almaktadır. Bu rivayette dinsel içerikle anlatılan ırksal üstünlüğün bir benzerine, Hıristiyanlığın temellerini oluşturduğu düşünülen Yahudilik dininde de rastlanmaktadır. Çünkü “Yahudi dini hem tek tanrılı dinsel bir genişlik, hem de dar ve katı bir ırkçılığın ilginç karışımıydı”⁴⁹ Bu tarz ırkçı düşüncelerin “modern zamanda, dünya halklarını ırklara bölmeyi amaçlayan Avrupa merkezci (Eurocentric) tarih felsefelerinin kullanıldığı bir kavramsal araç olarak” varlıklarını daha uzun yıllar sürdürdükleri bilinmektedir.⁵⁰

İsa’nın yaşadığı dönemlerde, çok yaygın bir inanç olmamakla beraber, Yahudiler tüm insanları doğru yola çekecek ve ‘Seçilmiş Halk’ı sıkı bir denetim altına alacak kurtarıcı bir Mesih bekliyorlardı. Ancak M.Ö. 63 yılında Yahudiler bölgedeki diğer topluluklarla beraber Romanın baskıcı ve bozuk yönetimine de maruz kalınca, Tanrının sürdürülen bu haksızlıklara daha uzun süre izin vermeyeceğine ve yeni bir kurtarıcı göndereceğine daha çok inanmaya başladılar. “İşte, İsa böyle bir kurtarıcı olarak ortaya çıktı ve öğretisi gerek Yahudiler, gerekse yoksul ve umutsuz halk arasında hızla yayıldı”⁵¹ Özellikle Roma İmparatorluğu’nun ekonomik koşulları bozuldukça,

⁴⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918’E**, Ankara, İmge Kitap Evi, 2005, s. 44.

⁴⁹ Sander, **Siyasi...**, s. 44.

⁵⁰ Delanty, **Avrupa’nın...**, s. 43.

⁵¹ Sander, **Siyasi...**, s.45.

kentlerde ve kasabalarda Hıristiyan dinini kabul edenler hızla çoğaldı. Yani Hıristiyanlık bu dönemde “özgür olup da batmış ve özgürlüğünü yitirecek noktaya gelmiş insanlar, küçük zanaatçılar, proleter ve köleler arasında, tek kelimeyle aşağı ve sömürülen sosyal çevrelerde doğdu ve yayıldı.”⁵²

Dördüncü yüzyılda İmparator Konstantin’de bu yeni dini kabul etti ve buna bağlı olarak eğitilmiş sınıf içinde bu dine yönelen kişilerin sayısı arttıkça Hıristiyanlık dini daha fazla güç kazanmaya başladı.⁵³ Ayrıca Hıristiyan mitolojisi gücünü bir dinden alması nedeniyle Yunan mitolojisine göre çok daha fazla değer yüklüydü. Hıristiyan mitolojisinin böyle bir yapıya sahip olması da onun Yunan mitolojisine oranla insanlar üzerinde daha önemli bir etkiye sahip olmasını sağlıyordu. Romalıların Hıristiyanlığı kabul ederek bu güce sahip olmalarının ardından artık Yunan mitolojisi ve Hıristiyan mitolojisi birleşmiş oldu. Bu dönemden sonra da Avrupa ‘Hıristiyan ülkesi’ (res Publica Christiana) adıyla anılmaya başladı. “Böylece aslında bir Doğu dini olan Hıristiyanlık farklılaşmaya, Avrupalı yöneticiler için ‘meşrulaştırıcı ve birleştirici ideoloji’ halini almaya başladı.”⁵⁴ Ancak halen, Avrupa’da yaşayan ve Hıristiyanlığı kabul eden insanlar Avrupalı olarak değil Romalı olarak görülüyordu. Yani kendinden önceki Yunanlılar gibi Romalılar da, kayda değer bir Avrupa kimliğine sahip olamamışlardı. Bu nedenle de, bu dönemde coğrafi anlamda bir Avrupa vardı, fakat bu coğrafya üzerinde yaşayan Avrupalılar hala yoktu.

Doğu ve Batı arasında ileride meydana gelecek olan düşmanlıkların şekillenmesinde büyük bir öneme sahip olan olay, Roma İmparatorluğu’nun M.S. 286 yılında İmparator Diocletian tarafından Doğu ve Batı Roma olarak ikiye bölünmesi ile gerçekleşti. İlerleyen yıllarda İmparatorluk toprakları yeniden birleşti ve M.S. 330 yılında Constantine, İmparatorluğun başkentini

⁵² Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası : İlkçağ, Doğu, Yunan, Roma**, C. 1, İstanbul, Adam Yayınevi, 2003, s. 534.

⁵³ Frank Thilly ve Ledger Wood, **Felsefe’nin Öyküsü: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi**, C. 1, (Çev. İbrahim Şener), İstanbul, İzdüşüm Yayınları, 2002, ss. 240-241.

⁵⁴ Sedat Laçiner, “Türkiye-Avrupa ilişkilerinde Kültür ve Medeniyet Boyutu”, **Liberal Düşünce: Türk Dış Politikasında Demokrasi, İnsan Hakları ve Kimlik Tartışmaları**, 4, 13 (1999), s. 42.

İstanbul'a (Constantnople) taşıdı. Ancak, İmparatorluk M.S. 395 yılında Doğu ve Batı olmak üzere tekrar ikiye ayrıldı. Doğu ve Batı arasında bir köprü oluşturan İstanbul ise bu gelişmenin ardından ikinci Roma olarak kabul edildi ve vatandaşları kendilerini Romalı olarak adlandırdı. Bu Eski Roma imparatorluğunun iki yansı arasında çıkan rekabet sonucunda da imparatorluğun batı yarısı Avrupa ile özdeşleşirken aynı anda Latin Hıristiyanlığı ve Batı (Occident) kavramı ile de özdeşleşti. Diğer yarısı ise Doğu (Orient) ile özdeşleşti. Artık "Ortaçağ Avrupa'sında Batı, diğer bir ifade ile Europa'nın mirası Roma ile Cermenleri ifade ederken, Doğu Roma ve Eski Yunan coğrafyaları ile Doğu'da kalmış, Avrupa'dan sayılmaz olmuştur."⁵⁵ Bu bağlamda ortaya çıkan Batı ve Doğu arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak da Avrupa dördüncü yüzyılda yavaş yavaş kültürel bir anlam ifade etmeye başladı. Yeni Roma İmparatorluğu (Bizans) ise "Türklerin 1453'te İstanbul'u almalarına kadar ayakta kaldıysa da, Bizans Roma'nın gerçek bir devamı olmayıp, İskender'in Helen İmparatorluğu'nun bozuk bir kopyası olarak" değerlendirilmektedir.⁵⁶

M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun bölünmesine paralel olarak gelişen olaylarla birlikte, Batı Roma imparatorluğu batıya doğru kaydıka, Yeni Roma daha Doğulu bir hale geldi. Bu bağlamda da Yeni Roma, Avrupa'nın merkezi olma konumunu yavaş yavaş kaybetti ve bir süre sonra Yeni Roma Doğu'yu, yani Orient'i, Avrupa kavrayışı ise Batı'yı, yani Occident'i tasvir etmeye başladı. Hıristiyanlar için Occident'in Avrupa ile neredeyse eş anlamlı olduğu bu dönemde ortaya çıkan gelişmeler, Avrupa kavramının bir nebze de olsa kültürel bir ifade bulmasını sağladı. Yani Roma İmparatorluğu'nun 4. yüzyılda ikiye ayrılması ve bu iki parçanın birbiriyle rekabete sürüklenmesi de, ayrıca, Avrupa kavramına kültürel bir içerik kazandırdı denilebilmektedir.⁵⁷ Burada Avrupa'nın bir yandan kültürel bir içerik kazanırken bir yandan da merkezinin batı Avrupa'ya kaydığı da görülmektedir.

⁵⁵ Dedeoğlu, "Avrupa Birliği...", s. 23.

⁵⁶ Sander, **Siyasi...**, s. 43.

⁵⁷ İnaç, **AB'ye...**, s. 135.

Elbette Avrupa'nın merkezinin batıya kaymasında ve buna bağlı olarak kültürel bir içerik kazanmasında Roma İmparatorluğu'nun Orient ve Occident olarak ikiye bölünmesinin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ancak hem Avrupa'nın merkezinin batıya kaymasında hem de Avrupa kavramının kültürel bir içerik kazanmasında yedinci yüzyılda güçlenerek yayılan İslam uygarlığının da çok önemli bir rolü olduğu kabul edilmektedir. Çünkü İslam'ın savaş alanlarında Hıristiyanlık karşısında kazandığı zaferlerle birlikte oluşan bir öteki algısı, bu dönemde, Avrupa kimliği anlayışının yavaş yavaş olsa bir güç kazanmasını sağlıyordu. "İşte, Avrupa fikrinin tarihsel anlamda biricikliği ve özerkliği, bu tezatlık üzerinde oluşmaya başladı."⁵⁸ Yani Avrupa kimliği, kazanılan zaferlerle ortaya çıkmadı; aksine alınan mağlubiyetlerin oluşturduğu bir anlayıştı.

1.3. Avrupa Kimliği ve İslamiyet

Hıristiyanlık dini tarih boyunca Avrupa fikrinin ve kimliğinin en önemli bileşenlerinden biri oldu. Ancak "Hıristiyanlık ile Avrupa arasındaki bağın gittikçe güçlenmesine neden olan en önemli gelişme hiç şüphesiz 7. yüzyıldan sonra İslamiyet'in Avrupa'nın kaderini belirleyen güçlü bir öteki olarak ortaya çıkması" oldu.⁵⁹ Müslümanların peygamberi Muhammed'in 632 yılında ölümünün ardından onun takipçileri Arabistan'dan dışarıya yayılarak Sasaniler'in İran İmparatorluğunu ele geçirdiler ve Verimli Hilal'i (Irak, Filistin ve Suriye toprakları) topraklarına dahil ettiler. Arapların bu önlenemeyen yükselişi ilerleyen yıllarda da devam etti ve 642 yılında İskenderiye'nin, 698 yılında da Kartaca'nın düşmesiyle Kuzey Afrika topraklarının çoğu Arapların hâkimiyetine geçti. Bu olağanüstü zaferler, Müslümanların Peygamberi Hazreti Muhammed'e bağışlanmış olan yeni tanrı esininin coşkusundan güç almıştı ve bu güç sayesinde Araplar İran'dan Hindistan'a ve Anadolu'ya

⁵⁸ Delanty, *Avrupa'nın...*, ss. 41-42.

⁵⁹ Erdenir, *Avrupa...*, s. 54.

kadar çok geniş toprakların sahibi olmuşlardı.⁶⁰ Ancak bu geniş hâkimiyeti dahi yeterli bulmayan Müslümanlar ilerlemelerine devam etmekte kararlıydılar ve Şam'da 662 senesinde kurulan Arap Emevi İmparatorluğu bu bağlamda fetihlerin yönünü batıya döndürdü. Alınan bu kararın ardından 711'de İspanya'da Vizigot Krallığı'nı da ele geçiren Müslümanlar ciddi anlamda Avrupa'yı tehdit etmeye başladı. Avrupalılar bu tarihten itibaren, bu bölgelerde ve Akdeniz'in güney kıyılarında, kültürce kendilerinden çok daha üstün ve muhteşem askeri gücü olan korkunç bir düşmanları olduğunun farkına vardılar.⁶¹ Artık Müslüman kültürü bu dönemden sonra, Avrupa uygarlığının zirveye çıktığı on altıncı yüzyıla kadar büyük oranda Avrupa'yı etkisi altına aldı.

Müslümanların Avrupa'ya doğru ilk ilerleme dalgası 732 yılında Frenkler tarafından ağır bir şekilde yenilmelerine kadar devam etti. Neredeyse Fransa'ya kadar ilerleyen Araplar ve Franklar arasında gerçekleşen bu savaş, Avrupa'nın geleceği açısından, bekli de Avrupa tarihinin en önemli savaşlarından biriydi. Eğer ki Müslümanlar bu savaşta yenilmeseydiler Hıristiyan varlığının Avrupa'dan silinmesi içten bile değildi. Ayrıca Arapların aldığı bu mağlubiyet ardından güçleri iyice zayıflayan Emevilerin aleyhindeki çürüme ve dine aykırı hareket suçlamaları, Hz. Muhammed'in soyundan gelen Abbasilerin hilafet üzerindeki iddialarını güçlendirdi ve 750 yılında Abbasiler Emevileri devirerek Abbasi hanedanlığını kurdu.⁶² Bu dönemden sonra da yeniden güç kazanan Müslümanlar karşısında Batı tekrar savunma durumuna geçti ve artık Roma İmparatorluğunun maruz kaldığı en ciddi akınlar barbarlardan değil, Müslümanlardan gelmeye başladı. Bu akınlar sonucunda Yunan-Roma İmparatorluğunun sınırları Boğaz'a (Bosporus) kadar geriledi. Bu başarıların nedeni sadece Müslümanların askeri gücüne dayanmıyordu; askeri açıdan zaten Avrupa'dan çok daha üstün durumda olan Müslüman uygarlığı, Yunan-

⁶⁰ H. McNeill William, **Dünya Tarihi**, (Çev. Alaeddin Şenel), Ankara, İmge Kitapevi, 2005, s. 338.

⁶¹ W. Montgomery, Watt. **Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık**, (Çev. Turan Koç), İstanbul, İz Yayıncılık, 2002, s. 21.

⁶² Sander, **Siyasi...**, s. 50.

Roma uygarlığının kültürel kalıntılarından bile çok daha ilerideydi. Müslüman toplumunun bu kadar ileri seviyede bir kültüre sahip olmasının nedeni ise, Arapların yedinci yüzyılda fetihler sonucu tanıştıkları Yunan düşüncesine Roma sonrası Batı'dan çok daha fazla sahip çıkmalarıydı. Bu sahiplenmenin sonucu olarak da İslam uleması Kuran-ı Kerim'de ifadesini bulan gerçekleri, Yunan felsefesinin terimleri ve yöntemiyle düşünmeye ve yorumlamaya başlamıştı.⁶³ Görüldüğü gibi Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından yok olmaya yüz tutan Yunan düşünce sistemi, Batı ona tekrar sahip çıkıncaya kadar Araplar tarafından korundu ve geliştirildi.

825 yılında Girit ve hemen arkasından 827 yılında Sicilya adalarının Müslümanların eline geçmesiyle Batı Hıristiyan Dünyası'nın en ileri sınırları zorlanmış oldu. Bu adalar gerçekten çok önemliydi ve bu stratejik üstünlük sayesinde Müslümanlar Akdeniz'i kontrol altına aldı. 826 yılında Roma yağmalandı ve Papa vergi ödemeye mahkûm edildi. İslam'ın bu denli güçlenmesiyle kendi varlığını yok olma tehdidiyle karşı karşıya kaldığını düşünen Hıristiyan toplumu, güney-batıdaki barbar topraklarıyla dahi 'Avrupa' fikriyle bütünleşmeye çalıştı. Bunun sonucunda da meydana gelen mücadele anlayışı, Avrupa kimliğinin bütünleştirici bir unsuru oldu.⁶⁴ Eğer ki, İslam'ın bir öteki olarak oluşturduğu ortak düşman olmasa Hıristiyan Batı Avrupa toplumlarındaki çeşitli öğeleri bir tek kültürel çatı altında birleştiremezdi.⁶⁵ Bu nedenle İslam-Hıristiyanlık çatışması Avrupa'nın kültürel bir birim olarak meydana gelmesinde önemli bir rol oynamıştı.

Avrupa'da kimlik unsurları Müslümanlara karşı belirginleşse dursun, Abbasi Halifeliği, onuncu yüzyılın ortalarında zayıflamaya başladı ve topraklarının çoğunu Selçuklu Türklerine kaptırdıktan sonra 1258'de Moğolların Bağdat'ı ele geçirmelerine zar zor yaşayabildi.⁶⁶ Abbasi halifeliğinin devrilmesiyle de İslam dünyasında onuncu yüzyılda ortaya çıkan

⁶³ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, Ankara, İmge Kitapevi, 2000, s. 38.

⁶⁴ Delanty, **Avrupa'nın...**, s. 55.

⁶⁵ Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin...", s. 35.

⁶⁶ Sander, **Siyasi...**, s. 51.

istikrarsızlıktan faydalanan Hıristiyanlar, 'Haçlı orduları' adını verdikleri askeri kuvvetlerle, Müslümanların üzerine birçok sefer düzenlediler. Haçlı ordularının düzenlediği bu seferler ilk önce bütün Avrupa indinde mukaddes sayılan İsa'nın mezarını kurtarmak, sonra müdafaa etmek, nihayet tekrar zabt etmek amacıyla müştereken ikmal edilen bir Avrupa hareketiydi.⁶⁷ Zira gizli ya da açık daha birçok reel nedeni bulunan bu Avrupa hareketinin birleştirici bir unsur ihtiva etmesini sağlamak için bundan iyi bir neden bulunamazdı. Bu ortak Avrupa hareketi birleştirici bir unsur ihtiva etmesi nedeniyle de, Ortaçağ Avrupa'sında güçlü kimlik unsurlarının ortaya çıkmasını sağlayarak Hıristiyanlara kolektif bir kimlik kazandırdı. Avrupa artık belli ölçülerde bir değer ifade ediyordu, fakat bu Hıristiyanlıkla iç içe olan bir değerdi. Avrupalılığı ifade eden bir değer söz konusu değildi. Sahip olunan Hıristiyan kimliği İslam'a karşı Avrupa coğrafyasında yaşayan insanların karşı atağıydı ve kafire karşı Kurtuluş Savaşı için gerekliydi. Yurdusev'e göre Hıristiyanlık hala Avrupa kimliği'nin önemli bileşenlerinden birisidir, ama hiç şüphesiz eski etkinliği bulunmamaktadır. Ortaçağ'da ise Hıristiyanlık Avrupa kimliğinin neredeyse birebir kendisiydi. Bu gün ise unsurlarından sadece bir tanesidir. Avrupa ile Hıristiyanlığın bu şekilde özdeşleştirilmesinin en önemli nedenlerinden biri, on beşinci yüzyıldan itibaren Avrupa kelimesi coğrafi anlamının ötesinde kendine has bir kültürel içerik kazanırken, Avrupa'nın tamamının Hıristiyanlaşması olduğu belirtilmesi gerekmektedir.⁶⁸

Hıristiyan üstünlüğü, 1055'te Bağdat'ta kurulan ve Anadolu'ya doğru ilerleyen Sünni İslam'a bağlı Selçukluların yeni bir güç merkezi olarak ortaya çıktığı on ikinci yüzyıla kadar sürdü. 1071 yılında Selçukluların Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizanslıları yenmesi, Türklere Anadolu'nun önemli bir bölümünü kontrol altına almak için önemli bir fırsat verdiği gibi, dört yüzyıl sürecek olan Haçlı seferlerine de hız kazandırdı. Git gide gerileyen ve toprak kayıpları yaşayan Bizans, VII Gregory ve onun halefi II. Urban'ın yardımını istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine II. Urban 1095 yılında Clermont'ta

⁶⁷ Şari Senyobos, **Avrupa Tarihi**, (Çev Ali Kemali Aksüt), İstanbul, Vakıf Yayınevi, 1938, ss. 27-28.

⁶⁸ Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin...", s. 38.

verdiği vaazdan yaklaşık bir yıl sonra 1096 yılında I. Haçlı Seferine çıkarak bu yardım isteğini cevapsız bırakmadı. II. Urban'ın vermiş olduğu vaazın herhangi bir kaydı bulunmamasına rağmen, İngiliz tarihçiler İslami tehdit bağlamında, Hıristiyanlıkla özdeşleşmiş bir Avrupa kimliğine ilk defa atıfta bulunduğunu bildirmektedirler.⁶⁹ Ancak Haçlı seferlerinin 'Tanrı'nın ordusu' olarak isimlendirilen birliklerle yapıldığı ve simge olarak da ulus üstü bir simge olan Haç'ın kullanıldığı düşünüldüğünde, merkezi öneme sahip olan olgunun Avrupalılık değil hala Hıristiyanlık olduğu görülmektedir.

Elbette Hıristiyanlık, Ortaçağ Avrupalılarında belli ölçüde bir bütünlük hissi yaratarak yüzyıllarca sürececek bir bütünlüşme söyleminin de temellerini atmıştı; fakat kimlik unsurları bir bütün haline gelmiş Avrupalılar on birinci ve on ikinci yüzyıllarda halen ortada yoktu.⁷⁰ Çünkü Avrupa ülkeleri arasında politik olarak ciddi bir temas bulunmuyordu ve bu nedenle Avrupa temelinde tam anlamıyla kültürel bir bütünlüşmeden bahsetmek mümkün değildi. Zira Ortaçağ Avrupalısı için yaşamını sürdürdüğü köy, kasaba veya feodal birim dışında kendini ait hissedebileceği bir bölge anlayışı yoktu.⁷¹ Yani, her ne kadar Avrupa Ortaçağ boyunca belli bir değer ifade etmişse de, yine de daha çok bir coğrafi terimdi ve bu coğrafya üzerinde Avrupalılar değil Hıristiyanlar yaşıyordu.⁷²

Özetle Avrupa'nın yedinci yüzyılın ortalarından itibaren İslam'ın yayılması ile Avrupa Akdeniz'deki hakimiyetini kaybetmiş ve bir Müslüman gölü olmuştu. Bu da Avrupa'nın batı ve doğu arasındaki birlikteliğinin kopmasına, Batı'nın uygarlık merkezi olan Doğu'dan yoksun kalarak Batıya sıkışmasına neden olmuştu. Sonuç olarak, Müslüman genişlemesi sonucunda belli bir coğrafyaya sıkışan Avrupa coğrafyasında yaşayan halklar birleşirken paylaştıkları en genel olan payda din ve onun ortaya koyduğu kültür ardında birleşerek Avrupalılıklarını keşfetmeye, tabii aynı zamanda

⁶⁹ Delanty, *Avrupa'nın...*, ss. 55-56.

⁷⁰ Erdenir, *Avrupa...*, s. 55.

⁷¹ Erdenir, *Avrupa...*, s. 55.

⁷² Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin...", s. 36.

'öteki'ni keşfetmeye başlamışlardı.⁷³ Ancak şüphesiz merkezi batıya kayan Avrupa'nın oluşmasında ve kültürel bir ifade bulmasında tek etkili unsur Müslümanlar değildi. Beşinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadar, Avrupa birçok cepheden akınlara maruz kaldı. Cermen kabilelerinin göçü ve Anglo-Sakson Britanya adasında kuruluşu ile Avrupa'nın merkezi kuzeybatıya kayarken, Avrupa kuzeyden Cermenlerin ve doğudan da Perslerin akınına maruz kaldı. Dokuzuncu yüzyılda Macarlar doğudan ilerlerken, Müslümanlar güneyden ve Viking'ler de güney doğudan sıkıştırdı. İşte Avrupa fikride böyle bir ortamda kültürel bir anlam kazanmaya başladı. Delanty de benzer bir şekilde "Barbar ve İran istilaları sonrasında gelişen İslam istilaları, Hıristiyan olmayan dünyaya karşı bir bütün olarak Hıristiyan Dünya'ya, Avrupa kimliği hissini ve aidiyetini kazandırdı" demektedir.⁷⁴

1.4. Avrupa Kimliği ve Türkler

1300 yılında, Söğüt civarında, Osman Beyin liderliğini yaptığı küçük bir grupla birkaç küçük kasabayı ele geçirmesi kimsenin dikkatini çekmedi. Fakat Osman Bey'in liderliğinde yirmi yıl yaşayan bu küçük grup Koyunhisar'da kendilerine hücum eden Bizans birliğini de yenince artık kendilerini bir beylik gibi görmeye başladılar. Bu başarının etkisiyle ve iç bölgelerdeki diğer beyliklerden gelenlerin katılımlarıyla Bizanslı komutanların kontrollerinde bulunan kale ve kasabaları dahi ele geçirebilecek kadar güçlendiler. 1354 yılında Çanakkale Boğazından Gelibolu'ya geçen Türkler 1361 yılında Edirne'yi kendilerine başkent yaptılar. Avrupa ise bu dönemde, 1359 yılında Sırp'ların bozguna uğratıldığı Kosova Meydan Muharebesinden beri Türkler karşısında savunma durumundaydı. Haçlı ordularının Türkleri 1393 yılında Sırp'ları durdurmak istemesi de bir hezimetle sonuçlanınca, Türklerin gerçekten ne kadar güçlü bir düşman olduğu adeta kanıtlandı.

⁷³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu-I: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'nın Türkiye'ye Yaklaşımı**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993, s. 37.

⁷⁴ Delanty, **Avrupa'nın...**, s. 42.

On beşinci yüzyılın henüz başlarında Balkanlar'da, Ege'de ve Anadolu'da tartışılmaz bir Osmanlı hegemonyası görmek mümkündür. Bu hegemonya nedeniyle de, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da bir tehdit olarak algılanmasına bağlı olarak oluşan yaygın Türk düşmanlığına rağmen, Avrupa devletleri arasındaki ihtilaflar ve savaşlar, bazı Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içinde bulunmalarına yol açıyordu.⁷⁵ Askeri ve siyasi bakımdan çok güçlü bir konumda olan Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler geliştirmek isteyen Avrupa devletlerinin bu tutumunun asıl ve en önemli nedeni, bu güce karşı koyamamalarıydı. Bu bağlamda Osmanlı'ya karşı açık bir düşmanlık sergileyemeyen Avrupalı devletler, bazen Osmanlı'dan yardım dahi istemek zorunda kalıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa'daki tek bir kuvvetin, tüm Avrupa'yı kendi hakimiyeti altında toplaması ve Haçlı seferleri örgütlenmesi ihtimalini göz önünde bulundurarak bu yardım taleplerini geri çevirmiyordu.⁷⁶ İşte bu bağlamda da Osmanlı'nın, 'Avrupa Siyasi Coğrafyası'nın ortaya çıkmasında birinci dereceden etkili olduğu düşünülmektedir.

1453 yılına gelindiğinde, Türkler Kentsantinopolis'i de ele geçirdi ve Bizanslı tarihçi Francis'in deyişiyle "Kentsantinopolis'te hükümlanlık Konstantinos Flavios ile başlayıp Konstantinos Paleologos ile" sonlandı.⁷⁷ Artık Türkler Boğazların her iki yakasında eskiye oranla çok daha kuvvetliydi ve bu bağlamda da "İstanbul'un düşüşü, Avrupa modernitesini şekillendiren olayların en önemlilerinden birisidi."⁷⁸ Aslında, daha önce de belirtildiği gibi "İstanbul'u fethetmeden evvel bile Türkler Balkanların hakimi idiler"⁷⁹, fakat İstanbul'un fethi ile birlikte Bizans ile simgelenen Doğu-Batı Avrupa sınırının yer değiştirmesi ve Osmanlı İmparatorluğunun söz konusu sınırı da Batıya doğru zorlaması, on beşinci yüzyıl Avrupa'sı için geçmişe oranla daha büyük

⁷⁵ Erol Manisalı, **Avrupa Çıkması**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, s. 22.

⁷⁶ Halil İnalçık, "Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün" **Doğu Batı: Doğu Ne? Batı Ne?**, 1, 2 (1998), s. 13.

⁷⁷ Yeorgios Francis, **İstanbul Düştü**, (Çev. Kriton Dinçmen), İstanbul, Scala Yayıncılık, 2002, s. 85.

⁷⁸ Delanty, **Avrupa'nın...**, s. 58.

⁷⁹ Senyobos, **Avrupa...**, s. 37.

bir tehdit olarak kabul edildi.⁸⁰ Bu tehdit bağlamında da Avrupa Ortaçağı'nın son bulduğu bu yeni devirde, Avrupa kelimesi sıklıkla Türklerle ilişkilendirilerek kullanıldı.

Türkler Constantinople'i fetih ettikten hemen sonra şehir yeniden isimlendirildi ve İstanbul adını alan şehir Sünni İmparatorluğun başkenti oldu. Bu olay bütün Türk tarihinin en önemli olayı ve cihan devletine gidişin kesin bir müjdeleyicisiydi. Bu zafer nedeniyle sadece Osmanlıda değil İslam âleminde de sevinç çok büyüktü. "Memlük Sultanı, Güney Hindistan Behmeni Sultanı ve pek çok Müslüman hükümdar, hususi elçiler göndererek Fatih Sultan Mehmed'i tebrik ettiler."⁸¹ Çünkü dünyadaki en büyük İslam uygarlığının başkenti artık Avrupa'da yer alıyordu. Ancak Türkler bu başarıyla yetinmemekte kararlıydılar ve ilerlemeye devam ederek takip eden on yıl içerisinde, Küçük Asya'daki en son Hıristiyan yerleşim bölgesini de İmparatorluk topraklarına kazandırdılar. Müteakip yıllarda da, Osmanlı'nın Suriye'yi ve Mısır'ı fethetmesi ve oralardan da Fas'a kadar uzanması sonucunda, Akdeniz'in güney ve doğu sahillerinde Türkler mutlak bir hâkimiyetin sahibi oldular. Tüm bu gelişmeler İstanbul'un fethi ile ortaya çıkan sürece ivme kazandırdılar ve Osmanlı Sultanları bu dönemden sonra kendilerini 'emir ül-müminin', yani bir zamanlar İslamiyet'in evrensel halifesine mahsus olan 'Müslümanların önderi' unvanı ile tanıtmaya başladılar.

Osmanlı İmparatorluğu yeni dönemde her açıdan gücüne güç katarken Avrupalılar için tehlike sadece askeri açıdan mevcut değildi; Hıristiyanlar büyük gruplar halinde Müslümanlığı kabul ediyorlardı. Yani Avrupa ve Hıristiyanlık yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı ve bu nedenle bütün kimliklerde görülen öteki sayesinde birlik ve bütünlük oluşturma süreci modern Avrupa'da Osmanlı ile gerçekleşiyordu.⁸² Gerçi Osmanlı Hanedanlığının Müslümanlığı benimsemiş olması nedeniyle, Avrupalılar

⁸⁰ Dedeoğlu, "Avrupa Birliği...", s. 25.

⁸¹ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. 1, İstanbul, Faisal Finans Kurumu Yayını, 1986, s.104.

⁸² Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin...", s. 63.

tarafından Türklük ve Müslümanlık, tek bir düşman olarak görülüyor ve Balkanlarda Müslümanlığı kabul eden topluluklar Türk olarak kabul ediliyordu.⁸³ Bu sebeplerden dolayı da, Avrupa aslında kendisini antinomik bir şekilde ‘Doğu’ya göre tanımlıyordu.⁸⁴ Kendi dünyalarını ‘Christendom’ (Hıristiyan Alemi) adı altında bir bütün olarak gören Avrupalılar, bir ‘öteki’ olarak kabul ettikleri Türkleri ‘heathendom’ (putperestler alemi) kavramı altında görme eğilimindeydiler.⁸⁵ Bu dönemde özellikle Protestanlardaki yerleşik kanı oydu ki, tanrı Hıristiyanları Türkler aracılığıyla cezalandırıyordu.⁸⁶ Bu doğrultuda da Bohemya Kralı George Podbrad ile Papa II. Pius, 1459 yılında Osmanlı imparatorluğunun Avrupa için bir tehdit oluşturduğunu ve bu tehdit karşısında bütün Avrupalı devletlerin bir araya gelmesi için bir çağrıda bulundular. Hatta Kral Podebrad bahsedilen türde bir işbirliğinin gerekliliği üzerine 1463 yılında bir kitap yazdı. Bu kitap İçerisinde Avrupa birleşmesine yönelik birçok öneriler yer aldı ve bu öneriler somut bir örgütlenme modeli ile desteklendi.⁸⁷ Bu somut yapı bir konfederasyon niteliğindedi ve işleyişi bugünkü yapıya oldukça benziyordu. Fransa’nın katılmak istemediği bu yapı bir türlü yaşama geçirilemedi ama Müslüman ve Osmanlı tehdidi bağlamında birleşme önerileri bu başarısızlıkla birlikte son bulmadı. Çünkü Yurdusev’e göre İslamiyet ve sonradan Müslümanlıkla özdeşleştirilen Türkler, Avrupalılar için sadece onların Hıristiyanlıklarını belirginleştiren bir unsur olmamış, Avrupalıların sahip oldukları ortak öğeleri iradi bir şekilde sahiplenmesinde önemli bir rol oynuyordu.⁸⁸ Yani Avrupalılar, Avrupalı olduklarını Müslümanlara ve Türklere karşı oluşturdukları kutsal ittifaklar sayesinde hissedebiliyorlardı.⁸⁹

Elbette Müslümanlar ve Türkler Avrupa’nın bir birlik oluşturmasında, keşiflere çıkmasında ya da dünya ölçeğinde güçlü bir konuma gelmesinde

⁸³ Manisalı, **Avrupa**...,s. 21.

⁸⁴ Timur, **Osmanlı**..., s. 176.

⁸⁵ Laçiner, “Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Kültür ve Medeniyet Boyutu”, s. 42.

⁸⁶ Aslı Çırakman, “Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçiliğe”, **Doğu Batı: Avrupa**, 4, 14 (2001), s. 33.

⁸⁷ Dedeoğlu, “Avrupa Birliği...”, s. 25.

⁸⁸ Yurdusev, “Avrupa Kimliğinin...”, s. 37.

⁸⁹ Laçiner, “Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Kültür ve Medeniyet Boyutu”, s. 43.

tek etkili unsur değildi. Yurdusev'e göre bu gelişmelerin arkasında, "dönemin Avrupa toplumlarının ve ekonomilerinin durumunun, krallar arasındaki rekabetin, siyasi ve ekonomik büyümeye hasredilen politikaların, şeref ve zafer düşkünlüğünün ve macera güdülerinin hepsinin bir parça rolü" olduğu söylenebilmektedir.⁹⁰ Ancak araştırmanın kapsamı nedeniyle Columbus'un ya da Vasca da Gama'nın hangi nedenlerle denize açıldığını kesin olarak ortaya koymak mümkün olmamaktadır. Çünkü araştırmanın bu bölümünde ağırlıklı olarak, Avrupa kimliğinin Müslümanlığa ve Türklere karşı nasıl geliştiği açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu hedef gerçekleştirildiği takdirde de, Türkiye'nin modernleşme sürecinde karşılaştığı kimlik problemlerinin araştırmada doğru şekilde ortaya konulabileceği düşünülmektedir.

⁹⁰ Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin...", s. 43.

2. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE AVRUPA KİMLİĞİ

On birinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar, Akdeniz'e İtalyan yarım adası hakimdi. Hatta 1192 yılında sonlanan üçüncü haçlı seferinden sonra İtalyan savaş gemileri Karadeniz'e kadar sızmayı başardılar. Hem Müslümanlar hem de Ortodokslar İtalya'nın bu üstünlüğünden pek hoşnut değillerdi. Bu hoşnutsuzluk, Osmanlıların Latin Avrupa'ya karşı Ortadoğu ve Balkanları birleştirmedeki başarısının önemli nedenlerinden biriydi. İstanbul'un 1453 yılında fethi, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğüne son verdi. On beşinci yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Venedik Ege'deki neredeyse bütün topraklarını kaybetti. Böylece, Avrupalılar Avrupa'ya sıkışıp kaldı. Ancak, bu kötü durumun Avrupa açısından son derece önemli ve uzun süreli bir başka sonucu oldu. Avrupalı kaşifler, askerler, tüccarlar ve misyonerler tüm dikkatlerini Akdeniz'in dışına çevirdi. Böylece, yeryüzündeki tüm okyanuslar zaman içerisinde, Avrupa'nın denizaşırı genişlemesinin yolları haline geldi.⁹¹ Avrupa'ya büyük bir zenginlik kazandıran coğrafi keşifler bu bağlamda bir tesadüf değil, inanç'ın dediği gibi, İslam'ın parlak zaferlerle ve büyük bir hızla yayılması ve Osmanlı İmparatorluğu sayesinde Avrupalıların doğudaki varlıklarını tamamen yitirmiş olmalarıydı.⁹² Avrupalıların bu genişlemeden elde ettiği zenginliğe bağlı olarak da Avrupa içerisinde bazı kültürel değişimler yaşandı ve Hümanistler bu kültürel değişimle birlikte antik eserlerin incelenmesine büyük önem vermeye başladılar. Hata Batılı zihniyetinde ortaya çıkan bu değişimle birlikte birçok 'adabı muaşeret' kitabı dahi yazıldı. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak da "hümanizm, edebiyatı, tarihi, resmi, heykeli ve siyasal düşünceleri derinden etkileyen Rönesans'ın tüm kültürel değişimleri için temel bir esin kaynağı" oldu.⁹³ On beşinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Rönesans kültürü Kuzey Avrupa kentlerine kadar ilerledi.

⁹¹ Sander, **Siyasi...**, s. 80.

⁹² İnaç, **AB'ye...**, s. 139.

⁹³ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler, (1494-1789)**, Ankara, Dost Kitapevi, 2002, s. 11.

'Yeniden doğuş' anlamına gelen Rönesans sözcüğüyle ifade edilen dönemde, Rönesans'ın eleştirisi oklarıyla kilisenin vurulması, toplumun Papalığa karşı nefretinin artması ve matbaanın keşfiyle beraber, 16. yüzyılda üç doğru faktör doğru oranda bir araya geldi ve Reform hareketlerinin gerçekleşebilmesi için gerekli zemin ortaya çıktı. Reform hareketlerinin ortaya çıkmasıyla da "on beşinci ve on altıncı yüzyıllardan itibaren, önceleri Batı Avrupa'da gelişen ve on dokuzuncu yüzyılda bütün Avrupa'yı kapsayan ulus-devlet olgusu ve ulusal kimlik, ortak bir kimlik bilincini oluşturmada dinin daha önceki önceliğini yıkarak toplumsal kimliklerin en belirleyicisi" oldu.⁹⁴ Bu sayede eski düzen yıkıldı ve yerine ulus-devletlerin oluşturduğu anarşik bir yapı olan Avrupa devletler sistemi kuruldu. Yani Ortaçağ boyunca dini kimlik Avrupa kimliğinin neredeyse bire bir kendisiyken, artık bu kimliğin parametrelerinden sadece biri haline geldi. Ancak bu gelişme, "Hıristiyanlığın geçmişe nazaran daha önemsiz hale geldiği şeklinde değerlendirilmemelidir."⁹⁵ Zira 17. yüzyılda tanrı tamamen kenara itilmeden ortaya çıkan Rönesans düşüncesinin ana akımı olan Hıristiyan hümanizmi, idealizm için önemli boyutta bir potansiyele sahipti. Bu potansiyel Hıristiyan hümanizminin, skolastik düşünceye devamlı saldıran ve İncil ile ilgili araştırmalara girişen bir nitelik kazanarak Kuzey Avrupa'da da gelişmesini sağladı.⁹⁶

Özetle, "Kapitalizmin 17. ve 18. yüzyıllarda beliren Aydınlanma çağı ile entelektüel çerçevesinin çizilmesiyle Avrupa modern olarak adlandırılan döneme adım" atmıştı.⁹⁷ Modernleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık gelişmelerin ardından da Avrupa kavramı, artık Hıristiyanlık kavramının yerini almış ve Avrupa kimliğinin oluşturucu unsurları değişmeye başlamıştı. Bu dönemden sonra da "Ortaçağın din merkezli yerel devlet sisteminin yerini hümanist, insan merkezli ulusal politik düzene bırakması, modern dönemde

⁹⁴ Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin...", s. 38.

⁹⁵ Delanty, **Avrupa'nın...**, s. 99.

⁹⁶ Lee, **Avrupa...**, s.14

⁹⁷ Erdenir, **Avrupa...**, ss. 57-58.

Avrupa kimliğinin oluşumunu şekillendiren en belirleyici” faktör olmuştu.⁹⁸ Ancak ulus devletlerin bu şekilde gelişen bir süreç içerisinde ortaya çıkması, ortak bir Avrupa düşüncesinin doğuşuyla çelişkili bir gelişme olarak düşünülebilmektedir. Çünkü modern dönemde Kilisenin oluşturduğu üst otorite yıkılmış ve bir çözülme sürecine girilmişti. Fakat ulus devlet özellikle laikleşme sürecini hızlandırarak, dinsel değer sisteminin yerini iyiden iyiye farklı değerlerin almasını sağladı. Bu sayede de ulus devlet ortak Avrupa düşüncesini besleyen bir unsur oldu. Görüldüğü gibi Avrupa da çözülme ve bütünleşme süreçleri hemen hemen aynı zamanda gerçekleşti. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, laikleşme sonucunda bir yandan ulus devletin gücü artar ve kilisenin otoritesi azalırken, diğer bir yandan da Avrupa coğrafyasında yaşayan insanlar kendilerini artık ‘Avrupalı’ olarak görmeye başladılar denilebilmektedir.

Bu yeni Avrupalılarla, İslam’ın kendi ve öteki bağlamında ilişkisi on sekizinci yüzyıla kadar devam etti. On sekizinci yüzyıldan sonraki dönemde ise, ‘öteki’lik rolünü on dördüncü yüzyılda yüklenen Türkler, bu rolü on dokuzuncu yüzyıla kadar kuvvetli bir şekilde taşıdılar. 1789 yılında yaşanan Fransız Devriminin bir sonucu olarak da on dokuzuncu yüzyılda Avrupa kavramı bir kez daha, kritik anlamda önemli değişimler geçirdi. İlk kritik değişimini Rönesans’la gerçekleştiren Avrupa kavramı, Fransa Devrimiyle yeni bir döneme girmişti. Aydınlanma tarzı düşünceye göre, bu olay, Ortaçağ’a indirilmiş son darbeydi. “Çünkü, o yıllarda kurulan siyasi despotizm/dini (ideolojik) despotizm, monarşi/kilise ittifakı, insanların başkaldırısıyla yıkılıyor, insan ruhu son prangalarından kurtuluyordu ve artık kendi bilinçli tarihini kurmaya hazırdı.”⁹⁹

1787-1789 yılları arasında Fransa’da mutlak monarşiyi ortadan kaldırarak siyasal, sosyal değişimler yaratan ve uluslararası sonuçları da bulunan Fransız ihtilalinden sonra, Fransa kendini yayılmacı bir karaktere

⁹⁸ İnaç, **AB’ye...**, s. 138.

⁹⁹ Murat Belge, “Ortaçağ”, **Doğu Batı: Avrupa**, 4, 14 (2001) s. 79.

dönüştürdü.¹⁰⁰ Napolyon bu yayılımcı karakterle birlikte Fransa imajına bağlı kalarak Avrupa'yı yeniden inşa etmeyi amaçlıyordu ve bu amaç için Avrupa'nın diğer devletleriyle savaşmaktan dahi kaçınmadı. Bu bağlamda da ihtilal eski düzene karşı bir hareket olarak sadece Fransa ile sınırlı kalmadı ve devrimin ilke ve kuralları Avrupa'ya yayıldı. Avrupa'ya zenginlik ve mutluluk getirecek bir bütünleşme taraftarı olan Napolyon, Avrupa çapında ortak bir hukuk sistemi, ortak ağırlık ve ölçü birimleri, ortak temyiz mahkemesi, hatta ortak bir para birimi öngörüyordu.¹⁰¹ Napolyon'a göre bu öngörüler gerçekleştirildiği takdirde Avrupa tek bir aile olacak ve Avrupalılar Avrupa'nın neresinde olurlarsa olsunlar kendilerini evlerinde hissedeceklerdi.

Napolyon tek bir aile haline gelmiş Avrupa modelini kendi iktidarında gerçekleştirilemedi; fakat savaş alanlarında Avrupa'nın diğer devletlerine yenilince, galip devletler arasında gerçekleştirilen Avrupa çapındaki ittifaklar politik anlamdaki Avrupa bütünlüğü kavramını ön plana çıkarttı. Avrupa'yı tek bir ülke olarak gören Avusturya Şansölyesi Metternich'in girişimleriyle, 1815 Viyana Kongresinde Rus Çarı, Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralı arasında kurulan Kutsal İttifak Avrupa'nın siyasi anlamda somutluk kazanmasına katkıda bulundu.¹⁰² Metternich' göre, Avrupa için gerekli olan birlik ve bütünlük büyük bir devletin egemenliği altında değil, devletler arasında bir örgüt içinde işbirliği ile sağlanabilirdi.¹⁰³ Ayrıca ona göre Fransa'da kurulan bu yeni düzenin dışında bırakılmayarak, yenilgi anıları çok kısa bir sürede unutturulmaya çalışılmalıydı. Çünkü; eğer Fransa bu yenilgisinin acısıyla baş başa kalsaydı, yeni kurulan uluslararası düzeni meşru görmeyebilir ve bu düzeni yeni bir savaşla değiştirmeye kalkışabilirdi.¹⁰⁴ Elbette böyle bir olay özellikle Avrupa'nın galip devletlerinin hiç işine gelmezdi. Çıkacak yeni bir savaş Avrupa içerisinde yeni bir karışıklık demektir ve böyle bir karışıklıktan hangi ülkenin nasıl bir zarar göreceği belli

¹⁰⁰ Ülke Arıboğan ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, DER Yayınları, 2000, s. 318.

¹⁰¹ Erdenir, **Avrupa...**, s. 67.

¹⁰² Erdenir, **Avrupa...**, ss. 67-68.

¹⁰³ İnalçık, "Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün", s. 16.

¹⁰⁴ Sander, **Siyasi...**, s. 77.

olmazdı. 100 yıl savaşları, 30 yıl savaşları gibi oldukça uzun ve kanlı tecrübeleri de bulunan Avrupa devletleri bu yıkımlardan bir ders çıkararak, ulusal kimliklerin en baskın aidiyet, milliyetçiliğin en baskın ideoloji olduğu bu dönemde savaşmak yerine uzlaşarak asıl problem nedeni olan sömürgecilik faaliyetlerine bir düzen kazandırdılar. Bu bağlamda da 1815 Viyana kongresinden 1914 yılında I. Dünya Savaşının başlamasına kadar süren barış dönemi Avrupalı güçlerin sömürgecilik hareketlerine hizmet etti. Yani Avrupa bu dönemde kendi içinde barış, özgürlük, demokrasi gibi sıfatlarla bütünleşirken dışarıya karşı milliyetçilik ve emperyalizmle bezenmiş saldırgan bir tutum sergiledi. Meşru olmayan bu tutumunu gizlemek için de “Hıristiyanlığın, insanlığın kurtuluşunu öngören evrensel söylemi ile sömürgelerin geri kalmış yerlerinin ıslahı arasında bağlantı kurularak, sömürgecilik sürecine meşruiyet kazandırmaya” çalışıldı.¹⁰⁵

Öte yandan Avrupa ifadesinin Viyana kongresindeki şekliyle kurgulanması Fransa'nın başlangıçtaki planlarına ters düşüyordu ve sanki Batı karşıtı bir tutum da yansıtıyor gibiydi. Çünkü bu fikrin özünde, Rusya, Avusturya ve Prusya ile birleşik, batı sınırı olarak Ren'i gören doğuya dayalı bir güç bloğu kurmayı hedefleyen ittifak hayali yatıyordu. Ayrıca İhtilal sonrası ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin önüne geçilememişti ve bu milliyetçilik hareketleri Metternic'in yeniden kurulmuş düzenini tehdit ediyordu. Bu nedenlerden dolayı da, jeopolitik bir çerçeve olarak Avrupa birleşmesi çökmüş görünüyordu. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen Avrupa, daha az sayıda ve daha geniş devletlerce desteklenen Avrupa fikrine normatif bir yaklaşımla düzenleyici bir rol kazandırdı. Rusya, Avusturya, Fransa, Prusya ve İngiltere hep birlikte hareket ederek uluslararası hukuku ön plana çıkardı ve Avrupa iyiden iyiye dinsel yerine siyasi tanımlamalarla anılmaya başladı. Bu dönem de artık önemli olan Katoliklik, Protestanlık ya da Ortodoksluk değil, çıkarlara dayalı bir güç dengesiydi. Bu bağlamda da Avrupa federasyonuna ilişkin yeni fikirler, bu gelişmeler esnasında, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktı.

¹⁰⁵ Erdenir, **Avrupa...**, s. 72.

Avrupa artık yeni bütünleşme fikirlerinin ortaya atıldığı bu dönemde, kabul görecek yeni bir Avrupa kimliği tanımına gereksinim duyuyordu. Çünkü Avrupa artık Hıristiyanlıkla özdeş olmadığı gibi Avrupa kimliği farklı sosyo-kültürel anlamlar da kazanmaya başlamıştı. “Ancak halen yeni icad edilen Avrupa kimliğinin içeriğini dolduracak ve bu kimliğe duygusal ve kültürel aidiyet sağlayacak değerler sistemine ihtiyaç” vardı.¹⁰⁶ Bu bağlamda da Avrupa’yı diğer toplumlardan ayırt eden özelliklerin aranmasına başlandı ve bu sürecin sonunda ‘medeniyet’ ve ‘uygarlık’ gibi söylemler icat edildi. Artık Avrupa diğer toplumlardan farkını, onlardan üstünlüğünü ‘medeni olmasına’ dayandırıyor. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa’sı, bu mantalitenin bir sonucu olarak, Ortaçağ düzeninden farklılaştı ve kendini seküler, hümanist, demokrat, aydın, rasyonalist ve bilimsel gibi kriterlerle değerlendirdi. Böylelikle de, Avrupalılar uygarlık kıstaslarının tek otoritesi olarak diğer toplumların ne kadar uygar olduklarını test edecek hakkı kendilerinde görmeye başladılar. Artık bu dönemde Avrupa’nın ötekileri, işte bu uygarlık testine göre belirleniyordu.

1914 yılına gelindiğinde diğer savaşlardan farklı olarak ortaya çıkan, topyekün bir savaş olan Birinci Dünya Savaşı başladı. “Birinci Dünya Savaşı’nın sebep ve sonuçları, Fransız ihtilali ve bir çeyrek yüzyıl süren ihtilal savaşlarının, müteakip yüzyıl içinde meydana getirdiği gelişmelerin devamlı ve tabii bir sonucundan başka bir şey” değildi.¹⁰⁷ “1914 yazında Avrupa’daki eğitilmiş ve akıllı insanların çoğu, mevcut koşullarda savaşa girmenin son derece akla uygun olduğunu düşünüyordu”.¹⁰⁸ Ancak bu savaş 1918 yılında sona erdiğinde, artık Avrupa fikri asla eskisi gibi olamazdı; çünkü savaş sekiz milyon kişinin ölümüne, İmparatorlukların yıkılmasına ve güçler dengesi üzerine inşa edilmiş olan ittifakların bozulmasına neden olmuştu. Avrupa da bu bağlamda gerek bölgesel olarak, gerekse fikri olarak 1918 yılından sonra, savaş öncesi olduğundan çok farklı bir konuma geldi. Bu nedenle de yirminci

¹⁰⁶ İnaç, **AB’ye...**, s. 140.

¹⁰⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2004, s.99

¹⁰⁸ Keith Robbins, **I. Dünya Savaşı**, (Çev. Müfit Günay) Ankara, Dost Yayınları, 2005, s. 13.

yüzyıl Avrupa'sı barışın değil, savaşın oluşturduğu bir ürün olarak ortaya çıktı.

Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasında kalan dönemde ise İtalya ve Almanya'da otoriter rejimlerin yükselmesine rağmen, ulus-devlet modelinin özünde herhangi bir değişiklik meydana gelmedi. Ancak sınırları içinde farklı ulusal kimliklerin yer aldığı bazı sosyalist ülkelerin sırayla ortadan kalkmaları milliyetçiliğin ulusal bir duygu olarak güçlendiğini gösteriyordu. 1871'de Avrupa'da 14 devlet varken, bu rakam 1914'de 20, 1924'de ise 26'ya çıktı. Ulusal duyguların böylesine güç kazandığı bu dönemde emperyalizme karşı ulusal direniş eylemlerinde bulunan bazı ülkelerde ulusçuluk, zaman zaman ırkçılığa kayabildi.¹⁰⁹ Bu bağlamda da iki savaş arası dönemde Avrupa taşıdığını varsaydığı evrensel değerleri terk ederek, belki de tarihindeki en korkunç ifadesini faşizmle buldu ve ulus kavramı ırk ve kan birliğine dayandırılmaya başlandı. Böyle bir ortamda da Avrupa'nın ırksal saflığını bozma tehdidi taşıyan Romanlar, Bolşevikler ve Yahudilere yönelik her türlü şiddet, Avrupalılar tarafından meşrulaştırıldı.

İki savaş arasındaki tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Avrupa çapında barış isteyenlerde seslerini oldukça etkili bir şekilde duyurdular. Savaşın yıkıcılığından etkilenenler tarafından çıkış yolu olarak Avrupa devletleri arasında birlik oluşturulması fikri ortaya atıldı ve bu çerçevede ilk olarak Kont Richard Coudenhove-Kalergi tarafından, 1923 yılında Pan Avrupa Hareketi ismiyle bir örgüt kuruldu.¹¹⁰ Avrupa İşbirliği Derneği adıyla 1926 yılında Cenevre'de kurulan başka bir örgüt ise kısa bir zamanda Paris, Berlin ve Londra gibi Avrupa'nın önde gelen kentlerinde şubeler açtı ve 'Birleşik Avrupa' düşüncesinin yayılmasını sağladı. sonunda da bu hareketin destekçilerinden Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın Milletler Cemiyetine 1929 yılında sunduğu Federal Avrupa önerisi, uluslarüstü Avrupa düşüncesi

¹⁰⁹ Alaaddin Şenel, **İrk ve İrkçılık Düşüncesi**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1990, s.114.

¹¹⁰ İrfan Kaya Ülger, **Avrupa Birliği'nin ABC'si**, Ankara, Sinemis Yayınları, 2003, s. 3.

tartışmalarını ilk defa olarak resmi platforma taşımayı başardı.¹¹¹ Ancak 1939 yılında İkinci Dünya savaşının başlamasıyla birlikte bu birleşme çabalarına mecburi bir ara verilmek zorunda kalındı.

Teknolojinin de gelişmesiyle tarihte yaşanan en yıkıcı çarpışmalara sahne olan İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'yı bir savaş meydanına çevirdi. Bu savaş milyonlarca insanın ölmesine, altyapının çökmesine, birçok sosyal soruna ve tabii ki doğal olarak tüm ülkelerin ekonomilerinin işlemez hale gelmesine neden oldu. Ayrıca birçok kaynağa göre de sadece II. Dünya Savaşı 30–40 milyon arasında Avrupalının hayatını kaybetmesine neden oldu.¹¹² Hükümetler neredeyse halkı doyuracak ekmek bile temin etmekte aciz kaldı. Bu ekonomik çöküş, hiçbir Avrupa ülkesinin başına buyruk hareket ederek bunalımı aşmasına izin vermiyordu. Çünkü bu ülkelerin ekonomileri birbirinden doğrudan etkilenebilecek kadar nazik bir etkileşim içerisindeydi. Bu dönemdeki en iyi gelişme hiç şüphesiz savaşın bitmiş olmasıydı; fakat ne yazık ki, altı yıllık bu acı dolu dönemden sonra, dünyanın ve insanlığın barışa hemen kavuşabilmesi mümkün olmadı.¹¹³ Dünyayı bu tarihten sonra on beş yıl boyunca sürececek olan bir 'soğuk savaş' dönemi bekliyordu.

1945 sonrasında uluslararası ilişkilere iki büyük galip devlet ABD ve Sovyetler birliği yön verdi. Çünkü geniş topraklara, kalabalık nüfusa sahip Avrupa dışında kalan bu iki devlet iki dünya savaşı sırasında oldukça fazla güç kaybetmiş, parçalanmış bir vaziyette kıtalarıyla sınırlı kalan Avrupalı eski güçlerin yerine geçmişlerdi.¹¹⁴ Bu yeni kurulan dünya düzeninde de iki savaşın da sorumlusu olarak görülen Avrupa, sömürgeciliği tasfiye ederek Amerika Birleşik Devletleri'nin gölgesinde kalmayı kabul etti. Zira Batının bu dönemdeki en önemli ötekisi hiç kuşkusuz komünizmdi ve komünizmin hayaleti, savaşın böldüğü Avrupa'nın üzerine azametle yürümekteydi.¹¹⁵

¹¹¹ Erdenir, **Avrupa...**, s. 74.

¹¹² Veysel Bozkurt, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Bursa, Vipaş Yayınevi, 2001, ss. 50-51.

¹¹³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 419.

¹¹⁴ Georges Langlois ve diğerleri, **20. Yüzyıl Tarihi**, (Çev. Ömer Turan), İstanbul, Nehir Yayınları, 2003, s. 266.

¹¹⁵ Delanty, **Avrupa'nın...**, s.147

Böyle bir ortamda da Avrupa, doğusuyla batısıyla iki süper gücün paylaşmaya çalıştığı bir bölge haline geldi. Hobsbawm, bu dönemi ikinci dünya savaşından çıkan iki süper gücün 'Soğuk Savaş' denilen bir mücadeleye içinde sürekli karşı karşıya gelmesi olarak ifade etmektedir.¹¹⁶ Bu soğuk savaş döneminde Avrupa artık Sovyetlere karşı Amerikanın doğu sınırı konumundaydı ve bu görevi nedeniyle Avrupa'nın 1950'lerde giriştiği bütünleşme hareketi, istikrarlı bir Avrupa yaratmanın yanı sıra Doğu Bloğu karşısında bir güç dengesi olarak kurgulanmasıyla sonuçlandı.¹¹⁷ Bu bağlamda kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu sayesinde de, halen dinamik bir şekilde oluşumuna devam eden Avrupa Birliği'nin yapılanma sürecinin temelleri atıldı.

25 Aralık 1991 yılında Gorbaçov Televizyondan yaptığı veda konuşmasının ardından Başbakanlık görevinden istifa ettiğini açıkladı. "Bu suretle, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarih içindeki ömrünü tamamlayarak, hem Rusya'nın tarihinde ve hem de milletlerarası politika ile kuvvet dengesi münasebetlerinde yeni bir dönem açılıyordu."¹¹⁸ Demir perde gibi kesin sınırlarla dışlanmış bir ötekinin ortadan kalkmasıyla, Avrupa'da yeni ötekilerin bulunması ihtiyacı ortaya çıktı. Avrupa Birliği'nin bu dönemdeki kimlik politikaları da bu bağlamda formüle edildi. Yeni dönemin ötekileri, Avrupa kimliğine ve düzenine yönelik ciddi tehdit taşıyan üçüncü dünya kökenli göçmenler, sığınmacılar ve Müslümanlardı. Bu ırkçı önyargılar ve eylemler, 'ırkçılık karşı ırkçığı yaratır' kuralına uygun olarak, Türkler arasında da filizlenip güçlendi.¹¹⁹

¹¹⁶ J. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991, Aşırılikler Çağı**, (Çev. Yavuz Alogon), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1994, ss. 277-278.

¹¹⁷ Erdenir, **Avrupa...**, s. 74.

¹¹⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 951.

¹¹⁹ Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, **İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, (çev. Nazlı Ökten), İstanbul, Metis Yayınları, 2000 ss. 25-38.

Özellikle 11 Eylül 2001 yılı uluslararası sistemin dönüşümü açısından bir dönüm noktası oldu.¹²⁰ Avrupa'da daha önce ekonomik faktörlere bağlı olarak gelişen dışlama, Amerika Birleşik Devletlerinde gerçekleşen bu terör saldırılarından sonra, kültürel bir boyut kazanmaya başladı. Bu bağlamda da Şenel'in 'yeni ırkçılık' olarak isimlendirdiği bu yapı İslamiyet ve Müslümanları Avrupa için en ciddi tehdit olarak belirledi.¹²¹ Artan terör olaylarıyla birlikte İslamiyet korkusu, düşmanlığı da pekiştirdi ve başlangıçta ekonomik nedenlerle Avrupalıların canını sıkıyan Müslümanlar kültürel özellikleriyle de tepki toplamaya başladı. Artık geçmişte gelişen ekonomik dışlama kültürel dışlamayla çakışır hale geldi. Avrupalılar tarafından yeniden önemli bir ötekinin bulunmasıyla da, Avrupa'nın kültürel kimliğinin korunması ve yenilenmesi güvence altına alındı. Bu bağlamda da Avrupa'nın tehdit altında olması ve tehdit kalktığıında sıkıntı yaşayan bir fikir olması bir yanıyla doğru bir saptama olabilir.¹²²

¹²⁰ Tayyar Arı, **Irak İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s.19.

¹²¹ Şenel, **Irak...**, s. 116.

¹²² Çırakman, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkeziliğe", s. 31.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK KİMLİĞİNİN İNŞASI

1. TÜRK KİMLİĞİ

Bu bölümün ana konusu, Osmanlı ve onun devamı niteliğinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nde kimlik olgusunu incelemeyi amaçlamaktadır. Emperyal bir gelenekten gelen toplumda 'Türk kimliği'nin kurgulanışı ve Müslüman bir toplum olmasına rağmen Batıya yönelişi günümüze de yansıyan bir takım açmazlara neden olmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde, daha çok, Türk modernleşmesini olumsuz yönde etkileyen kimlik unsurları açıklanmaya çalışılmaktadır.

1.1. Osmanlı'nın Yükselme Döneminde Türk Kimliği

Osmanlı Devleti 1300 yılı dolaylarında Küçük Asya'daki Selçuklu Sultanlığı ile Bizans İmparatorluğu arasında kalan bölgede kendini gaza'ya adanmış küçük bir uç beyliği olarak ortaya çıktı.¹²³ Bu ufak uç beyliğinin askerleri Koyunhisar'da üzerlerine hücum eden Bizans birliğini yendiklerinde ilk defa kendilerini ciddiye alınması gereken bir güç gibi görmeye başladılar. Bu dönemde hakkında çok fazla bilgiye sahip olunamayan bu küçük uç beyliği on dördüncü yüzyılın sonlarına gelindiğinde hatırı sayılır bir devlet oldu. Bu devletin kurucuları Oğuz soyundan gelen aşiret kökenli Türk unsurları olarak bilinmektedir. Ancak aşiret kökenli bu devlet, zaman içinde aşiret kimliğinden sıyrıldı ve siyasi bir varlık olarak gelişti. Ayrıca bu devletin

¹²³ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomi ve Sosyal Tarihi**, C. 1, (Çev Halil Berkay), İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000, s. 47.

kurucu unsurlarının Türk etnik kökenine dayanmasına rağmen kimliğini Türklükten değil, İslamiyet'ten alması önemli bir ayrıntıdır.¹²⁴

Yeni kurulan devlet içerisinde birlik ve bütünlüğü sağlayacak, topluma yön verecek ve devletin politikalarını dayandırabileceği bir dünya görüşüne ihtiyaç duyuluyordu. Ancak kurucu ve yönetici zümresi zaten Müslüman olan bu devletin, kuruluşundan sonra yeni bir dünya görüşü ve kültürü yaratma çabasına girmesi anlamsız olarak kabul edildi. Bu bağlamda da Osmanlı yönetici grubu kendilerine göre en mantıklı olanı yaptı ve kendilerinden önce Anadolu'da hakimiyet sürmüş olan Selçuklu devletinden devir alınan klasik İslam kültürünün sindirilmesi ve yayılması için uğraştı.¹²⁵ Gerçekten de bu yeni devletin hem ötekilerini belirleyecek hem de birlik ve beraberliğini sağlayacak neredeyse tüm motivasyon araçları Müslümanların Kutsal Kitap'ında yer alıyordu.¹²⁶ Örneğin bu Kutsal Kitap'ta yer alan Al-i İmran (İmran Ailesi) Suresi'nin yüz üçüncü ayetinde;

“Hepiniz birlikte Allah'ın buyruklarına sıkı sıkıya bağlanın, ayrılığa düşmeyin. Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani bir zamanlar siz, birbirinize düşmandınız da Allah kalplerinizi birbirinize ısındırdı. Böylece O'nun nimeti sayesinde kardeşler haline geldiniz. Ateşten bir uçurumun kenarındaydınız. Allah sizi buraya düşmekten kurtardı. Doğru yolu bulasınız diye, Allah ayetlerini size işte böyle açıklıyor.”¹²⁷

denilmektedir. Bu ve buna benzer ayetlerle yeni kurulan devlet içerisinde bir birlik ve beraberlik sağlanırken,

“Ey o bütün iman edenler! Yehûd (Yahudiler) ile Nasârâ'yı (Hıristiyanları) yâr tutmayın; onlar ancak birbirlerinin yârânıdırlar. İçinizden her kim onlara yarıklık ederse, muhakkak onlardan ma'duddur (sayılır). Allah ise zulmedenleri doğru yola çıkarmaz!”¹²⁸

¹²⁴ Karpaz, “Kimlik Sorununun...”, s. 26.

¹²⁵ Timur, **Osmanlı Kimliği**..., s. 81.

¹²⁶ Erdoğan Aydın, **Nasıl Müslüman Olduk?**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2004, s. 42.

¹²⁷ **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı**, 3, 103, (Çev. Ömer Dumlu ve Hüseyin Elmalı), İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004, s. 56.

¹²⁸ **Kur'an-ı Kerim ve Meali**, 5, 51, (Çev. Elmalılı Hamdi Yazır), İstanbul, Ravza Yayınevi, 1993, s. 116.

gibi ayetlerle de Müslüman Türklerin 'öteki'leri kesin bir şekilde belirleniyordu.

Osmanlılar bu İslami motivasyonları kullanarak bir kimlik inşa etme konusunda o kadar ileri gittiler ki birçok araştırmacı tarafından Türklerin kendilerini ve toplumsal yapılarını tamamen İslami değerler çerçevesinde tanımladıkları düşünülmektedir. Örneğin Lewis de bu doğrultuda, Osmanlı Türkleri kimliklerini İslam dini içerisinde eritme konusunda belki de daha önceki İslam toplumlarının hepsinden daha ileriye gittiler ve kendilerini neredeyse tüm diğer Müslümanlardan fazla İslam'la özdeş gördüler demektedir.¹²⁹ Bu doğrultuda da, modernleşmeye doğru giden sürecin ve onun yarattığı sıkıntıların anlaşılabilmesi için, Osmanlı'nın kuruluş sürecinde 'dinsel' motivasyonun irdelenmesi gerekmektedir.¹³⁰

Osmanlı Devleti temelini Klasik İslam Hukuku'na dayandırmakla birlikte, İslam dinin yapısal özelliğine bağlı kalarak sadece inanç ve ibadete ait kurallarla yetinmemiş, bunların yanında bir ülkenin idare edilebilmesi için gerekli hukuki, sosyal ve politik her türlü düzenlemeyi yapan kuralları da ortaya koymuştur.¹³¹ Meşruiyetini dinden alan bu devletin temel kanunları her ne kadar şer'i hukuka dayandırılarak oluşturulsa da bu devlet teokrasi, yani din adamlarının idare ettiği bir devlet olmadı.¹³² Yani Osmanlı İmparatorluğu'nda her ne kadar devlet dinin hizmetinde olarak görünse de aslında din devletin hizmetindeydi. Karpat'a göre dinin bu şekilde devletin hizmetinde bulunmasının doğurabileceği olumsuz sonuçlar bazı devlet adamlarının ve ulemanın gözünden kaçmamıştı ve dine bir hanel gelmemesi için bir çözüm üretmişlerdi. Bu çözüme göre de on beşinci yüzyılda halk tarafından Fetfahane olarak bilinen ve daha sonra Şeyhülislamlık ismini alacak olan bir İstanbul müftülüğü makamı oluşturulmuştu.¹³³ Bu makam

¹²⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1970, s.12-13.

¹³⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 28.

¹³¹ Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına**, İstanbul, İmge Yayınevi, 2002, s. 58.

¹³² Karpat, "Kimlik Sorununun...", ss. 26-27.

¹³³ Karpat, "Kimlik Sorununun...", s. 27.

meseleleri tamamıyla dini açıdan yorumlayarak devletin dine müdahalesini önlemeyi amaçlıyordu. Ancak bu makam on altıncı yüzyıl ortalarında devlete bağlandı ve bu sayede din, fikri özgürlüğü olmayan, muhafaza altındaki bir yapıya dönüştürülmüş oldu.

İslamiyet'i bu şekilde kontrolünde tutan Osmanlı, İslamiyet dışında farklı dinleri de bünyesinde barındıran bir imparatorluktu. Devletin egemen dini İslam olmasına rağmen ehli kitap olarak kabul edilen her din grubuna çeşitli haklar da tanındı, bu din grupları belli bir özgürlüğe sahip olarak imparatorluk sınırları içerisinde kendi dinlerini devam ettirebildiler. Yani Osmanlı toplum yapısı oluşturulurken, farklılıklar korundu ve ayrı ayrı özgürlükler çoğu zaman dikkate alındı. Bu bağlamda da İslam Hukuku'nun Müslüman olmayanlarla ilgili çıkan sorunlara çözüm bulamayan hükümleri değiştirildi veya sorunların çözümü için hüküm bulunamayan durumlarda örfi hukuk kuralları adı verilen kurallar geliştirildi.¹³⁴ İnalçık bu örfi hukuku, sırf kendi iradesinden güç alarak şeriatın kapsamına girmeyen sahalarda padişahın kanun koyma özgürlüğü olarak tanımlamaktadır.¹³⁵ Dolayısıyla Osmanlı padişahlarının şer'i hukuk kuralları yanında, gayrimüslimlere yönelik olarak örfi hukuk denen yapıyı da sürekli işlettikleri bilinmektedir.

Bu örfi hukuk kurallarına tabi olan gayrimüslim topluluklara, Müslümanlardan farklı olmaları bakımından zimmiler denildi. Zimmilerin, Müslümanlar tarafından "zimmet" adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunmakta ve Müslüman otoriteyi kabul ettikleri sürece varlıklarına ses çıkarılmamaktaydı. Zimmet anlaşmasına göre, zimmilerin can, mal ve namus güvenliğine dokunulmaz, vicdan ve ibadet hürriyetleri Osmanlı devletinin güvencesi altında bulundurulurdu.¹³⁶ Bu teminata karşı da zimmiler, Müslüman otoriteye bağlılık göstermek, cizye ve haraç denilen vergiler

¹³⁴ Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar: Millet Sistemi", H.C.Güzel (Ed.), **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000. s. 147.

¹³⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", **SBF Dergisi**, 13, 2 (1958), s. 102.

¹³⁶ Cevdet Küçük, "Osmanlılar da 'Millet Sistemi ve Tanzimat' **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1007.

ödemek zorundaydılar. Çünkü zimmilerin hukuki statüsünü belirleyen Tevbe Suresi'nin yirmi dokuzuncu ayetinde "Kitap verilenlerden Allaha ve ahiret gününe inanmayanlar, Allah ve Elçisi'nin haram kıldıklarını haram saymayanlar ve gerçek dini kabul etmeyenlerle yenilgiyi kabul edip kendi elleriyle cizye verinceye dek savaşın" denilmektedir.¹³⁷ Osmanlı tarihi boyunca bu ve buna benzer ayetler, gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit görülemeyecek 'ötekiler' olarak algılanması için önemli motivasyon gereçleri olarak kullanıldı.

Osmanlı Devletinin on beşinci yüzyılda gelişerek, bir İmparatorluk statüsüne eriştiği II. Mehmet dönemi, Osmanlının siyasi ve toplumsal yapılanmasını tanımlayan 'Millet Sistemi'nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.¹³⁸ Osmanlı'da devlet anlayışı olarak kısa sürede yerleşen bu sistem, devletin yönettiği insanlara yaklaşımını ifade ediyordu.¹³⁹ Bu kavram içerisinde yer alan 'Millet' deyimini ise Osmanlı'da dinsel aidiyeti tanımlamanın yanında, hem imparatorluğun uyruklarını tanımlamak için, hem de İmparatorluk içinde yaşayan insanların kendi kimliklerini ifade ediş biçimi olarak kullanılıyordu.¹⁴⁰ Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda, Katolik Hıristiyanlar, Ortodoks Hıristiyanlar ve Yahudiler gayrimüslim cemaatler olarak ayrı ayrı birer millet gibi görülürken, Müslümanlar da etnik farklılıklarından bağımsız bir şekilde tek bir millet olarak kabul ediliyordu. Bu bağlamda da Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan bir bireyin kendini tanımlamada ve diğer bireylerle arasındaki farkı belirlemede ağırlıklı olarak 'etnik' değil 'dinsel' öğeler öne çıkmıştır. Bir başka ifadeyle, imparatorluk içerisindeki ayırım Müslümanlar ve ötekiler arasında gerçekleşmiş, bu da kimliğin oluşumunda 'din' öğesini görünür kılmıştır.¹⁴¹

¹³⁷ **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı...**, 9, 29, s. 164.

¹³⁸ Nuri Adıyke. "Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair" H.C. Güzel (Ed.), **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000. s. 183.

¹³⁹ Yusuf Oğuzoğlu. **Osmanlı Devlet Anlayışı**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000. s. 9

¹⁴⁰ Levent Köker. **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 150.

¹⁴¹ Çetin Yetkin, **Siyasal Düşünceler Tarihi-II: Hıristiyan ve İslam Siyasal Düşüncesi**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2005, s. 95.

Görüldüğü gibi Osmanlı kendi kimliğini inşa ederken dinsel farklılıkları göz önünde tutmuş ve gayrimüslimleri kendi kimliğinin ötekisi olarak nitelmiştir. Ancak birçok kaynakta, Osmanlı'nın bu öteki algılamasına rağmen, imparatorluk içindeki diğer din guruplarının ve özellikle Hıristiyanların on dokuzuncu yüzyıla kadar 'güven' ve 'huzur' içinde yaşadığı aktarılmaktadır. Gerçekten de İkinci sınıf statüleri bir kenara bırakılırsa, gayrimüslimler Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu ve çoğunlukla genişlediği dönemlerde huzurlu olarak yaşıyorlardı. Çünkü Osmanlı, kimliğini inşa ederken öteki olarak belirlediği diğer dinleri sadece kendisiyle eşit tutmayarak en alt derecede ötekileştirmişti.

İmparatorluğun egemen dini olan Müslümanlığın dışında, İslam dininin ehli kitap olarak kabul ettiği tüm din mensuplarına can, mal ve namus güvenliğinin yanında daha birçok haklar da tanındı. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet 1453 yılında İstanbul'u fetih ettikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda hali hazırda kurulu olan Hıristiyan cemaatlerin özgürlüklerini korumalarına izin verdi. Benzer bir şekilde Ermeni-Gregoryen ve Yahudi cemaatlerini tanıdı ve dini anlamda tanımlanmış bu toplulukların patriklerine ve piskoposlarına geniş ölçülerde özerklikler tanıdı. Bu bağlamda da, bu din otoriteleri ve onların halefleri, bölgeleri içindeki kendi dindaşlarının ünvansal başkanları oldular.¹⁴² Bu örneklerden yola çıkarak da çağımız ulusal devletlerinin aksine, Osmanlı'nın aynılık ve homojenlik bağlamında değil, farklılık esasına göre örgütlendiği söylenilebilmektedir.

Ancak Osmanlı'nın en modern dönemlerinden biri olarak kabul edilen bu dönemde dahi, İslami kurallar bağlamında, Osmanlı sınırları içinde yaşayan gayrimüslimler Müslümanlarla hiçbir zaman eşit sayılmadı. Bu sistem diğer milletlere ancak belli şartları yerine getirmeleri koşuluyla bir yaşam alanı sağladı. Zimmi olarak kabul edilen bu insanlar Fatih gibi özgürlüklere önem veren bir padişahın döneminde dahi, Müslümanlara

¹⁴² Benjamin Braude, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi" **Osmanlılardan Günümüze Ermeni Sorunu**, H. C. Güzel (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000. s. 131.

oranla bir takım özel muamelelere tabi tutuldular; örneğin Müslüman bir kadınla evlenememeleri, Müslümanlara karşı şahitlik yapamamaları gibi.¹⁴³ Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında günlük yaşamda pek çok alana sirayet eden bu 'ayrımcılık' fermanlarla kanun haline getirildi.

Bu kanunlara uymayanların para ve hapis cezalarına çarptırılması karara bağlandı. Özetle Osmanlı her ne kadar çağının en modern devleti de olsa, kabul ettiği çoğulcu model, hukuki ve kültürel olarak, gayrimüslimleri öteki olarak algılayan, Müslümanlarla gayrimüslimleri farklılaştıran bir temelde şekillenmişti denilebilmektedir. Gayrimüslimlerden beklenen de kendilerine uygun görülen bu ortamı kabul etmeleriydi. Bunun tersine tüm davranışlar aradaki anlaşmanın bozulması şeklinde yorumlanıyordu. İşte gayrimüslim uluslar özgürlük rüzgarlarının estiği on dokuzuncu yüzyılda, maruz kaldıkları ayrıma bir son vermek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'yla mücadeleye giriştiklerinde, Osmanlılar şimdiye kadar alıştıkları bu anlaşmaların bozduğunu düşünecekler ve bunu bir türlü kabullenemeyeceklerdi. Yani Türklerin, Osmanlı'nın en modern çağlarında dahi, Müslüman oluşları nedeniyle, kendilerini gayrimüslimlerden üstün görmelerine bağlı olarak şekillenen bu kültürel ve hukuki arka plan, daha sonra Türkiye'nin modernleşme sürecinde yaşadığı kimlik problemlerine temel teşkil edecektir.

Fatih Sultan Mehmet'ten sonra Osmanlı'ya parlak dönemlerinden birini yaşatan ve Osmanlı kimliğinin inşasında önemli izler bırakan sultanlardan biri de on altıncı yüzyılda yaşamış olan Yavuz Sultan Selim olarak kabul edilmektedir. Memluk topraklarını ele geçiren Sultan Selim, bu sayede Mekte'yi ve Medine'yi ülkesinin sınırları içine dahil etti ve yine bu sayede de 'Hadım-ül Haremeynüşşerifeyn', yani iki kutsal şehrin hizmetkârı unvanını aldı. Her yıl Mekte'ye ve Medine'ye hacca gelen Müslümanlar Hicaz hâkimi olarak Osmanlı padişahını tanıyacakları için İslam toplumu içinde Sultanın itibarı oldukça arttı. Ayrıca Memluk topraklarına hakim olan Yavuz Sultan

¹⁴³ Akçam, *İnsan...*, s. 63.

Selim bu yörelerdeki kültür merkezlerinin kütüphanelerindeki en seçme eserleri ve ele geçirdiği mukaddes emanetleri Topkapı Sarayına yerleştirince Sünni İslamiyet'in en başarılı, en kuvvetli önderi oldu.

Abbasi halifeleri, dokuzuncu yüzyıldan sonra etkinliklerini yitirmiş olmalarına rağmen, İslam toplumunun manevi önderi olarak kabul edilmeye devam etmişlerdi. Ancak İlhanlı devleti 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirince Abbasi soyuna değilse bile halifelik makamına son vermiş oldular. Memluk sultanları da böyle bir ortamda Abbasi halifeleri soyunu İslam toplumunun halifesi olarak Kahire'de bulundurup yasal güçlerini pekiştirmeyi amaçlamışlardı. Ancak Abbasi soyu bu şekilde Kahire'de süredursun, bu, Memluklular'dan başkası için pek bir önem taşımaz olmuştu.¹⁴⁴ Çünkü artık Müslümanlar, İslam toplumunun farklı siyasal birimler, devletler arasında bölünmüş olduğu hakikatini kabul ederek, bütün İslam dünyasında hegemonyası kabul edilen bir halifenin bulunması gerektiği görüşünü terk etmişti. Özellikle on dördüncü yüzyıldan sonra en geçerli siyasal görüşe göre İslam dünyasında her devletin hükümdarı, İslam kurallarına göre hareket ettiği ve gayrimüslim devletlerle savaşmayı sürdürdüğü müddetçe halife olarak kabul edilebilirdi. Osmanlı sultanları da bu bağlamda bir zamanlar İslamiyet'in evrensel halifesine mahsus olan 'Müslümanların önderi' unvanını kullanmaya başladılar.

Osmanlıların geliştirmiş olduğu bu yeni halifelik kavramı, aslında Osmanlılarda kuruluşlarından beri var olan gazada önderlik kavramının bir uzantısından başka bir şey değildi.¹⁴⁵ Bu bağlamda da artık tek olmasa bile İslam dünyasının en büyük halifesi Osmanlı padişahı olarak gösteriliyordu. Bu son durumla birlikte itibarı İslam toplumu içerisinde iyice yükselen Osmanlı padişahının Sünni İslam toplumunun önderliği rolü pekiştirilmiş oldu.¹⁴⁶ Bu nedenle bu dönemden sonra Sultan Selim dini açıdan daha kesin

¹⁴⁴ Metin Kunt. "Siyasal Tarih: 1300-1600", S. Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti, 1300-1600**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 118.

¹⁴⁵ İnalçık, **Osmanlı**..., s. 56.

¹⁴⁶ Sander, **İlk Çağdan**..., s. 66.

bir tavır aldı ve Sünniliği eskiye oranla daha fazla vurgulayarak ülke içerisinde dini tavırların ve sembollerin çok daha büyük önem kazanmasını sağladı. Artık Osmanlı İmparatorluğunda yaşanan Sünni Müslümanlığa bağlı İslam dini bu sayede eskiye oranla çok daha büyük bir ölkü haline gelmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun elde ettiği bu gücün tarihsel süreç içerisinde Osmanlı kimliğini en çok etkileyen unsurlardan biri olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu dönemden sonra Osmanlıların prestiji İslam dünyasında çok büyümüştü. Bu bağlamda da kafire karşı Müslüman davasını yürüten bir güç olarak hem Avrupa'nın kendisinden korku ve endişe duyduğu kesin bir 'öteki' haline geldi, hem de kendisi farklılıklarını daha gösterişli bir şekilde vurgulayarak Hıristiyanlıkla özdeş gördüğü Avrupa'yı eskiye oranla daha önemli bir 'öteki' haline getirdi. Bu 'öteki'ne karşı girişilecek mücadelede, Türklerin yeryüzünü 'Dar-ül İslam' (Müslümanların yaşadıkları yerler) ve 'Dar-ül Harb' (savaşılması gereken 'kafirlerin yaşadıkları yerler') olarak ikiye ayırarak, birincilerin ikincilere üstünlüğünü öngörmesini sağlayan motivasyon gereçlerinin tümü yine İslamiyet içerisinde bulunuyordu.¹⁴⁷ Örneğin Kuran-ı Kerim'de yer alan "hoşunuza gitmediği halde size savaş yazıldı..."¹⁴⁸ "O'na yakın olma yollarını arayın ve O'nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz..."¹⁴⁹ ya da

"Onlar kendileri gibi sizinde inkar etmenizi ve böylece inkarda eşit olmanızı isterler. Artık onlar, Allah yolunda hicret edinceye kadar dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan dost da yardımcı da edinmeyin."¹⁵⁰

gibi ifadeler ötekine karşı girişilecek mücadelede gerekli motivasyonu sağlıyordu. Kuran-ı Kerim'de, Hıristiyanlık her ne kadar vahiy edilmiş bir din, peygamberi de Müslümanlar tarafından Allah'ın peygamberi olarak kabul

¹⁴⁷ İlhan Arsel, *Şeriat ve Eşitsizlik*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 45.

¹⁴⁸ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı...*, 2, 216, s. 31.

¹⁴⁹ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı...*, 5, 35, s. 96.

¹⁵⁰ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı...*, 4, 89, s. 79.

edilen bir haberci de olsa, Müslümanlar tarafından bu dinin özgünlüğünü kaybettiğine inanılıyordu.¹⁵¹

Osmanlı İmparatorluğunun en parlak çağı, şüphesiz 1520 yılında tahta çıkmış olan Kanuni Sultan Süleyman'ın hüküm sürdüğü çağdır. Bu dönemde Avrupalılar Türkleri hala birlik ve bütünlüklerini tehdit eden bir öteki olarak algılıyorlardı. Atalarının gaza geleneğini devam ettiren Kanuni Sultan Süleyman da İslam'ı Avrupa topraklarının tamamına yayabilmek için, Fatih'in dahi ufkunun çok ötesinde Orta Avrupa'nın kalbine, yani Viyana topraklarına yöneldi. Bu dönemin neredeyse tüm askeri ve siyasi öyküsünün bu doğrultuda geliştiği düşünülmektedir. Her ne kadar 1529 yılındaki Birinci Viyana kuşatmasında başarısız olunmuşsa da bu dönemde imparatorluk sınırları en geniş boyutlarına ulaşmıştı.

Bu dönem aynı zamanda Avrupa tarihinin dönüm noktasını yaşadığı bir çağa rastlar. Feodal kurumlarıyla birlikte Ortaçağ Avrupa'sı, yerini Rönesans'ın aydınlık çağına bırakmaktaydı.¹⁵² Bu dönemden sonra da Batı'da arka arkaya gerçekleşen birçok gelişme sonucunda, özellikle on yedinci yüzyılın son çeyreği ve on sekizinci yüzyılda bugün dahi bütün dünyayı etkileyen değerler oluşturulacaktı. Bu değerler sayesinde de Batı kendini 'Kutsal Devlet' yerine 'özgür ve akılcı' bir düzen olarak görmeye başlayacağı bir süreç içerisine girecekti. İşte Avrupa on altıncı yüzyılda, böylesi önemli sonuçlar doğuracak bir sürecin başındayken, Osmanlı yaşamakta olduğu problemleri anlayamayan ve buna bağlı olarak çözüm önerileri geliştiremeyen ulemanın, çözüme dinsel açıdan yaklaşma yolunu seçtiği bir dönem içerisindeydi. Bu süreçte karşılaşılan sorunların çözülemeyişinin tek nedeni, dinsel kuralların savsaklanması olarak görüldü ve Müslümanlığın gerekleri daha ciddi bir şekilde yerine getirildiği takdirde tüm sorunların kendiliğinden çözüleceği fikri öne sürüldü. Bu sanı, Şeyhülislam Ebussuud tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a da sunuldu ve

¹⁵¹Yasin Ceylan. "Yirminci Yüzyılın Son Çeyreğinde Müslümanların Hıristiyan Dünyası Karşısındaki Tavrıları" **Doğu Batı: Doğu Ne? Batı Ne?**, 1, 2 (1998), s. 101.

¹⁵² Sander, **Siyasi...**, ss. 66-67.

devletin selameti için İslam imamlarından kimi içtihatçıların ifade ettikleri kurallara uymak zorunlu hale getirildi.¹⁵³ İşte bu bağlamda da Osmanlı İmparatorluğu'nun hem kendi yıkılışı, hem de yaşadığı kimlik problemlerinin tohumlarını tarihsel süreç içerisinde kendinin attığı kabul edilmektedir.

Kanuni halkı din görevlerini yerine getirmeye zorlamak için ders programlarını dahi öğrencilerin bu amaca göre yetiştirilmesini sağlayacak biçimde değiştirdi ve medreselerde bu bağlamda artık daha fazla şer'i katılığa dayanan bir eğitim uygulanmaya başlandı. Herkes dini sorumluluklarını yerine getirmeye padişah fermanı ile zorlandı. İnsanlar dindar oldukları taktirde, her şeyin düzeleceği düşünülüyor ve bu doğrultuda bazı önlemler alındı. Yurdaydın'a göre 1537 yılından itibaren ortaya çıkan bu önlemleri şu şekilde sıralamak mümkündür: İslam dininin gerektirdiklerini yerine getirmeyenler veya Müslümanlığa saygısızlık gösterenler ağır bir şekilde cezalandırılacaktı. Her köye muhakkak bir cami yaptırılacak ve halkın Cuma namazlarına gitmesi zorunlu bir hale getirilecekti. Son olarak da devletin benimsemiş olduğu Sünni görüşü kuvvetlendireceği düşünüldüğü için bazı eğlence yerleri kapatılacak, sapkın inançların peşinden koştuğu anlaşılan dervişler İstanbul dışına sürülecekti.¹⁵⁴ Bu şekilde ortaya çıkan şer'i katılık, gelecekte din adamlarının etkinliğini arttırdıkça, daha da güçlenecek ve siyasal iktidara karşı bile kullanılabilir bir ölçüye erişecekti. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, siyasal iktidarın başlattığı şerri katılık, siyasal iktidarın gücünü kaybetmesiyle, dinsel çevrelerin malı olacak ve siyasal iktidar parçalanmasında, bu iktidara rakip bir iktidar olarak gözükenecekti.

Tarihsel süreçte Osmanlı-Batı karşıtlığı öncelikle 'din' eksenine dayanmıştır. Askeri, siyasi ve ekonomik açıdan önceleri Batı'ya hükmedebilen Osmanlı'nın gerilemeye başlaması, Batı karşısında üstünlüğünü kaybetmesi pek çok sorunu da beraberinde getirdi. Rönesans, Reform ve ardından Sanayi Devrimi ile güçlenen Batı her geçen gün etkisini

¹⁵³ Hüsen Portakal, **İbn Rüşd Din-Felsefe Tartışması**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 34.

¹⁵⁴ Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi: 1300-1600", S.AKŞİN (Ed.) **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti, 1300-1600**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 224.

Osmanlı üzerinde de hissettirmeye başladı Osmanlı'nın Batı karşısında eski gücüne kavuşabilmek için 'Batı' standartlarını yakalama kaygısı, bir yanda reformist arayışlara bir yanda da muhafazakar dirençlere yol açtı. Batı'ya ve Batılığa muhafazakar direnç, dinsel tutuculuğun da derinleşmesine neden oldu. Osmanlı'nın eski gücüne ancak Batılılaşarak kavuşacağı inancı bugün de devam eden 'kimlik' açmazlarına zemin hazırladı.

1.2. Osmanlı'nın Duraklama ve Gerileme Döneminde Türk Kimliği

1556 ve 1579 yılları arasında kalan dönem Osmanlı İmparatorluğu için bir dönüm noktası oldu. Çünkü 1556'da Kanuni Sultan Süleyman'ın ve 1579 yılında Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra Orta Avrupa üzerindeki Türk tehdidi nihai olarak dizginledi. Bu döneme kadar iktidara gelen ilk on bir Osmanlı Padişahı bir zamanlar bütünüyle Hıristiyan olan bu kıtada İslamiyet'i yaymakta büyük başarı sağlamışlarsa da, daha sonra Osmanlı tahtına arka arkaya çıkan 13 padişah sanki tarihin garip bir cilvesi gibi aynı başarıyı gösteremeyeceklerdi.¹⁵⁵ Bu başarısızlığı Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen padişahların büyük çoğunluğunun yeteneksizliği ve sefa düşkünlüğü ve kiminin de psikolojik bakımdan dengesizliği ile açıklamak tümüyle doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmemektedir.

Osmanlı Devleti'ni duraklama ve gerileme sürecine sokan başarısızlıkların asıl açıklayıcı nedenleri, Osmanlı Devleti'ne özgü yapısal bozukluklarda aranmalıdır. Böyle bir yaklaşımın Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının nedenlerini daha net ortaya koyacağı ve bilimsel temeller üzerine oturacağı düşünülmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti örneğinde olduğu gibi büyük bir devletin bir iki yöneticinin kişiliği ya da davranışlarıyla değil, çok temel tarihi, ekonomik, toplumsal ve siyasal güçler tarafından yıkılacakları kabul edilmektedir.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Lee, *Avrupa...*, s. 83.

¹⁵⁶ Sander, *Siyasi...*, s. 127.

Osmanlı Devleti'nde başlayan uzun duraklama, gerileme ve yıkılma dönemlerinin en belirgin göstergesi, İmparatorluğun giderek askeri sorunlarla karşılaşmaya ve Avrupa devletleriyle yaptığı savaşlarda art arda başarısız sonuçlar almaya başlamasıydı.¹⁵⁷ Bu başarısız sonuçlar nedeniyle Avrupa'da fetihlerin durmasına bağlı olarak hazinenin ganimetten yoksun kalması ve büyük masrafların karşılanamaması zayıflama sürecine girilmesinin en önemli nedenleri arasında sayılabilmektedir. Çünkü Müslüman bir güç olarak Hıristiyan Avrupa'ya karşı savaş, Osmanlılara bir amaç duygusu, bir birlik ve beraberlik sağlamaktaydı. Devletin tüm enerjisi bu doğrultuda kullanılmakta ve tüm savaşlarda başarı kazanmak için devletin yönetimi sıkı tutularak, hazinenin her zaman zengin kalmasına dikkat edilmekteydi.¹⁵⁸ Fetihlerin durmasıyla hem Osmanlı hazinesi yoksullaşmaya başladı hem de yeni fethedilecek topraklar olmayınca Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar başarı ile sürdürdüğü nüfus yerleştirme politikası sonlanmış oldu. Bunun sonucunda da Anadolu nüfusu her geçen gün arttı ve insanlar birbirlerini soymaya, başladılar.¹⁵⁹ Hazinenin boşalması nedeniyle ortaya çıkan ağır vergi yüküne bir de asayişin bozulması eklenince, bu gelişme özellikle köylülerin topraklarını bırakarak şehirlere göç etmesine neden oldu.¹⁶⁰

Kanuni Sultan Süleyman'ın bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için ortaya koyduğu toprak reformu ise zayıflamanın ikinci nedeni olarak sayılabilmektedir. Osmanlı toprak sisteminin temel kurumları olan has, tımar ve zeamet dağıtımını yerel düzeyde görülen aksaklıkların giderilmesi amacıyla yerel otoritelerden alınıp merkezin kontrolüne bırakıldı. Ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın yenilikçi bir hareket olarak nitelendirilebilecek bu reform hareketi rüşvet ve arka arkaya gelişen yolsuzluk hareketlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Böylece, Kanuni Sultan Süleyman'ın amaçladığı hedefin aksine, Osmanlı Devleti'nde büyük toprak sahipliğinin ve bunun üzerinde miras hakkının doğduğu görülmektedir. Bu da, o döneme kadar Osmanlı fetihlerini

¹⁵⁷ Lee, *Avrupa...*, s. 86.

¹⁵⁸ Sander, *Siyasi...*, s. 127.

¹⁵⁹ Sander, *Siyasi...*, s. 127.

¹⁶⁰ Ercan Karlı, *Kısa Osmanlı Tarihi*, İstanbul, Geçit Kitapevi, 2003. s. 97.

büyük ölçüde kolaylaştırmış olan ve toprak sahiplerine büyük faydalar sağlayan Osmanlı toprak sisteminin ortadan kalkmasına ve toprak sahibi köylünün büyük toprak sahipleri tarafından sömürülmesine yol açmıştır.¹⁶¹

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının üçüncü nedeni olarak da merkezi yönetici kadronun zayıflaması gösterilebilmektedir. Daha önceleri padişahların yönetici grubu, genellikle köy kökenli kişilerden oluşmaktaydı ve bu kişiler kırsal alanların sorunlarını iyi biliyorlardı. Ancak on altıncı yüzyılın sonlarında padişahların yönetici grubu içine tamamen kentlerde yaşayan kişiler girmeye başladılar. Bu kişiler aile nüfuslarını ya da maddi olanaklarını kullanarak önemli mevkilere geliyorlardı ve bu mevkileri ölümlerinden sonra oğullarına bırakıyorlardı. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da Osmanlı Devleti'nde yüksek devlet mevkilerinin akraba ya da yakın arkadaşlara bırakılmasını sağlayan bir kayırma sistemi uygulanmaya başlandı. Geniş bir kişisel hâkimiyet üzerine kurulmuş olan bu sistemin yetenekli padişahlardan da yoksun kaldığı bu dönemde boş vermişlik, sorumlulukların paylaşılması ve yönetim ilkelerine bağlılığın ortadan kalkması sonucunda, merkezi otorite bozuldu ve zayıfladı. Daha önce padişahın mutlak kişisel otoritesine ve onun yönetici grubunun etkili yönetimine bağlı olarak düzgün çalışan devletin kurumları, bu dönemden sonra etkisiz bir hal aldı ve profesyonel hizmet yerine kulluğa dayanan sistem, ülke içinde gelişen diğer olumsuz unsurlarla birleşerek sistemin felaketini getirdi.

Ülke içinde askeri, ekonomik ve sosyal başarısızlıkların yaşandığı bu dönemde Osmanlı düşünce dünyası da gerçek anlamda akılcı tartışmalardan uzaklaştı ve anlamsız tartışmaların yaşandığı bir inanç sistemi haline geldi. Örneğin Abdülmecid Sivasi Efendi ile Kadızade Mehmet arasındaki tartışmalar on yedinci yüzyıldaki kültürel gerilemenin önemli göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu dönemde Hızır'ın hala sağ olup olmadığından, kaşıkla yemek yemenin caiz olup olmamasına kadar birçok konunun, günlük yaşamı ilgilendiren bireysel içerikli olmasına rağmen, sanki

¹⁶¹ Sander, *Siyasi...*, s. 128.

dinin en önemli sorunlarıymış gibi tartışılır hale getirildiği görülmektedir.¹⁶² Tek gerçek yol ve yol gösterici olarak kabul edilen dinsel dogmalardan hareketle ortaya çıkan bu tartışmaların Osmanlı düşün dünyasına egemen olmasıyla da, akıl ve dolayısıyla bilimsel düşünüş eskiye oranla daha fazla kenara itildi ve hatta kimi zaman küfür sayıldı. Böylesi bir düşünce dünyasının da insan oğlunun gelişimini ne denli donduracağı apaçık ortadır. Ne var ki, Osmanlı dünyasında da bu tartışmaların etkisi gerçekten büyük oldu. Hatta bu gün dahi Türkiye Cumhuriyeti'nde kimi zaman yenileşmeye karşı gösterilen direnç ve dinde yorum yolunun hala kapalı tutularak Türk ulusunun gelişmesinin ve Batıya entegre olmasının önüne dikilen engellerin temelinde bu tartışmaların etkisinin yadsınamaz olduğu düşünülmektedir.

Uzun ve masraflı seferlerden elinin boş dönülmesine bağlı olarak zaten ağır bir ekonomik ve askeri çöküntü içerisine girmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, düşünce dünyası olarak da çürümeye başlayınca Osmanlının yıkımı Avrupa'nın gözünde neredeyse kesinleşti. Köprülüler dönemi ve Lale Devri olarak anılan birkaç başarılı dönemde de İmparatorluğun düzene girmesi yanlış yorumlanınca fetih hülyalarına dönüşen düşünceler kısa sürede Osmanlı imparatorluğu için bir karabasan haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bunlar yaşanırken, Avrupa kendi uygarlığına yeni özelliklerini kazandırıyor ve öteki yerine koyduğu Türkleri de yeniden tanımlıyordu. Bu dönemden sonra da Batı giderek üstünlük kazanırken, Doğu da giderek gerilemeye ve az gelişmişliği ifade etmeye başladı. Elbette Batı'da Türklerle ilgili imajın bu şekilde değişmesi sadece Batı'daki gelişmelerle ilgili değildi. Örneğin Osmanlı Devleti'nin 1683 yılında İkinci Viyana kuşatmasında uğradığı bozgun Türk imajının Avrupa'da aldığı şekli önemli ölçüde etkiledi. Çünkü Osmanlı orduları ikinci kez Viyana bozgununa uğradıktan sonra Türkler artık Batı için bir tehlike olmaktan çıktı ve küçümsenen bir hal almaya başladı. Oysa özellikle Haçlı seferlerinden on yedinci yüzyıla kadar olan dönem içerisinde Batı, bambaşka bir dünya olarak algıladığı Osmanlı kültürü tarafından etkilenmişti. Daha açık bir ifadeyle, Batı'nın Osmanlı'ya

¹⁶² Oğuzoğlu, **Osmanlı...**, s. 63.

yaklaşımında imrenme, korku, övme ve yerme hep bir arada olmuştu denilebilmektedir.¹⁶³ İşte Türklere karşı duyulan korku ve endişe duygusuna paralel olarak gelişen bu saygı ve hayranlık duygusu bağlamında da Batı Türkleri tüm tarihsel süreç içerisinde incelenmeye ve tanınmaya değer bir düşman olarak görmüştü. Oysa Osmanlı, Batı'yı yüzyıllar boyunca küçümsemiş ve onun ne dilini, ne örf ve adetlerini ve ne de siyasal sistemini incelemeye gerek duymamıştı.¹⁶⁴ Bu küçümseme Osmanlı'da o boyutlardaydı ki, Türkler yabancı dil öğrenmek dahi istememişlerdi.¹⁶⁵

1.2.1. On Dokuzuncu Yüzyıl Reformlarının Türk Kimliğine Etkileri

1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Macaristan ve Transilvanya'yı Avusturya'ya, Ukrayna'yı Polonya'ya, Mora'yı da Venedik'e bırakmıştı. Osmanlıyı bu toprak kayıplarından daha fazla etkileyen iki olay ise Hıristiyan devletlerin Osmanlı Devleti'ne haraç vermesinin kaldırılmış ve Osmanlı'nın uluslararası alanda yerinin önemsiz bir hal almış olmasıydı. Çünkü Osmanlı artık kendinden daha güçlü Avrupa devletlerinin birbiriyle mücadele ettiği diplomasi mekanizmasında sadece onların amaçlarına göre hareket eden bir araç olmuştu.¹⁶⁶ Bu gelişmeler güçsüz durumdaki Osmanlı dış siyasetinde barışçı bir tutumun kesin bir şekilde yer etmesine neden oldu. Osmanlı'nın genişleme siyasetinin bu şekilde değişmesi doğrudan doğruya Avrupalı düşmanlarının durumlarıyla ilgiliydi. Osmanlı devleti artık savaş yoluyla genişlemeyi değil, diplomasi yoluyla, iyi geçinerek barışı korumayı amaçlıyordu.¹⁶⁷ Barış yanlıları özellikle on beş yıllık savaşın ülkede yarattığı yıkımı işaret ederek düşmana kaptırılan toprakların geri alınabilmesi için önce devletin kendi içerisindeki sorunları çözmesi gerektiğini söylüyorlar ve dört cephede birden çarpışan Osmanlı'nın

¹⁶³ Çırakman, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkeziliğine", s. 46.

¹⁶⁴ Timur, Osmanlı..., s. 177.

¹⁶⁵ Enve Ziya, Karal. **Osmanlı Tarihi**, C. 5, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 73.

¹⁶⁶ Berkes, **Türkiyede...**, 2004, s. 41.

¹⁶⁷ Metin Kunt, "Siyasal Tarih: 1600-1789", S. Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 65.

bu savaşı sürdürmesinin imkânsız olduğunu vurguluyorlardı. Onlara göre barış sağlandıktan ve devlet içindeki sorunlar çözüldükten sonra Avrupa devletleriyle teker teker hesaplaşılabilirdi. Ancak devletin içinde yaşanan sorunların çözülmesi için öncelikle geleneksel kurumları diriltme çabası yerine çağdaş Batı uygarlığına yönelmek gerekiyordu.¹⁶⁸ İşte bu nedenden dolayı da artık bu yöndeki eğilimler Osmanlı düşüncesinde dünyasında önemli ölçüde kabul görmeye başladı. Ortaylı on yedinci yüzyıl sonundan itibaren başlayan ve Osmanlı'nın çöküşünü engellemeyi amaçlayan bu düşüncelerin askeri ve sivil bürokrasi reformları etrafında yoğunlaştığını belirtmektedir.¹⁶⁹ Bu bağlamda da Berkes'e göre, yaklaşık olarak on sekizinci yüzyıl başı yeni bir dönemin başlangıç tarihi olarak alınıp modernleşme tarihinin başlangıcı olarak kabul edilebilmektedir.¹⁷⁰ Fakat Pasarofça Antlaşmasının imzalanmasından 1763 yılına kadar geçen yaklaşık kırk beş yıllık süreye bakıldığında, sözü edilen modernleşme çabalarının oldukça yetersiz olduğu görünmektedir.

Gerekli reformların yapılması konusundaki çalışmaların yetersiz kalması Osmanlı'nın kötü gidişini daha da hızlandırdı. Hatta 1774 Kırım savaşının hemen ardından Rusya ve Avusturya'yla girişilen savaşta çok zor duruma düşen Türkleri, Avrupa'dan atmak fikri gerçekleşmek üzereydi ki, Fransa'da oraya çıkan 1789 devriminin aldığı renk, Avrupa'nın krallık hükümetlerini oldukça korkuttu ve İngilizlerin tavsiyesiyle bir barış yapıldı.¹⁷¹ Osmanlı'nın imzalamak zorunda kaldığı ağır barış hükümlerinin yanında, 1789 yılından sonra güçlenerek yayılan ve modern Avrupa'nın şekillenmesinde büyük öneme sahip olan temel hak ve özgürlükler söylemi on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan diğer bir sorun oldu. Çünkü farklılıkları korumayı amaç edinen Millet Sistemi ile gayrimüslimlerin kendine özgü yapıları korunmuş ve buna bağlı olarak da

¹⁶⁸ Mümtaz'er Türköne, "Batılılaştıramadıklarımız" **Doğu Batı: Doğu Ne? Batı Ne?**, 1, 2 (1998), s. 121.

¹⁶⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Hil Yayınları, 1987, s. 20

¹⁷⁰ Berkes, **Türkiye'de...**, 2004, s. 40.

¹⁷¹ Berkes, **Türkiye'de...**, 2004, ss. 89-91.

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan ulusçuluk çağında onların ulusçu duyguları kolayca uyanmıştı. Ortaylıya göre Osmanlı modernleşmesinin hız kazanmasını sağlayan etkenlerin başında gelen bu gelişme aynı zamanda imparatorluğun yıkılmasını da hızlandırdı.¹⁷² Çünkü ulusçu duyguları kabarmış birçok gayrimüslim bu dönemden sonra Osmanlı İmparatorluk aleyhine dış bağlantılar içerisine girdiler ve sürekli olarak karşı cephede yer aldılar. Bu bağlamda da hem ülke içerisindeki gayrimüslim topluluklar temel hak ve özgürlükler doğrultusunda yoğun bir mücadeleye giriştiler, hem de büyük devletler bu bahaneyle sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale ettiler. Bu müdahaleleri de Osmanlı'nın gayrimüslim vatandaşlarına karşı eşitsiz uygulamalarına engel olmak için yapılan hümanist çabalar olarak sundular.¹⁷³

Osmanlı yöneticilerini tüm bu hümanist talepler doğrultusunda hareket etmeye iten şey, sadece büyük devletlerin bu yöndeki baskıları değildi. Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'nın tüm düzeni değişmişti. Artık Avrupa'da felsefi düşüncenin yeniden hakim olduğu, modernlik, ve çağdaşlık kavramlarının ortaya çıktığı, eşitlik ve insan hakları söylemlerinin sıkça duyulduğu bir özgürlükler havası hakimdi. Osmanlı'da ise hala İslam dininden olmayanların eşit sayılmadığı, sosyal ve siyasal bakımdan insanları kısıtlayan, skolastik düşüncenin hakim olduğu ve artık istense bile felsefi düşüncenin anlaşılamayacağı bir sitem devam ettirilmeye çalışılıyordu. Akçam'a göre işte bu sistem Fransız Devrimi ile içine girilen genel eşitlik, temel hak ve özgürlükler gibi kavramlarla birlikte ifadesini bulan yeni toplumsal örgütlenme anlayışı karşısında oldukça gerici bir karakter taşıyordu.¹⁷⁴ Osmanlı yöneticileri de genel eşitlik prensiplerini sağlamaktan uzak olan bu sisteme bağlı kalındığı sürece parçalanma ve yok olmanın kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğini farkındaydılar. İşte 1839 yılında yayımlanan Tanzimat reformlarının esas olarak, devletin bu parçalanma ve

¹⁷² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 59.

¹⁷³ Akçam, **İnsan...**, s. 69.

¹⁷⁴ Akçam, **İnsan...**, s. 68.

yok olma tehlikesine engel olmak amacıyla düzenlendi. Bu reformlar sayesinde ilk önce İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyan halkın yeniden Osmanlı Devletine bağlanacağı, daha sonra da alevlenen Balkan ulusçuluğu ile başlayan toprak kayıplarının durdurulacağı düşünülüyordu. Bu bağlamda da Tanzimatın resmi devlet politikası olarak belirlenmesinden sonra ortaya çıkan Osmanlılık politikaları, millet-i hakime anlayışına en azından biçimsel olarak son verdimiş oldu.¹⁷⁵

Osmanlılar bu dönemde, Batılı büyük devletlerin yönlendirmesiyle ortaya koydukları Tanzimat reformlarını uygulamaya geçirmeye çalışırken, Batı'da Türklük ve Müslümanlık uygarlığa ve özgürlüğe ters düşen, olumsuz bir içerik kazanmaya başlamıştı. "Paradoksal olarak Türkler, Batı'nın üstünlüğünü kabullendikleri bu son dönemde kendi kimlikleri üzerine yeniden düşünmeye başladılar."¹⁷⁶ Çünkü Türkler bu dönemde modernleşmek için Batı'ya yönelindiklerinde kendilerini, kendilerine karşı oluşturulmuş bir düşünce ve değerler ortamıyla karşı karşıya buldular. Elbette bu koşullar altında ortaya konan bu çabanın yaratacağı güçlükler ve çelişkiler de göz önündeydi. Yani Türkler bu dönemde, Hıristiyanlığı ve Avrupa medeniyetini hor görmelerine bağlı olarak gerçekleştirmedikleri araştırmaların semeresini ödeyecekleri bir sürecin başındaydılar.

1.2.2. Osmanlılık Politikalarının Türk Kimliğine Etkileri

Balkan ulusçuluğuyla birlikte başlayan toprak kayıplarını durdurabileceği umut edilerek geliştirilen Tanzimat reformları, yeni bir yurtseverlik, yani Osmanlılık politikalarını içermekteydi. Osmanlı yönetici grubu Müslim-gayrimüslim eşitliğini sağlamanın, Osmanlı bütünlüğünü korumanın tek yolu olduğunun bilincindeydi. Tanzimat Fermanının ortaya çıktığı döneme kadar neredeyse tamamen İslam esasları ile örgütlenmiş devletin,

¹⁷⁵ Arnold Toynbee, "Bir Devletin Yeniden Doğuşu", (Çev. Kasım Yargıcı), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, ss. 170-171.

¹⁷⁶ Timur, **Osmanlı**..., s. 177.

gayrimüslimleri bu sistemin içerdiği millet-i hakime düşüncesini sürdürdüğü sürece kendisine bağlayamayacağı, Yunan bağımsızlığı ile ortaya çıkmıştı. Bu bağlamda da İmparatorluğun sahip olduğu kültürel ve siyasi kimliğin bazı açılardan yeniden ele alınması kaçınılmaz bir hal aldı. Ferman da bu şartlar altında, 1839 yılında Osmanlı yönetici grubunun istemeyerek ilan ettiği bir belge olarak ortaya çıktı.

Bu dönemden sonra Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan tüm insanların siyasi kimlikleri öncelikle Osmanlılık olarak kabul edildi. Bu kimliğin kökü devlet vatandaşlığına dayandırıldı ve Osmanlı vatandaşı olan herkes dil, din, ırk ve sosyal sınıf farkı gözetilmeksizin Osmanlı olarak kabul edildi. Yani hiçbir ayrımı gözetmeyen bu sistem tüm Osmanlı halklarını sahip oldukları haklar ve ödevler açısından eşit duruma getirmeyi amaçlıyordu.¹⁷⁷ Karpat'a göre böylece kişiler sultanın kulları olmaktan çıkarak devlet vatandaşı olma hakkını kazanmış oldular.¹⁷⁸ Tanzimatçı grup, sağlanan bu eşitliğin imparatorluğun selameti açısından hayati bir önemi olduğunu düşünüyordu.¹⁷⁹ Ancak Osmanlılık kişilerin etnik kökenlerini, dinlerini, dillerini bir kenara bıraktığı için özellikle gayrimüslim unsurlar tarafından bir asimilasyon tuzağı olarak görüldü ve hiçbir zaman benimsenmedi. Ayrıca ilk bakışta oldukça basit gibi görünen vatandaşlık kavramının, Osmanlının çağın gerisinde kalması nedeniyle yaşadığı krizden kurtulmak için mecburen ortaya koyduğu bir kurtuluş umudu olduğu da düşünülürse, köklü değişimlere neden olan bu yeni vatandaşlık kavramının samimi olmadığı ve görüldüğü kadar basit kabullenilemeyeceği zaten tahmin edilebilmektedir.

Osmanlı imparatorluğunun çağın gerisinde kalarak gücünü ve etkinliğini kaybetmesi sonucunda ortaya çıkan kriz, en ciddi olarak ulema sınıfında yaşandı. Osmanlının düşünce dünyasına yön veren bu sınıfın

¹⁷⁷ Güleç, **Türkiye'de...**, s. 24.

¹⁷⁸ Karpat, "Kimlik Sorununun...", s. 28.

¹⁷⁹ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, 2000, s. 94.

savunduğu düzenle birlikte bir kriz içerisine girmesi de elbette normal bir sonuçtu. Ulema yaşadığı bu krizden kurtulmaya çalışırken, istemediği halde Tanzimat reformlarıyla birlikte Batı düşüncesini özümlemeye zorlanınca birçok yönden aşağılandığı hissine kapıldı ve içine dönük, gelişmeye kapalı ve modernliği reddeden bir hale geldi. Özellikle dinleriyle alay edildiğini düşündükleri için de dini açıdan farklılıklarının işaretlerini bu dönemden sonra daha da abartılı bir gösterişle sergilemeye başladılar. Artık Osmanlı toplumu eskiye oranla daha tutucu duyguların hakim olduğu ve modernlikten daha uzak bir hal almıştı.

Zaten Tanzimat'la birlikte hayata geçirilen Batılı kurumlar ve diğer tüm unsurlar ne bir aydınlanmanın ne de batı hayranlığının ürünleriydi. Bunlar sadece Osmanlı devlet adamlarının inanmadan, özümsemeden verdikleri ödünlerdi. Bu nedenle de bu reform hareketleri çoğu zaman kağıt üzerinde kaldı ve hayata geçirilmedi. Ancak bu sözde reform hareketleri aksamışta olsa, gerçekten çok radikal bir yanı vardı; o da Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitliği sağlayacağını ilan etmiş olmasıydı. Ancak bu her dinden milletin eşitliği ilkesine, mutaassıp Müslümanlar tepki göstermekte gecikmediler.¹⁸⁰ Çünkü gayrimüslimlerle eşitlik, eski İslam geleneğinden kısmen de olsa ayrılığı temsil etmekte ve imparatorluğun kurucu unsurları kabul edilen Müslümanlar arasında sıkıntıya neden olmaktaydı. Bunun sonucunda da Mekke şerifi ve etrafındaki ulema Tanzimat bürokrasisini 'küfürle' suçlayan bir fetva bile çıkarttı.¹⁸¹ "Gerek bu tepkilerin etkisiyle gerekse devletin, genel eşitlik yolundaki çabalarının belli bir inanç ve programa dayanmaması, bu doğrultudaki girişimlerin sonuçsuz kalmasını doğurdu."¹⁸²

Tanzimat fermanının ilan edilmesinden sonra beklenen sonuçlar alınamayınca eşitlik ve özgürlük söylemleri altında ikinci bir adım atıldı ve

¹⁸⁰ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, 2000, s. 94.

¹⁸¹ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, 2000, s. 94.

¹⁸² Akçam, **İnsan...**, s. 70.

1856 yılında ıslahat fermanı ilan edildi. Islahat fermanı da Tanzimat fermanına benzer bir şekilde yabancı devletlerin baskılarıyla ortaya konmuş bir çözüm arayışıydı; ancak bu seferki ferman için tamamen yabancı devletlerin hazırladığı ve Babiâli'nin mecburen kabul ettiği bir ıslahat programı denilebilmektedir.¹⁸³ Bu nedenle de Armaoğlu, 1839 Tanzimat fermanı gibi 1856 ıslahat fermanının da hiçbir zaman Avrupa'da ki hürriyetçi akımlarla kıyaslanamayacağını belirtmektedir.¹⁸⁴ Bu yeni programla sadece daha önce sürekli bahsedilen ancak bir türlü uygulamaya geçirilemeyen genel eşitlik ifadesi hukuk sisteminin içerisinde yerleştirilmiş oldu. Tanzimat Fermanı ile başlayan bu süreçte özellikle adli ve idari yapıda Hıristiyanların toplum yaşantısındaki itibarı yükselirken, Müslümanlar her geçen gün daha fazla küçük düşürüldüklerini düşünüyorlar ve Batılılara ve Batılı değerlere geçmişe oranla daha mesafeli bir davranış geliştiriyorlardı.

Ağırlıklı olarak yabancı devletlerin zoru ile ele alınan ıslahat reformları da genel eşitlik düzeyinde fazlaca bir başarı sağlayamadı. Akçam'a göre bu başarısızlık için sayılabilecek birçok neden arasından beklide en önemlisi, 1876 Anayasasının 11. maddesinde yer alan dini imtiyazlar meselesiydi. Bu madde ile ülke içerisinde yaşamını sürdüren dini topluluklara dini güvenceler veriliyor, faka yine de devletin dininin İslam olduğu tekrar ediliyordu.¹⁸⁵ Bu örnekten hareketle de, ister kendi isteğiyle olsun, ister diğer Avrupalı güçlü devletlerin baskılarıyla olsun ortaya konan reform hareketlerinin samimiyetle uygulanabilmesi için gerekli olan fikir temellerinin, Osmanlı yönetici ekibinde mevcut olmadığı söylenebilmektedir. Çünkü bu dönemde, Osmanlı yönetici grubunun, çağın gerektirdiklerine bağlı olarak kendiliğinden gerçekleştirilmesi gereken reform hareketlerini, Avrupalı devletlerin baskılarına rağmen bir türlü kabullenmek istemediği görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri olarak, İslami düşüncenin etkisiyle yönetici sınıf olan Türklerin, özel olarak Türklüklerinin farkında olmasalar bile İslam'la özdeşleşerek, kendilerini diğer

¹⁸³ Karal, **Osmanlı...**, s. 250.

¹⁸⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 55.

¹⁸⁵ Akçam, **İnsan...**, s. 73.

milletlere karşı üstün görmeleri gösterilebilmektedir. Osmanlı yönetici grubunun böyle bir düşünce yapısına sahip olması nedeniyle de, tüm Avrupa'yı bile şekillendiren genel eşitlik ve özgürlük söylemlerinin karşılanmasını sağlayacak bir hukuki ya da toplumsal yapının Osmanlı'da bir türlü kurulamadığı görülmektedir.

Gerçi daha öncede belirtildiği gibi, bu dönemde, hem ülke içinde, hem de ülke dışında gayrimüslim toplulukların temel hak ve özgürlükleri doğrultusunda yoğun bir mücadeleye girişen güçler, bu bahaneyi sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmek için kullanıyorlar ve bu sayede Osmanlıyı gündün güne daha zor bir duruma düşürüyorlardı. Asıl amacı İmparatorluğu daha da zayıflatmak olan Avrupalı devletlerin ortaya koymuş olduğu bu iki yönlü ilişkiler yüzünden de, Osmanlı parçalanma ve yok olma korkusu içerisinde bir türlü doğru çözüm önerilerini geliştiremiyordu. Yani Osmanlı bu dönemde hem nedenini anlayamadığı, çözüm önerilerini geliştiremediği problemlerle, hem de bu problemlerden kendilerine fayda sağlamaya çalışan dış güçlerle uğraşmak zorunda kalıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü bu durum, Türkler açısından, hümanist talepler bağlamında iç ve dış tehdit söylemlerinin temellerinin atıldığı bir dönem olarak kabul edilebilmektedir. Çünkü bu dönemden sonra Türkler ülke içinden ya da ülke dışından gelen her türlü hümanist talebi karanlık güçlerin kendilerini parçalayıp yok etmek için tezgâhladığı bir plan olarak algılayacaklardı. Özellikle on dokuzuncu yüzyıldan sonraki dönemlerde Osmanlı yönetiminin ve toplumunun, Avrupalılardan gelen her ulusal demokratik talebe kuşkuyla hatta düşmanca yaklaşması, bu nedenlerden dolayı olağan kabul edilmektedir. Ancak bu kabullenme, ortaya konan yanlış yönetimlere ya da alınan başarısız sonuçlara bir bahane olarak değil, gelişmelerin araştırmanın ikinci bölümünde açıklanan kimlik unsurlarını destekler biçimde gerçekleşmesi açısından önem kazanmaktadır.

Hem Müslüman Türklerin yüzyıllardır yönetmiş oldukları topluluklarla aynı statüde olmayı kabullenememesi, hem de büyük devletlerin Osmanlı

devletinin içişlerine müdahale eden nitelikte politikalar izlemesi nedeniyle toplumsal ve hukuki düzeydeki tüm düzenlemeler, gayrimüslimlerin eşitlik ve özgürlük taleplerini doyuracak reformlar düzeyinde olmadı. Ayrıca ortaya konan bu yetersiz reform hareketleri sonucunda bir Osmanlılık zihniyeti ortaya çıkacağı düşünülürken, bunun tam aksine Müslim-gayrimüslim arasındaki ayrılık daha da derinleşti. Çünkü gayrimüslimler, genel bir eşitlik istiyor olmalarına rağmen, kendilerine daha önce tanınan ayrıcalıklardan da vazgeçmeye razı olmuyorlardı. Yani İslam hukukundan tamamen vazgeçmek onların da işine gelmiyordu. Bir İngiliz diplomata göre, tüm Osmanlı toplumu için eşit haklar fikri, kendi eski yerleşik ayrıcalıklarını tehdit ettiği için, imparatorluktaki diğer milliyetleri rahatsız ediyordu.¹⁸⁶

Osmanlılık politikaları doğrultusunda ortaya konan eşitlik konusuna Müslümanlar açısından bakıldığında ise, bu gelişmelerin onları da tatmin etmediği görülmektedir. Çünkü diğer halklara ve kavimlerden üstün olduklarını ve onları yönetmek gibi kutsal bir göreve sahip olduklarını düşünen¹⁸⁷ Osmanlı yöneticileri, Osmanlılık diye adlandırdıkları sistemin dahi Müslüman Türk toplumunun egemenliğini gerektirdiğini düşünüyorlardı. Aynı şekilde Müslüman kamuoyu da eşitlik taleplerine bağlı olarak ortaya çıkan bu gayrimüslim üstünlüğünü bir türlü içine sindiremiyordu. Çünkü Müslümanların gözünde Hıristiyanlar, kendilerinden fazla haklara sahip olamayacak bir topluluktur. Hıristiyanlarla eşit ya da onlardan daha az haklara sahip olmak “eski İslam geleneğinden en köklü ayrılığı temsil eden ve bu yüzden Müslüman ilkelerini ve duygusunu en çok inciten”¹⁸⁸ bir konuydu. Bu bağlamda da özellikle ulema ve hatta bazı valiler halkı gayrimüslimlere karşı tahrik ettiler.¹⁸⁹ Dinin elden gittiği, devletin bu kötü gidişinin Hıristiyan adetlerini kabul etmekten kaynaklandığı, tüm bu nedenlerden dolayı da eşitliğin kabul edilemez olduğu yönünde birçok propaganda yapıldı.

¹⁸⁶ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995, s. 121.

¹⁸⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk İslam Sentezi**, İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1985, ss. 68-69.

¹⁸⁸ Benard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı) Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 107.

¹⁸⁹ Halil İnalçık, “Tanzimatın Uygulaması ve Sosyal Tepkileri”, **Bellekten**, 28, 112 (1964), s. 624.

Görüldüğü gibi Müslümanlar için işin en zor tarafı gayrimüslimlere karşı üstünlük duygusunun kaybedilmiş olmasıydı. Yöneten konumundaki halkın haklarını kaybediyor olması sadece cahil halkı değil, devlet adamlarını da oldukça öfkeliendiriyordu; çünkü ataların kanlarıyla sulanan toprakların bir bölümü kaybedilmiş, diğer bölümünde ise Müslüman üstünlüğünden neredeyse eser kalmamıştı.

1.2.3. Toprak Kayıplarının Türk Kimliğine Etkileri

Elde ettikleri korumalarla, Osmanlı topraklarında yaşadığı halde Osmanlı mahkemelerinde yargılanmayan, vergi ödemeyen, evleri aranmayan, askere gitmeyen yeni bir topluluk oluşmuştu. Bu bakımdan da aslında gayrimüslimlerin ülke içindeki konumu sıradan bir Türk köylüsünden daha iyiydi. Çünkü Türk köylüsü kötü yönetim altında eziliyordu ve Hıristiyanları gibi onları koruyup kollayacak bir kiliseleri ya da konsoloslukları da yoktu. Yakın tarihe kadar yönettikleri gayrimüslimlerin birçok konuda kendilerinden üstün bir konuma gelmesine ek olarak savaşlara dahi katılmamaları ve tüm yükün Müslüman köylünün sırtına yıkılması, Müslüman toplulukta, Avrupa'ya ve Hıristiyanlığa karşı derin nefret duygularının gelişmesine neden oldu. Müslümanlar giderek zayıflayan bu konumlarını barışçı olarak terk etmemekte kararlıydılar ve nitekim öyle de oldu. 1844 yılında Lübnan, 1855 yılında Mekke, 1858 yılında Cidde ve Suriye'de meydana gelen olaylar, Müslümanların üstünlüklerini kaybetmelerine bağlı ortaya çıkan olaylardan bazıları olarak bilinmektedir.

On dokuzuncu yüzyılda Rusların başlattığı Pan-Slavist akım Balkan uluslarının uluslaşma arzularını daha da kamçılayan bir etken oldu. Bu bağlamda da 1829 yılında Yunanistan, 1862 yılında Romanya, 1867 yılında Sırbistan ve Eflak Boğdan sırasıyla bağımsızlıklarını ilan ettiler. Tüm bu olumsuz gelişmelere ek olarak 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşıyla da bir çok Balkan toprağı Osmanlı sınırları dışında

kaldı.¹⁹⁰ Birçok Balkan devletinin bu şekilde Osmanlı sınırları dışında kalması nedeniyle, artık gayrimüslim milletleri kendine bağlayamayacağını kesin olarak anlayan II. Abdulhamit 1870'li yıllardan sonra ülkesinde en azından Müslüman unsurları dağılmadan bir arada tutabilmek için İslamcı politikalar üretmeye çalıştı. II. Abdulhamit'in İslamiyet'i bir dini birlik ideolojisi olarak kullanmasının Türk kimliğini önemli ölçüde etkilediği düşünülmektedir. Çünkü bu gelişme sonucunda din, insanı yalnız ahiret için hazırlayan ruhsal bir varlık halinden çıktı ve güncel toplum işlerine çok daha fazla müdahale eden, "yani Müslümanların bu dünyadaki yerini yaşayışını etkileyen siyasi bir kuvvet haline" geldi.¹⁹¹ Bu dönemden sonra bir süre, İslamcı politikalar ve Tanzimat'la birlikte devlet politikası olarak ortaya çıkan Osmanlıcılık, ihtiyaca göre kullanılarak her ikisi birlikte varlıklarını sürdürdüler.

Türkçülük fikirlerinin henüz gelişmediği bu dönemde dahi İslamcılıktan kast edilen şey Osmanlıcılık fikrinde görüldüğü gibi yine Türk egemenliğiydi. Ancak burada anlatılmak istenen şey, Türkçülüğün Osmanlıcılık ya da İslamcılıkla aynı şey olduğu olarak düşünülmemektedir. Aralarında önemli farklılıklar bulunduğu kabul edilen bu politikalardan bahsederken ortaya konmaya çalışılan şudur ki, "Türkçülüğün siyasi bir ideoloji olarak gelişmediği dönemlerde bile, çok uluslu Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmak için geliştirilen kozmopolit ideolojiler, hakim etnik grubun egemenliği olarak anlaşıldı ve öyle savunuldu."¹⁹² Çünkü Türkler kurucusu oldukları devletin içindeki her milletin kendi kimliğine sahip çıkması halinde bunun imparatorluğun parçalanmasına neden olacağını düşünüyorlardı ve bu nedenle kendileri de 'Türkiye' ya da 'Türk Milleti' gibi söylemleri kullanmaktan ve kendi milli kimliklerini açıkça savunmaktan her zaman kaçındılar.¹⁹³ Ancak gayrimüslimlerin böyle bir kaygısı yoktu ve bu nedenle de Osmanlı milletleri

¹⁹⁰ Karlı, **Kısa...**, s. 245.

¹⁹¹ Karpat, "Kimlik Sorununun...", s. 33.

¹⁹² Akçam, **insan...**, ss. 100-101.

¹⁹³ Turhan Feyzioğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1986, s. 15.

arasından uluslaşma sürecine en geç girenler gayrimüslimler değil de İmparatorluğun egemen milleti Müslümanlar özellikle de Türkler oldu.

Osmanlı da “Türk” ismi milli bir kimlik olarak değil, sadece Türklerin Müslümanlığa yaptıkları katkılardan dolayı İslam tarihinde şerefli bir yeri ve övgü konusu olan bir olgu olarak ele alınıyordu.¹⁹⁴ Türk tarihi İslamiyet’le o denli bağdaştırılmıştı ki, Türklerin İslamiyet’ten önce kurdukları devletler ve bu devletlerin tarihleri hafızalardan silinmiş ve Osmanlı Millet Sistemi içerisinde Türk etnik kimliği önemsiz bir hale gelmişti. Bu bağlamda da bir aşiretten cihangir bir devlet çıkarıldığı anlatılırken, Osmanlı İmparatorluğu’ndan önce yaşamış devletlerden bahsedilmiyordu.¹⁹⁵ Türk isminin bu şekilde tarih kitaplarından ve buna bağlı olarak hafızalardan silinmesiyle sıradan halk ile saray eşrafı arasında farklı bir kültür oluştu. Bugün çağdaş tarihçilerin Türk imparatorluğu olarak kabul ettiği Osmanlı, bu dönemde artık, kendini Türk olarak görmemeye başladı.¹⁹⁶ Artık yönetici zümre için Türk kelimesi “halk Türkçesi konuşan ve cahil, eğitimsiz, son derece kaba” köylü anlamına geliyordu.¹⁹⁷ Bu nedenle de “Osmanlılar ‘Türk’ adını önceleri göçebe Türkmenlerle Yürükler için; daha sonraları, kaba-saba Türkçe konuşan Anadolu köylüleri ile taşralılar için kullandılar”¹⁹⁸ Çünkü bu kişilerin anlama ve algılama yeteneğinden yoksun olduğu düşünülüyor ve ‘Entak-i bi idrak’ yani idraksiz oldukları kabul ediliyordu. Bu dönemden sonra da Osmanlıda aşağılamak istenilen kişi veya kişilere Türk denildi. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Vakayinameleri Türkleri aşağılayıcı sıfatlarla doluydu. “Kaba Türk”, “Cahil Türk”, “İdraksiz Türk” ve benzeri nitelemeler Osmanlı Kroniklerinde sıkça rastlanılan ifadelerdi.¹⁹⁹ Bu nedenle de bir Osmanlı efendisine, bir Osmanlı seçkinine Türk demek hakaret sayılırdı.²⁰⁰

¹⁹⁴ Timur, **Osmanlı...**, s. 113.

¹⁹⁵ Mükrimin Halil Yinanç, “**Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik**”, **Tanzimat**, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1940, s. 585.

¹⁹⁶ İnaç, **AB’ye...**, s. 69.

¹⁹⁷ Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 67.

¹⁹⁸ Güvenç, **Türk...**, s. 22.

¹⁹⁹ Yinanç, **Tanzimattan...**, s. 98.

²⁰⁰ Güvenç, **Türk...**, s. 22.

Türklüğün bu şekilde hor görülmesinin ve aşağılanması en önemli nedeni yine imparatorluğu bir arada tutmak ve onun parçalanıp yok olmasını önlemek olduğu için Türkçülük var olan tercihler içinden en kötüsüydü. Çünkü Türkçülük ideolojisi hem Hıristiyan unsurları, hem de Türk olmayan Müslüman unsurları dışlıyordu. Osmanlı yöneticileri de bu bağlamda, son ana kadar, Osmanlılık veya İslam ekseninde bir birliği ümit ettiler. Bu nedenlerden dolayı da Türkçü ideolojilere bağlı olarak Türk kimliğinin vurgulanması, diğer oluşturulmak istenen kimliklerin işe yaramadıkları noktada, istenmeyen ama zorunlu bir tercih olarak ortaya çıktı. Gerçi Osmanlı yönetici grubu için ideolojinin neredeyse hiçbir önemi yoktu. Önemli olan 600 yılı aşkın süredir varlığını devam ettiren imparatorluğun korunması ve varlığını ne pahasına olursa olsun sürdürmesiydi.

Balkanlardaki kopmalar 1908 yılından sonraki dönemde de devam etti; Bosna Hersek, Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildi, Bulgarlar bağımsızlıklarını ilan ettiler ve Girit Yunanistan'a katıldı.²⁰¹ Osmanlı İmparatorluğu için felaketler bunlarla da sınırlı kalmadı ve 1911 yılında Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti²⁰², 1912 yılında Trablusgarp, Bingazi, Oniki ada elden çıktı, 1913 yılındaki Balkan savaşlarından sonra da İstanbul ve Trakya'nın küçük bir bölümü dışında kalan Avrupa'daki tüm Rumeli toprakları kaybedildi.²⁰³ Balkan savaşı hem askeri hem de siyasi yönüyle bir faciaydı.²⁰⁴ Ancak hiçbir başka nedeni olmaksızın da oldukça büyük olan bu kayıpların özellikle Rumeli'nde olmasının Osmanlı açısından ayrıca üzücü bir yanı vardı. En ileri medeniyetlere sahip, en verimli eyaletlerin bulunduğu Rumeli, uzun yıllardan beri İmparatorluğun en önemli merkezlerinden biriydi. İmparatorluğun zenginliklerine büyük katkıları olan Rumeli, aynı zamanda Osmanlı ordusuna asker, bürokrasiye önemli devlet adamları yetiştiren bir kaynak niteliğindeydi. Ayrıca İmparatorluğa çok milletli yapısını da

²⁰¹ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, s. 42.

²⁰² François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, (Çev. Alev Er), İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 61.

²⁰³ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, s. 185.

²⁰⁴ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, s. 3.

kazandıran yine Rumeli topraklarıydı; çünkü Osmanlı topraklarında yaşayan Araplar ve Türkler daha öncede belirtildiği gibi Müslüman olmaları bakımından tek bir millet olarak kabul ediliyordu.²⁰⁵

Osmanlı'da yok olma ve var olma psikozunun yerleşik bir hal almasında ve bugün bile Avrupa düşmanlığının hala canlı kalmasında işte bu toprak kayıplarının büyük etkisi olduğu düşünülmektedir. Arka arkaya alınan mağlubiyetlere bağlı olarak yaşanan toprak kayıpları Türklerde büyük bir nefret ve intikam duygusuna yol açtı. Ancak bu nefret ve intikam duygusuna bağlı olarak ortaya kuvvetli bir şekilde artan Türkçü düşünceler açıktan açığa dile getirilemedi. Çünkü Arapların Osmanlıya sadık kamalarının Türk hakimiyeti için çok önemli olduğu kabul ediliyordu. Özellikle 1840'lar sonrasında Osmanlı imparatorluğunun daralan sınırları dışında kalan Türklerin gördüğü şiddet ve katliamlar sonrasında Müslüman Türklerin 'kanını yerde bırakmamak' Türk toplumunda bir istek olarak bu dönemden sonra sürekli var oldu. Bu intikamcı ruh hali o dönemde Türk toplumuna egemen bir hal aldıktan sonra çoğunlukla askeri okullarda eğitim gören genç subay adayları savaşın bir gün yeniden patlamasını ve bu defa geçmişte ağır mağlubiyetlerle biten savaşların intikamının alınmasını umut ediyorlardı. Özellikle 1912-1913 Balkan savaşları bu duyguyu oldukça kuvvetlendirmişti. Çünkü on dokuzuncu yüzyılda başlayan Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin, yirminci yüzyıla girildiğinde doruk noktasına vardığı herkes tarafından net bir şekilde görülüyordu.²⁰⁶ Ayrıca Balkan Savaşları sonrası İstanbul'a gelebilen göçmenler kaybettikleri mallarının, vatanlarının ve yakınlarının intikamını almayı en önemli görevleri haline getirmişlerdi. Bu dönemde Anadolu'yu gezerek inceleme şansı yapmayı bulan yabancı araştırmacılar da benzer bir şekilde, Balkan savaşı nedeniyle Rumeli'den kaçabilen göçmenlerin, Birinci Balkan Savaşı yıllarından sonraki dönemde Anadolu'da örneği görülmedik bir gerilime ve intikam duygusuna neden olduğunu gözlemlemişler ve birçok eserde aktarmışlardır. Bu durum Türklerin

²⁰⁵ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, s. 186.

²⁰⁶ Sander, **İlk Çağlardan...**, s. 325.

toplumsal belleğinde Batıya karşı mesafe ve tepki oluşmasını besleyen önemli bir kaynak oldu.

1.2.4. İslamcı ve Türkçü Politikaların Türk Kimliğine Etkileri

Rumeli'nin neredeyse tamamının kaybedilmesinden sonra Türkler Osmanlı sınırları içerisinde çok az sayıda gayrimüslim ve büyük çoğunlukla diğer Müslüman unsurlarla bir arada kaldı.²⁰⁷ Bu bağlamda da bu dönemden sonra artık Osmanlılık idealinin fazla bir anlamı kalmayacağı ortaya çıktı. Osmanlı'nın vermiş olduğu tüm bu var olma mücadelesi boyunca Osmanlı sınırları içinde yaşayan Bulgarlar, Sırp ve Yunanlar birer Osmanlı gibi değil birer Bulgar, Sırp ve Yunan gibi davranmışlardı. Onlar Osmanlı kimliğini reddettikleri için ve Osmanlı istemese de onlar kendi istekleriyle İmparatorluktan ayrıldıkları için, gayrimüslim unsurların gönlünü alma zorunluluğu ortadan otomatik olarak kalkmış oldu; artık iş sadece Arapları yatıştırmaya kalıyordu. Osmanlılık politikalarını eski etkinliğiyle devam ettirmenin bir anlamı kalmadığından dolayı artık daha etkin bir şekilde özellikle Araplara yönelik İslamcı politikalar izlenebilirdi.²⁰⁸ Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, ülkede, Müslüman oluşlarından dolayı tek bir millet olarak kabul edilen Türkler ve Araplar kalmışlardı. Bu nedenle de Arap unsurlara yaklaşmanın en iyi yolu Osmanlılık yerine Hilafet makamının kullanılarak İslamcı politikaların izlenmesi olarak düşünülüyordu. Ancak bu politikaları ortaya koyan birçok Osmanlı yöneticisi hala Osmanlılık örneğinde olduğu gibi, İslamcı politikaların, eşitliği değil Hilafet makamına sahip olunması bakımından yine Türk egemenliğini vurgulaması gerektiğini düşünüyordu.

²⁰⁷ İmparatorluk içinde kalan gayrimüslimlerin önemli bir bölümünü Ermeniler ve Rumlar oluşturmaktaydı. Ancak Rumların sayısının hiçbir önemi yok denecek kadar azken, Ermenilerin sayısı da Doğu Anadolu'daki hiçbir vilayette yüzde yirminin üzerinde bir nüfusa sahip değildi.

²⁰⁸ Osmanlı sınırları içinde bulunan Rum ve Ermenilerle ilgili bu dönemde geliştirilen politikalar için Bkz: Akçam Taner, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğine gelindiğinde Türk egemenliği altındaki bir İslam birliği en çok umut bağlanan politika oldu. Osmanlı yönetici grubuna göre, Araplarla birlikte girilecek bir savaş, Türlerin büyük devletlere karşı olan bağımlılıklarından kurtulmasını, katledilen birçok Müslüman'ın intikamının alınmasını, kaybedilen toprakların geri kazanılmasını hatta Osmanlı İmparatorluğunun eski gücüne kavuşmasını sağlayacaktı. Bugün Türkiye'deki egemen kanı ise, Osmanlı Hükümetinin I. Dünya savaşına girmek istemediği ama buna zorlandığı doğrultusundadır²⁰⁹ Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun zayıflığından faydalanan büyük devletlerin bastırması sonucu Osmanlı'nın fazla direnemediği ve savaşa girdiği genel kabul gören bir yargı olarak bilinmektedir. Bu kabullenmeye göre, Osmanlı savaşa girmemek için elinden geleni yapmış ama sonuçta, istemeyerekte olsa büyük devletler tarafından savaşa sokulmuştu! Ancak yukarıda anlatılanlar bağlamında bu araştırmada bu kabullenmelerin doğru olmadığı düşünülmektedir. Çünkü gerçekte hem Osmanlı yönetici grubu, hem de Osmanlı toplumu bu dönemde geçmişin intikamını almak için yeni bir savaşın çıkmasını bekliyordu. Beklenen savaş çıkmasıyla da, bu gelişme Osmanlılar tarafından tarihi bir fırsat olarak değerlendirildi.²¹⁰

Osmanlı yönetici grubuna göre yapılacak tek şey halifelik makamının sahibi olarak tüm Müslümanların emirleri altında toplanmasını sağlamak ve ondan sonra da savaşa dahil olmaktı. Bunlardan ikincisi gerçekten hiç zor olmadı; hükümetin 5 Eylül 1914'de kapitülasyonların kaldırılmasına karar vermesi ve 8 Eylül günü bu kararı kesinleştirmesi Avrupalı devletlerin gerçekten hiç hoşuna gitmedi.²¹¹ Osmanlı'nın uygulamaya koyduğu bu karar onun gerçekten de savaşa girmesinde önemli ölçüde katkı sağladı. Ancak İslamcı politikalar geliştirerek Müslümanları kontrol altında tutma çabası hakkında aynı derecede başarılı olunduğu söylenememektedir.

²⁰⁹ Akçam, **İnsan...**, s. 199.

²¹⁰ Cemil Bilsel, **Lozan**, C. 1, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1933, s. 127.

²¹¹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara, İmge Kitapevi, 2001, s. 416.

1916 yılında Birinci Dünya savaşı devam ederken Arapların kendilerine başkaldırmalarını bir arkadan hançerleme olarak kabul eden Türklerin İslamcılık politikaları da bu gelişmeyle kendiliğinden son bulmuş oldu.²¹² Bu gelişmeyle birlikte Arap unsurlarının da desteğini kaybeden Türkler artık şer'i esasların dışına çıkarak birçok laik reform geliştirilebileceklerini düşünmeye başladılar. Hatta Balkan Savaşları ile kültürel bir akım olmaktan çıkan ve yavaş yavaş siyasal bir boyut kazanmaya başlayan Türkçülük hareketlerine bile hız verebilirlerdi. Bu bağlamda da yapılması gereken ilk iş Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türklerde ulusal şuur yaratarak onları harekete geçirmektir. Bu sayede Osmanlı yönetici grubu imparatorluğun çöküşünü engelleyebileceklerini, onu Batı'ya doğru olmasa bile kuzeyde Hazar Denizi'ne, Güneyde de Afganistan'a kadar genişletebileceklerini düşünüyorlardı.

Osmanlı yönetici grubu içinde böylelikle her geçen gün daha fazla kabul görmeye başlayan Türkçülük fikirleri kısa zamanda Osmanlı'nın politikalarının merkezine yerleşti ve bir Türk Birliği yeni hedef oldu. Ancak Türk ulusçuluğunun bu kadar gecikmesinin doğal bir sonucu 'arayı kapama' telaşıdır ki bu gelişmeler diğer ulusal gruplara karşı açık bir saldırganlık biçimi aldı.²¹³ Çünkü Türkler artık aşağılanan ve hor görülen ırklarının aslında gurur duyulması gerek üstün bir ırk olduğunu ispat etme çabası içine girmişlerdi. Özellikle Balkan Harbinden sonra Osmanlı sınırları içerisinde yer alan azınlıkların birçoğu imparatorluktan ayrılınca yönetici nitelikleri gereği Türkçülük yapamayan grupların bu yeni dönemde saldırgan tutum ve davranışları had safhaya ulaştı. Artık gayrimüslim toplulukların ne dini, ne de başka özgürlükleri hiçbir Türk'ü ilgilendirmediği gibi, özellikle özgürlük ve eşitlik taleplerinde bulunanlara kesin bir düşman muamelesi yapılıyordu. Çünkü gayri Müslimlerin özgürlük ve eşitlik talepleri imparatorluğu dağıtan ve parçalayan bir niteliğe sahipti. Osmanlı yönetici grubuna göre gayrimüslimler hiç ihtiyaçları olmadığı halde özgürlük ve eşitlik talepleriyle sorunlar

²¹² Yıldız, **Ne Mutlu...**, s.75.

²¹³ Akçam, **İnsan...**, s. 107.

çıkarmışlar, bu sorunları bahane eden yabancı devletler de Osmanlının içişlerine karışarak onu her geçen gün daha da zayıflatmışlardı. Bu nedenle de Osmanlının bu zayıf ve muhtaç durumundan gayrimüslimler sorumluydu. Bu bağlamda da bu gün bile Batı'nın sömürgeci, işgalci ve emperyalist bir karakterinin olduğu ve onun hümanizminin arkasında Türkiye Cumhuriyetini bölmek ve yok etmek fikrinin yattığı, Türk toplumunda oldukça yaygın bir kanı olarak kabul görmektedir. Ayrıca bu durumun Türk insanında sürekli bir var olma yok olma psikozunu doğurduğu da düşünülmektedir.

Türkçü politikaları da İslamcı politikalar gibi sonuçsuz kalan Osmanlı yönetici grubu kendini hiç arzu etmediği bir durumda buldu. Arka arkaya yenilgiler birbirini takip etmişti ve İmparatorluğun sonu artık sadece bir an meselesiydi. Ancak yine de Osmanlı yönetici grubu 30 Ekim 1918 yılında İtilaf devletleri adına İngiltere ile Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalarken, Boğazlar bölgesi hariç Osmanlının hiçbir toprağının işgal edilmeyeceği ve o tarih itibariyle korunan ileri hatların bir mütareke sınırı olarak benimseneceği inancı ve umudu içerisindeydi. Ancak umulan olmadı ve Avrupalı devletler gerekçe bile göstermeden, başta İstanbul ve Boğazlar olmak üzere Doğu Trakya, Musul, Çukurova bölgesi ve çevresi, Hatay, Antalya gibi birçok bölgeyi işgal ettiler.²¹⁴ Bu kadarla da yetinmeyen Avrupalı devletler, zaten bir avuç Türkün barınabileceği kadar kalan ata yurdunu da paylaşmak için uğraşmaya başladılar.²¹⁵ Bu doğrultuda Osmanlı ordusunu hızlı bir şekilde terhis ederek silahsızlandırma çalışmaları gerçekleştirdiler.²¹⁶

Savaşın sonlanmasıyla Osmanlı'nın tüm müttefikleriyle galip devletler arasında sırasıyla birçok antlaşmalar imzalandı ancak Osmanlı bu süreç içerisinde en sona bırakıldı. Çünkü İstanbul ve Boğazlar özellikle son yüzyıl içinde uluslararası anlaşmazlıkların merkezi olması bakımından dünya için

²¹⁴ Sina Akşin, "Siyasal Tarih: 1908-1923", S. Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 69.

²¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev**, H. V. Velidedeoğlu (Ed.), İstanbul, Çağdaş Yayınları, 2000, s.43

²¹⁶ Akşin, "Siyasal Tarih: 1908-1923...", s. 69.

çok önemli bir problem teşkil ediyordu.²¹⁷ Bu probleme en uygun çözümün bulunduğu düşünülerek Mondros Mütarekesinden yaklaşık iki yıl sonra 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı'ya Sevr Antlaşması imzalatıldı. Bu antlaşma kesin olarak Anadolu'nun parçalanması ve Türklerin yok olması anlamına geliyordu. Çünkü gerçekten de intikam amacı güden bu belgeye göre Arap vilayetleri imparatorluktan ayrılıyor, Yunanistan, Bulgaristan'dan aldığı Batı Trakya dışında, Edirne de içinde olmak üzere Çatalca hattına kadar tüm Türk topraklarının ele geçiriyordu. İzmir ve dolayları da beş yıl süreli olarak Yunanistan'ın kontrolüne bırakılıyor, bu süre sonunda Yunan devleti isterse bölgeyi kendi topraklarına dahil edebiliyordu.²¹⁸ Ege adaları da Yunanlılara veriliyordu ancak, Rodos da içinde olmak üzere, Oniki Ada'yı İtalyanlar alıyorlardı. Mersin, Sivas ve Cizre üçgeni içinde kalan yerler ise Fransızlara veriliyordu.²¹⁹ Sınırları Başkan Wilson'un arabuluculuğunda kararlaştırılacak olan Ermenistan'ın bağımsızlığı da yine bu antlaşmayla sağlanıyordu. Fırat'ın doğusunda Kürdistan adı verilen topraklar Kürtlerin özerkliğine terk ediliyor, Kürtler istedikleri taktirde bir yıl sonra bağımsızlıklarını ilan edebiliyorlardı.²²⁰ Bu plana göre İstanbul dahi şartlı bir şekilde Türklere bırakılıyordu ve eğer bu şartlara uymazlarsa o da ellerinden alınacaktı. Kapitülasyonlardan yararlanma hakkı, I. Dünya Savaşı'ndan önce bu haklardan yararlananlara geri verilirken, Yunanistan savaş öncesi bu haklardan yararlanmadığı halde kapitülasyonlardan yararlanacaklar listesine dahil edildi. Türkler bunlar ve bunlara benzer daha birçok maddeyle bağımsızlıklarını kaybediyorlar, yönetsel olarak da adeta yabancıların vesayeti altına giriyorlardı. Bu bağlamda da bu antlaşma Türkler için, iç ve dış düşmanların bir iş birliği halinde Türk vatanını almaları ve yok etmeleri anlamına geliyordu.

²¹⁷ Belen, **Türk...**, s. 20.

²¹⁸ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, (Çev Mehmet Harmancı), İstanbul, E Yayınları, 2006, s. 423.

²¹⁹ Cevat Korkut, **Devlet Sınırları ve Türkiye'nin Sınırları**, İzmir, Karınca Matbaacılık, 1970, s. 163.

²²⁰ Shaw, **Osmanlı...**, s. 423.

1.3. Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Kimliği

İttifak Devletleri arasından itilafçıların Birinci Dünya Savaşından sonra zorla kabul ettirdikleri intikam almaya yönelik anlaşmaları süratle tersine çevirenlerin başında Türkler gelmektedir.²²¹ Türk direnişinin kurgulanmasındaki en etkili unsur olarak Mustafa Kemal görüldüğü için de, O bu başarının en büyük mimarı olarak kabul edilmektedir. Türk kimliğinin bugünkü halini almasını etkileyen politikaların ortaya konmasında da önemli katkıları olduğu düşünülen Mustafa Kemal, ilk olarak 1915 yılındaki Çanakkale savunmasında ün saldı.²²² Ancak Çanakkale kahramanı Mustafa Kemal'in kurtarıcı bir devlet adamı olarak ortaya çıkmasının 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a ayak basmasıyla başladığı düşünülmektedir. Osmanlı İmparatorluğunu yaşatma ve hatta genişletme özlemiyle girilen savaş 1918 yılının kasım ayında sona erdiğinde, bu imparatorluktan geriye bir Türk ulusu kaldığına bile çok az kişi inanıyordu.²²³ Fakat Mustafa Kemal'in sağladığı ve karşısına çıkan tüm engellemelere rağmen bir daha bırakmadığı önderlik bu inancı kıracaktı.

Türk halkı açısından da gerçek manada milli olan bu Milli Mücadelenin Mustafa Kemal önderliğinde ortaya çıkmasından sonra direniş hareketlerinin bir savaş cephesi olarak birleştirilmesini sağlayan bir dizi kongre gerçekleştirildi. Bu kongreler sayesinde partizan komiteleri yerine bir hükümet, 'Kuva-yı Seyyare' ve 'Kuva-yı Milliye denen gerilla güçleri yerine de ulusal bir ordu kurulması yönünde çalışmalar başladı. Ancak bu bağlamdaki çalışmalar düşmanla gerçekleştirilen savaş boyunca oldukça zor yürütüldü. Başlangıçta, ilk yönetme gücü Sivas'ta 'ulusal kongre' niteliği taşıyan bir yapının temsilcisi olan ve bütün Türk ulusu adına eyleme geçen 'Heyet-i Temsiliye'di. 'Ulusal kongre'nin belirlediği amaçlar ulusal bağımsızlık, kapitülasyonların reddi ve azınlık cemaatlerinin ayrıcalıklarının kaldırılması

²²¹ Shaw, **Osmanlı...**, s. 405.

²²² Eric Jan Zürcher. **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 77.

²²³ Berkes, **Türkiye'de...**, 2004, s. 475.

şeklinde özetlenebilmektedir. Bunların dışında 28 Ocak 1920'de yayımlanan altı maddelik kısa bir bildiri olan Misak-ı Milli ile Türk halkının çoğunlukta olduğu topraklar dışında Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaki tüm ülkelerin özgürlüğü gerçekleştirildiği zaman kesin olarak modernleştirici reformlara başlanacağı bildiriliyordu. Bu bildiriyle aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun dağıldığı ve onunla birlikte Osmanlılık, İslamcılık ve Büyük Türk Birliği politikalarının son bulduğu açıklanmış oluyordu. Fakat milli mücadele içinde rol oynayan kişiler arasında bile, bunun ileriki yıllar için taşıdığı sonuçları kavrayamayan, bunları Tanzimat ve Islahat Fermanlarında olduğu gibi, Avrupalı büyük devletlerin baskılarından kurtulabilmek için geliştirilmiş politikalar sananlar bulunuyordu.²²⁴

Bu yeni dönemde Osmanlı'nın sahip olduğu sınırlar içinde en önemli grup Türkler olduğu halde, hala en çok vurgulanan kimlik Türklük değil İslam'dı. Çünkü yeni gelişen hareketin içeriğini anlayamayan kimi Türk yönetici grubu üyelerinin yanında, Türk ulusu da henüz değişimin farkında değildi. İşte bu nedenle de Türk ulusundaki değerbilirliğinin bu dönemde hala dini niteliğini koruduğu düşünülmektedir. Ahmad'a göre de bunun nedeni, Türklerin birçoğunun hala kendilerini ilk önce Müslüman olarak kabul etmeleri ve Osmanlı hanedanına oldukça güçlü bağlarla bağlı olmalarıydı.²²⁵ Hanedana hem padişahları olarak hem de dini açıdan halifeleri olarak değer veriyorlardı. Bu bağlamda da toplum içerisinde Türk kavramı hala Müslümanlıkla eş anlamlı kullanılıyordu. Halkı düşmanla olan mücadelesinde bir arada tutan ve mücadele ruhunu körükleyen unsur dindi. Bu bağlamda da Berkes Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın siyasal yönünün belirlenmesinde ortaya çıkan sorunların Doğu-Batı karşıtlığından çok Saltanat-Hilafet ile ulus egemenliği karşıtlığından doğan sorunlar olduğunu kabul etmektedir.²²⁶

²²⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1973, s. 480.

²²⁵ Ahmad, **İttihatçılıktan...**, s. 61.

²²⁶ Berkes, **Türkiye'de...**, 1973, s. 427.

Ulusal Kurtuluş Savaşının başlatıldığı dönemlerde halk arasındaki yaygın görüş, Türk ulusal devletinin kurulacağı yönünde değil, Osmanlı Devletinin korunacağı ve buna bağlı olarak da çok yakında Müslümanların eski güçlerine kavuşacağı yönündeydi. Bu inanış gayrimüslimlerin en büyük 'öteki' olarak tanımlanmasını ve onlara karşı direnme bilincinin güçlenmesini sağlıyordu. Bu nedenle de Türk yönetici grubu halkın desteğini kazanabilmek için halka Ulusal Kurtuluş Savaşını, hilafete ve saltanata karşı yapılan gayrimüslim saldırısını durdurmak için girişilen bir mücadele şeklinde tanımladı. Çünkü Türk yönetici grubu I. Dünya savaşından mağlup ayrılmış ve yeni bir var olma mücadelesinin içine girmiş Türk halkına bunun dışında bir bütünleşmeden bahsetmenin henüz zamanının gelmediğini düşünüyordu. Böyle radikal bir değişim için savaşın bitmesi ve cumhuriyetin kurulması beklenecekti. Bu dönemde izlenen bu politika, halk arasında hala değer bilirliliğinin din yoluyla sağlandığının bir ispatı olarak kabul edilmektedir. Yıldız da bu görüşü destekler bir ifadeyle, Türk kelimesi bu dönem içinde hala İslam ile aynı anlamda kullanılıyordu demektir.²²⁷

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisiyle Milli Mücadeleye hız kazandırıldı. İlk iş olarak da Sevr Antlaşması'nı tanımadığını bütün dünyaya ilan etti. Bundan sonra da hızlı ve planlı bir şekilde hareket eden Türk ordusu cephelerde aldığı başarılarla Yunanlıların, Fransızların ve İtalyanların işgal ettikleri topraklardan çıkarılmasını sağladı. Büyük taarruz olarak bilinen bu harekât ile Ege bölgesi düşman işgalinden kurtarılmış oldu. İtilaf devletlerinin ateşkes istemeleriyle de 11 Ekim 1922 yılında Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Mudanya Ateşkes Antlaşmasının hükümleri yerine getirilir getirilmez, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve İstanbul Hükümeti temsilcileri barış antlaşmaları müzakereleri için konferansa davet edildi.²²⁸ Ancak Milli Mücadele hareketlerini engelleyebilmek için, itilaf devletleri ile iş birliği yaptığı düşünülen İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine katılması Türk Büyük

²²⁷ Yıldız, **Ne mutlu...**, ss. 219-220.

²²⁸ Korkut, **Devlet...**, s. 166.

Millet Meclisi tarafından sakıncalı görülüyordu.²²⁹ Bu nedenle de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine katılmasını engelleyebilmek için saltanatı kaldırmaya karar verdi. Alınan bu karar doğrultusunda da 1 Kasım 1922 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen bir yasayla saltanat ve hilafet birbirinden ayrıldı ve 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat ilga edildi.²³⁰ Bu gelişmenin İstanbul Hükümetine İletilmesi üzerine de Tefvik Paşa Hükümeti istifa etti. On altı gün sonra da kendini emniyette hissetmediği gerekçesiyle padişah Britanya hükümetinin korumasına girerek ülkeyi terk etti.²³¹ Böylelikle 1299 yılında kurulduğu kabul edilen Osmanlı Devleti, resmen yıkılmış ve saltanat sonlanmış oldu.²³² Ancak hilafetin kaldırılması için Cumhuriyet dönemini beklemek gerekecekti.²³³

1922 yılında Mudanya Mütarekesiyle sonlanan Kurtuluş Savaşı 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan antlaşmasıyla başlangıçtaki amacına ulaştı ve Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı ve yerine Türk ulusal devletinin kurulduğu herkes tarafından kabul edildi.²³⁴ Artık neredeyse bütün Türkler aynı şeyleri düşünüyordu; Türk varlığını yok etmek için planlanmış olan Sevr komplosunu Türk milleti süngüsüyle sonuçsuz bırakmış ve bu cüretkarlığı gösterenlere Lozan hükümlerini kabul ettirerek iyi bir ders vermişti.²³⁵ Mustafa Kemal'e göre Lozan Antlaşması, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanan ve Sevr Antlaşması ile sonlandırıldığı sanılan, çok kapsamlı bir yok etme eyleminin bertaraf edildiğini gösteren bir belge ve bu bağlamda Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir başarı anıydı.²³⁶ Çünkü Türkiye Cumhuriyeti yönetici grubuna göre, Osmanlı Hükümeti dahi yok olmak üzere olan Türkleri koruyacağı yerde Türk düşmanlarıyla birlikte çalışmış ve Türkiye

²²⁹ Karlı, **Kısa Osmanlı Tarihi**..., s. 263.

²³⁰ Öztuna, **Osmanlı**..., s. 674.

²³¹ Berkes, **Türkiye'de**..., 2004, s. 505.

²³² Karlı, **Kısa**..., s. 264.

²³³ Berkes, **Türkiye'de**..., 2004, s. 505.

²³⁴ Karlı, **Kısa**..., ss. 263-264.

²³⁵ Aptülaha Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 117.

²³⁶ Atatürk, **Söylev**..., s. 362.

Büyük Millet Meclisi'nin askeri ve siyasi cephelerde Lozan sonucuna varamaması için elinden geleni yapmıştı.²³⁷ Fakat tüm engellemelere rağmen Misak-ı Milli sınırlar içerisinde tam bağımsız bir devlete sahip olunabilmişti; işte bu nedenle de Lozan, çok büyük bir Türk zaferiydi.

Bu dönemde Lozan'dan bu şekilde büyük bir Türk zaferi olarak söz edilmesine rağmen bu antlaşmada yer alan ahali değişimleri hala ulusal kimlik tanımında din unsurunun önemli olduğunu gösteriyordu. Çünkü yapılan değişimlerde ön plana çıkan unsur, yer değiştiren halkın dilleri değil, dinleriydi. Böylece Türkçe konuşan Rumlar Yunanistan'a gönderilirken, Rumca konuştuğu halde Müslüman olan Türkler Türkiye ye getirildi. Yani yapılan, Türklerle Yunanların değiştirilmesi değil, Rum Ortodoks Hıristiyanlar ile Osmanlı Müslümanlarının değiştirilmesiydi.²³⁸

1.3.1. Cumhuriyetin Türk Kimliğine Etkileri

29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonraki dönem İslamcı politikalarından kesin olarak ayrılan ve Müslümanlık yerine Türklük görüşünün egemen olması için hükümet tarafından net bir tavır alınan bir dönem olarak kabul edilmektedir. Berkes bu farklılığı dönemin geleneksel İslam-Osmanlı temeline dayanması yerine, bu yapının karşıtı olarak ulus egemenliği ve bağımsızlığına dayanmasıyla açıklamaktadır.²³⁹ Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlanmasından sonra onun külleri üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kimliğini oluşturanlar Osmanlıyı büyük ölçüde bir antitez olarak algıladılar.²⁴⁰ Hatta bu konuda o kadar ileriye gittiler ki, bu yeni yapı Osmanlı İmparatorluğu'nun aidiyetini belirleyen tüm temel değerler ötekileştirilerek kuruldu. Shaw, Osmanlı imparatorluğunun yıkıntıları

²³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 63.

²³⁸ Lewis, **Modern...**, 1988, s. 348.

²³⁹ Berkes, **Türkiye'de...**, 1973, s. 461.

²⁴⁰ Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", s. 14.

üzerine inşa edilen bu yapıda en büyük katkının Mustafa Kemal'e ait olduğunu savunmaktadır.²⁴¹ Benzer bir şekilde Ahmad da, 'Modern Türkiye'nin Oluşumu' başlıklı kitabında, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden bir Anka kuşu gibi yükselmediğini, aslında yabancı işgalcilerle eski rejime karşı ulusal mücadeleyi kazanan Kemalist seçkinlerin düş gücü sayesinde oraya çıktığını iddia etmektedir.²⁴² Kemalist seçkinlerin düş gücüne bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülen bu yeni yapı, aslında ulusal mücadele döneminde dahi Türk kimliğine şekil veren din esaslı, etnik farklılıkları dikkate almayan çoğulcu siyasal söylem yerine, laikleştirici ve toplumu homojenleştiren politikalar benimsiyordu.

Bu politikaların nedeni Çalış'a göre basitti: "Osmanlı devleti egemenliğin kaynağından kullanma biçimine, ülke kavramından uyruklu kavramına kadar bambaşka bir inanç ve fikir dünyasının ürünüydü, bambaşka idealler peşinde koşmuştu, bambaşka bir kimliğe sahipti."²⁴³ Osmanlı en az altı yüzyıllık bir tarihi ve bu tarihin üzerine yüklediği problemleri bünyesinde barındırmaktaydı. Örneğin homojen olmayan, her değişik dindeki topluluğa kendi yasalarına sahip olma hakkı tanıyan millet sistemi, ulus devlet anlayışının geliştiği dönemde çok fazla yıpranmış ve farklı unsurları bünyesinde tutmayı başaramayarak yok olmuştu. Bunun yanında yükselen Batı da Osmanlı'nın en önemli düşmanı ve ötekisiydi. Oysa Batılılaşma modernleşmeyle eş anlamlı tutulan bir kavram ve süreçti.²⁴⁴ Yani bir tarafta Osmanlı diğer tarafta Batı vardı. Cumhuriyeti kuranlar da işte tüm bunların farkında olan kimselerdi.

Osmanlı İmparatorluğunun tarihiyle beraber getirdiği tüm bu problemleri miras almak istemeyen Mustafa Kemal, yeni oluşan yapının inşası sürecinde daha önce var olmayan kurgusal bir varlığı ele alarak, ona

²⁴¹ Shaw, **Osmanlı...**, s. 405.

²⁴² Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997, s. 249.

²⁴³ Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", s. 14.

²⁴⁴ Hasan Bülent Kahraman, "Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu'su" **Doğu Batı: Avrupa**, 4, 14 (2001), s. 8.

içerisinde tek bir unsurun barındığı Türk ulusu olarak hayat verdi.²⁴⁵ Yani Mustafa Kemal kurguladığı projesini hayata geçirmeden önce bugün Türkiye Cumhuriyeti'nde sahip olunan ulusal kimliğin asıl kaynağı olan Türk ulusu henüz mevcut değildi. Ancak Kemal Atatürk ve Kemalist seçkinler, hem Osmanlı geçmişinden kopmak, hem de Batılı ülkeler gibi modern bir düzeye erişmek için gerekli kültürel ve siyasi kurumları oluşturmaya çalışarak, Türkiye'nin ulus inşa sürecini kurguladılar.²⁴⁶ İşte bu doğrultuda da bizzat Mustafa Kemal'in kendi döneminde Ankara'nın, kararlı bir biçimde yüzünü Doğu'dan Batı'ya çevirdiği görülmektedir.²⁴⁷ Çünkü Mustafa Kemal Atatürk için Batılılaşmak Türk devletinin ve ulusunun yegane çıkış yoluydu. Ancak Mustafa Kemal Atatürk tarafından, ulusal niteliklere sahip, Batılı bir devletin kurulması ve uluslararası toplumun saygın bir üyesi olunabilmesi için, imparatorluk dönemindeki toplumsal yapının modern temeller üzerine oturtulmasının yetmeyeceği düşünülüyordu. Aynileşmek istenilen Avrupa'yla geçmişte yaşanan olaylara bağlı olarak gelişen düşmanlıkların da ortadan kaldırılması gerekirdi.²⁴⁸ Bunun için de öncelikli olarak yeni kurulan ulus devlet ümmetçi tutkulardan, maceracı politikalarından ve boş hayallerden uzak tutulmaya çalışılacaktı.

Kılıçbay ulus oluşumunu spontane ve tepeden inme olarak iki şekilde ele almaktadır.²⁴⁹ Yapılan bu ayırmada İngiltere ve Fransa spontane ulus oluşumu örneği olarak kabul edilebilmektedir. Çünkü her iki ulus da tarihsel gelişim sürecinde gelişen olaylara bağlı olarak doğal ve kendiliğinden uluslaşma sürecine girdikleri kabul edilmektedir. Oysa Türk halkının bir ulus bilincine varabilmesi için 'siz ulusunuz', 'sizin şöyle şanlı bir tarihiniz ve böyle kazanılmış bir toprağınız var' denilmek zorunda kalındı ve hatta tepeden inme emirler şeklinde ortaya konan politikalara dahi ihtiyaç duyuldu. Çünkü

²⁴⁵ İnaç, **AB'ye...**, ss. 99-103.

²⁴⁶ E. Fuat Keyman, "Türkiye'de 'Laiklik Sorunu'nu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme" **Doğu Batı: Kimlikler**, 6, 23 (2003), s. 121.

²⁴⁷ Çalış, "Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", s. 7.

²⁴⁸ Çalış, "Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", s. 15

²⁴⁹ Mehmet Ali Kılıçbay "Modern Ulus Kavramı ve Ulus Devlet" **Tarih ve Milliyetçilik**, Mersin Üniversitesi, I. Ulusal Tarih Kongresi, 1997, s. 13.

Türk yönetici grubu biran önce her yönden Batılılaşmayı, Batılılar tarafından kabul edilmeyi ve bu sayede muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı bir amaç edinmişlerdi. Bu bağlamda İnaç, Doğu Batı dergisinde yayınladığı “Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye’nin Kimlik Problemleri” isimli makalesinde, tarihte ilk defa olarak bir uygarlığın, başka bir uygarlığın tehdidinden onunla bütünleşerek uzaklaşma strateji izlediğini belirtmektedir.²⁵⁰ Ancak Batılılaşma politikaları Türk yönetici grubu için yeni bir politika değildir; çünkü Türkiye’nin Avrupa ile entegrasyon hedefinin, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma bir miras olduğu da kesin kabul gören bir yargı olarak bilinmektedir.²⁵¹

Türkiye Cumhuriyeti’ne Osmanlıdan miras kalan bu Batılılaşma ve modernleşme çalışmaları Türk yönetici grubu için çok kolay olmadı. Batılılaşma ve modernleşme çalışmaları sırasında ortaya konan politikalarla, Türk halkının yaşama alışkanlıkları arasında bir gerilim ve bu gerilimin doğal bir sonucu olarak da direnişler oluştu. Ancak Mustafa Kemal’in sembolik rejimi ile Anadolu halkının sembolik rejimi arasında ortaya çıkan bu gerilim ve direniş, bu sembolik rejimlerin ikincisinin reddi ile giderilmeye çalışıldı.²⁵² Yani Mustafa Kemal’in Batılılaşma hedefi bir ölçüye kadar Türk halkının Batılılaşma karşıtı duygularına rağmen gerçekleştirildi.²⁵³ Çünkü özellikle Kemal Atatürk modernleşme olgusu içerisinde yeni ve bir öncekinin bir arada olamayacağını düşünüyordu.

Yönü bu şekilde belirlenen Türkiye’nin kimlik değişiminin etkisi elbette bunlarla sınırlı değildi. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Avrupalı bir devlet olma ve modern bir ulus-devlet oluşturma tek hedefti; sekülerizm de bunun ana harcı olarak görülmekteydi.²⁵⁴ Ancak cumhuriyet ilan edildiği halde Halife hala Dolma Bahçe Sarayı’nda oturuyor ve Topkapı, Yıldız ve

²⁵⁰ Hüsamettin İnaç, “Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye’nin Kimlik Problemleri” **Doğu Batı: Kimlikler**, 6, 23 (2003), s. 187.

²⁵¹ İnaç, **AB’ye...**, s. 89.

²⁵² Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, ss. 180-181.

²⁵³ Laçiner, “Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Kültür ve Medeniyet Boyutu”, s. 48.

²⁵⁴ Çalış, “Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, s. 15.

Beylerbeyi gibi sarayları kontrolü altında tutuyordu.²⁵⁵ Çünkü zamanında 1876 Anayasa'sında yer alan 'devletin dini İslam dinidir' ibaresi, Cumhuriyet'i ilan eden Teşkilat-ı Esasiye kanununda da bulunuyordu.²⁵⁶ Hilafet düzenini savunanlar için bu madde hala anayasal bir dayanaktı. Ancak yeni kurulan ve merkezini Ankara olarak belirleyen Türkiye Cumhuriyeti'nin eski düzeden ayrılmayı engelleyecek böyle bir yapıya tahammülü yoktu. Çünkü Aydın'a göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme temeli laik ve milliyetçi temellere dayanıyordu.²⁵⁷ Bu nedenle de Batılı ulus-devlet modelini kendine örnek alan Türkiye Cumhuriyeti eski kimlikten en radikal ayrılmayı 3 Mart 1924 yılında İslam halifelerinin 102.'si olarak kabul edilen Abdülmecid'in halifeliğine son verilmesiyle gerçekleştirdi.²⁵⁸ Ayrıca Türklüğün ve Müslümanlığın birbirinden ayrıldığı ve Türklüğün yeni bir anlam kazandığı 1924 anayasasınının 88. maddesinin ilk fırcasında artık vatandaşlık tanımında din ve ırk farklarının esas olmadığı ele alınmaktaydı. Böylelikle de ulusal kimlik tanımında yurttaşlık kriteri esas alınarak, hukuki ve siyasi anlamda önem kazandı. Daha açık bir ifadeyle artık Türklerin kimliğini belirleyen unsur coğrafyaya bağlı ulus anlayışı şekline geliyordu denilebilmektedir. Bu bağlamda da Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve Türkülüğü benimseyen her vatandaş anayasa ile hukuki olarak eşit sayıldı.²⁵⁹ 'Din devleti' görüşüne karşı gelişen 'ulus devleti' görüşünün zaferi, modernleşme yolunda belli bir doğrultuda arka arkaya gelecek bir dizi reformun kapısını açmış oldu.²⁶⁰ Artık en önemli hedef, bu yapıyı tehdit eden hanedana ve dine dayalı düzenden ayrılarak, toplumu geleneksel bağlarından tamamen arındırmak için saltanatın ve hilafetin kaldırılmasını destekler nitelikte birçok reform daha gerçekleştirmekti.

Kemalist seçkinler tarafından laik ve modern uygarlığın temel gerekliliği olarak algılanan söz konusu reformların, Türkiye'nin ulus kimliğinin

²⁵⁵ Öztuna, **Osmanlı**..., s. 676.

²⁵⁶ Berkes, **Türkiye'de**..., s. 510.

²⁵⁷ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 225.

²⁵⁸ Öztuna, **Osmanlı**..., ss. 676-677.

²⁵⁹ Güleç, **Türkiye'de**..., s. 32.

²⁶⁰ Berkes, **Türkiye'de**..., s. 521.

ortaya çıkma sürecinde çok önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Çünkü bu seçkinler laik düzenin gerçekleştirilebilmesi için bir dizi kurumsal ve yapısal değişikliği başlatıp, devleti ve devlet işlerini dini kurumlardan ve sembollerden arındırmanın doğru olacağını düşünüyorlardı. Bunu gerçekleştirirken de, Türk toplumunun daha Avrupalı ve daha modern hale geleceğini ve bunun da Türk ulusal kimliğinin oluşmasında dinin sembolik ve kültürel rolünü azaltacağına inanıyorlardı. Bu inanç doğrultusunda da şapka devrimi, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, büyücülük, falcılık ve benzeri şanların yasaklanması, uluslararası saat ve takvim kabulü, devletin resmi dininin İslam olduğu yolundaki hüküm kaldırılması ve Arap harflerinden oluşan alfabenin Latin harflerinin yer aldığı alfabeye değiştirilmesi gibi birçok reform gerçekleştirdiler. Bu reformların hemen ardından o zamana kadar gerçekleştirilen reformları destekler nitelikteki çalışmalara da ara verilmeksizin devam ettiler. Bunlardan belki de en önemlisi 1932 yılının başlarında Kuran-ı Kerim'in Türkçe çevirisinin hazırlanması ve minarelerden ezan Türkçe olarak okunmaya başlamasıydı.

Arka arkaya gerçekleştirilen tüm bu reformlar sayesinde dinin Türk ulusal kimliğine etkisi gerçekten minimize edilmiş oldu.²⁶¹ Ancak bunun yanı sıra, minimize edilmiş olsa da mevcut din işlerinin yönetimi başbakanlığa bağlı bir bakanlığa bağlanarak din unsurunun devlet kontrolünün dışında gelişmemesi için gayret edildi. Bu bağlamda da “Diyanet İşleri Başkanlığı, özerk bir kurum olarak değil, dinsel etkinliklerin ve uygulamaların düzenlenmesinden sorumlu bir kurum olarak kuruldu”²⁶². Bu kurum sayesinde de dinin kontrolü neredeyse tamamen hükümetin denetimine geçti. Dinin artık devletin kontrolünde olmasına bağlı olarak da artık modern devletin meşruluk kaynağı kesin olarak din değil millettir. Oldukça radikal bir program kapsamında gerçekleştirilen bu devrimlerin temel hedefi laik Batı gibi olarak muasır medeniyetler seviyesine yükselmektir. Bu doğrultuda da ‘medeniyetten yoksun’ gördükleri bir dünyayı o an mevcut olan tek medeniyet

²⁶¹ İnanç, **AB’ye...**, s. 100.

²⁶² Keyman, “Türkiye’de ‘Laiklik Sorunu’nu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme”, s. 123.

olarak kabul ettikleri Avrupa medeniyeti için terk etmeye çalışıyorlardı.²⁶³ Ancak laiklik sorunu, “İslami partilerin kapatılması, türban sorunu, İslami sermaye ve yerel kalkınma, tarikatlar, vatandaşlık gibi farklı düzeylerde ortaya çıkarak, Türkiye’de demokratikleşme sürecinin temel sorunlarının en önemlilerinden biri olarak ortaya çıktı ve önemini sürdürdü.”²⁶⁴ Araştırmada, laiklik sorununu çözemeyen bir Türkiye’nin Avrupa bütünleşmesi ve buna bağlı olarak gerçekleştirmek istediği modern bir ülke olma hedefine hiçbir zaman ulaşamayacağı düşünülmektedir. Keyman’a göre bu sorun bugüne kadar çözümlenemedi ve bu çözümsüzlük durumunun bir dizi nedeni bulunmaktadır.²⁶⁵ Ancak bu nedenler tezin son bölümünde kimlik unsurları ışığında ele alınmaktadır.

1.3.2. Ulusal Tarih Yazıcılığının Türk Kimliğine Etkileri

Ulusal kimlik tanımında din yerine etnikliği ön plana çıkaran dönüşüm, Türk kimliğini Orta Asya’dan gelen bir soyun devamı şeklinde tanımlıyordu. Soydaşlık bağlamında yapılan bu tanım Türk ulusal kimliği açısından Türklerin kendilerini büyük bir ailenin mensubu olarak hissetmelerini sağlamayı amaçlıyordu. Ulusal kimlik açısından böyle bir yaklaşımla, Orta Asya halkları ile Türkiye Cumhuriyeti Türkleri arasında kültürel bir yakınlık sağlandı ve bu yakınlık ulusal tarih yazıcılığı ile desteklendi. Çünkü Türk yönetici grubu, yeniden yazılacak bir ulusal tarihin ulusçuluk ideolojisinin topluma kabul ettirilmesinde önemli etkileri olacağını düşünülüyordu. Bu nedenle de ulusçuluğu oluşturmak isteyenler, ilk önce uluslarının kendi kendilerine güven duymalarını sağlamak ve diğer unsurlardan ne kadar üstün olduklarını anlatmak için bir ulusal tarih inşasına giriştiler. Ortaylı bu politikaların doğruluğunu destekler bir şekilde milletin halkları için

²⁶³ Laçiner, “Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Kültürel ve Medeniyet Boyutu”, s. 47.

²⁶⁴ Keyman, “Türkiye’de ‘Laiklik Sorunu’nu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme”, s. 113.

²⁶⁵ Keyman, “Türkiye’de ‘Laiklik Sorunu’nu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme”, s. 114.

mücadeleye tarih yazıcılığından başlanması gerektiğini vurgulayarak bu yakın ilişkiye değinmektedir.²⁶⁶

Tüm bunlarla beraber ulusal tarih yazıcıları genelde tarihin derinlikleri içerisinde her türlü bozulmaya direnerek değışmeden gelen etnik köken ve efsanelerin varlığı fikrinden hareket etmektedirler.²⁶⁷ Bu tür efsanelere ulaşılamadığında, daha önce bu tip efsanelerin yazılmadığına inanıldığında ya da mevcut efsanelerin uygun olmadığı düşünöldüğünde ise en uygun efsaneler ulusal tarih yazıcıları tarafından yazılmaktadır. Bu bağlamda da ulusal ölköler peşine düşmüş inanılmaz liderlere sahip, düşmanları, dinsel motifleri ve tavırları istenilen ölçülerde olan ulusal bir tarih sonradan inşa edilebilmektedir. Bu nedenle de ulusal tarih, tarafsız tarih denilen şeyden uzak bir edebiyata dönüşmektedir. Çünkü gelişmelerin sosyolojik ve tarihsel bağlamda dikkate alınmadığı bu yazılar tarihi önem taşımayan, anlamsız ve içi boş ideolojik metinler haline gelmektedirler.²⁶⁸ Tezde de bu düşüncenin doğruluğuna katılmakla beraber, yazılması muhakkak gerekli olan ulusal tarihin, yazım süreci sırasında yapılacak bu tip hataların, ulusun çevresiyle uyumlu bir şekilde gelişmesine önemli zararlar vereceğı düşünölmektedir. İnaç'a göre de, ne yazık ki, bu yaklaşım Türk ulusal kimliğinin oluşumunu anlatan pek çok edebi ve tarihi metinde bulunmaktadır.²⁶⁹

Türk tarih yazımının ilk başladığı dönemden itibaren özellikle iki şeye başvuruldu: birincisinde Osmanlı toplum modelinden arta kalanların tümü olumsuzlanarak Osmanlı dönemi bir 'Cahiliyye dönemi' pozisyonuna itildi.²⁷⁰ Toplumun hafızası silinmeye çalışıldı ve geçmişe ait ne varsa tasfiyeye tabi tutuldu. Hafıza silme çalışmaları özellikle İslami kavram, motif ve sembollerin ya tamamen yok edilmesi veya küçümsenmesi tarzında sürdüröldü.²⁷¹ Çünkü yeni cumhuriyetin 'öteki'si birçok açıdan Osmanlı ve onun şekillendiren

²⁶⁶ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğö**, İstanbul, Hil Yayınları, 1982, s. 73.

²⁶⁷ İnaç, **AB'ye...**, s. 72.

²⁶⁸ İnaç, **AB'ye...**, s. 73.

²⁶⁹ İnaç, **AB'ye...**, s.73.

²⁷⁰ Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", s. 16.

²⁷¹ Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", s. 16.

unsurlardı. Osmanlı geçmişte Batı ile çatışmıştı; oysa modern Türkiye elinden geldiğince Batıyla bütünleşmek istiyordu.²⁷² Ancak ortaya konan bu hedefe rağmen ulusal tarih yazımında İkinci olarak başvurulmuş şey paradoksal bir şekilde Batıyla ve gayrimüslimlerle girilen mücadelenin canlı tutulması amaçlandı. Yunanlıların nasıl isyan ettikleri, Rumların nasıl ihanet ettikleri, bütün Batının birlik olup tarih boyunca Türklere nasıl saldırdıkları ve tüm bunlara karşın ulusal devletin büyük fedakarlıklarla nasıl inşa edildiği konuları tarih kitaplarının merkezine konuldu. Türk tarih yazımı sırasında izlenen bu müfredat sayesinde de neredeyse alınan tüm başarısız sonuçların nedeni, Türk toplumuna, “dış mihraklar” ya da “iç düşmanlar” söylemiyle açıklanmaya çalışıldı. Çünkü Türk halkının özellikle yakın tarihinde yaşadığı kötü anılar nedeniyle en duyarlı olduğu korku, parçalanma ve yok olma korkusuydu. Bu nedenle de Türkiye’yi bölmek isteyen güçlere karşı ya da Türkiye’nin dört bir yanını sarmış, karanlık emelleri olan devletlere karşı Türk toplumu her ne olursa olsun birlik ve bütünlük halinde Türk yönetici grubuna tam destek vermeliydi. Bu bağlamda birlik ve bütünlüğe yapılan aşırı vurgular nedeniyle de Türk insanında tüm dünyanın Türklere karşı düşman olduğu izlenimi uyandı. Yani Türk yönetici grubu, tarih yazımı sırasında Türk toplumunun bu korkusunu kullanmanın doğurabileceği kötü sonuçları düşünmektense, bu korku ve endişeyi doğru olduğunu düşündüğü şeyleri birlik ve bütünlük içinde yaptırmak için kullanmakta hiçbir sakınca görmedi.

Demokrat Grup üyesi Hollandalı parlamenter Arie Ostlander’in hazırladığı ‘Türkiye AB üyeliği’ başlıklı raporda Türkiye’de gerçekleştirilen reform hareketleri ve tarih yazımı bağlamında ortaya konan ideolojinin Avrupa’da nasıl algılandığıyla bağlantılı olarak: “Bu ideoloji, Türk devletinin bölünmez bütünlüğünün bozulmasına yönelik korku yaratıyor”²⁷³ demektedir. Yani Batılılaşma yoluyla modernleştirilmeye çalışılan Türk toplumunun, Batı ve gayrimüslimlere karşı olan korku ve endişelerinin devamlı canlı tutulmasının bir sonucu olarak, ciddi kimlik problemleri yaşamaları olağan

²⁷² Çalış, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, s. 17.

²⁷³ Mehmet Altan, “ABD, AB Türkiye ve Yeni Bir Çağ”, O. Kaymakçı (Ed.), **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ankara, Nobel yayınları, 2005, s. 221.

kabul edilmektedir. Özellikle Batılı devletlerle imzalanan ve Türk toplumu için parçalanmayı ve yok olmayı ifade eden Sevr, her zaman korkulması gereken bir olay olarak bugüne kadar hep canlı tutuldu ve bütün politikalara duygu ve düşüncelere yön verdi. Bu nedenle de araştırmada, Türk toplumunun Batı ve Batılı değerleri bir taraftan istemediği ve hatta bu medeniyetten nefret ettiği, diğer taraftan da ona ulaşmak istediği ve hatta ona özendiği düşünülmektedir.

1.3.3. Batıcı Politikaların Türk Kimliğine Etkileri

Batı'nın 'öteki'si Doğu'ydu ve Türkiye Batı'nın 'öteki'si olmaktan kurtulmak için Batı gibi olmaya çalışıyordu. Böylece Batı kendisiyle aynı özelliklere sahip bir ulusu bölmek ve yok etmek istemeyecek aksine Türklerin bir Batılı olarak güçlenmesi için her türlü yardımı yapacaktı. Bu bağlamda da Türkiye dış politikada Batının öncülük ettiği her türlü siyasi ve askeri ittifaka dahil olmaya çalışarak Batı sisteminin içinde yer almayı ve bu sayede toprak bütünlüğünü korumayı kendine amaç edindi. Tezde Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya koyduğu bu politikanın, Batı'nın, Türk bütünlüğünü ve varlığını tehdit ettiği bilincinden hareket ettiği düşünülmektedir. Bu şekilde de düşünsel olarak Batı kendisinden endişe ve korku duyulan bir unsur haline gelmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin yönetici grubu içinde yer alan ve Batıcı fikirleri son derece benimsemiş görünen kimi seçkin kişilerin dahi Batı'yı devletin bir dış tehdidi olarak gördükleri bilinmektedir. Ancak İnaç'a göre bu kesim paradoksal olarak Türkiye'de varolan sisteme karşı ortaya çıkması muhtemel iç teşebbüsleri engelleme noktasında bir güvence olarak da hep Batı'yı işaret etmektedirler.²⁷⁴ Bu bağlamda da, Avrupa'nın, Türkiye'deki kimlik tanımlamaları sırasında hem Cumhuriyetçi seçkinler tarafından, hem de karşı düşüncede olan seçkinler tarafından referans noktası haline geldiği ve Avrupa Topluluğuna aidiyet hissini her geçen gün daha fazla güçlendiği kabul edilmektedir. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti yönetici grubunun kendi içerisinde Avrupa'ya karşı birçok konudaki üstünlüğüne bağlı olarak bir

²⁷⁴ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", s. 189.

hayranlık ve bu duyguya paralel olarak bir kıskançlık duyduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda da Türk insanı Türk varlığını yok etmeyi amaçlayan Sevr Antlaşması'nın mimarı olarak kabul ettiği Avrupa'yı hem korkulması gereken, hem de ulaşılması gereken bir değer olarak görmektedir.

Tezde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren yönetici grupların her birinin aynı politik ve kültürel kimliğe sahip olduğu değil, sağcısıyla solcusuyla, İslamcısıyla Laikçisiyle herkesimin kendi aralarında varolan ayrılıklara rağmen, Türkiye'nin Batı'yla olan geçmişine dayanarak çıkardıkları birtakım sonuçlar nedeniyle Batıya karşı kuşku ve güvensizlik duydukları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ancak tüm bu güvensizliğe ve kuşkuya rağmen Avrupa Birliği Entegrasyonu süreci Türkiye'nin iki yüz yıllık Batılılaşarak modernleşme sürecinin en elle tutulur, gözle görülür halkası olarak kabul edilmektedir. Ancak zaman zaman, neden oldukları kötü sonuçları başkalarına yüklemek ya da politik arenadaki rakiplerini mağlup etmek için bazı açıklamalar yapan kişilerin Türk halkının parçalanma ve yok olma korkusundan istifade etmeye çalışarak Batılılaşma sürecini kesintiye uğrattıkları ve bu süreci sağlıksız bir zemine oturttukları düşünülmektedir. Bir de buna ek olarak gerçekleştirilmesi gereken reformların zamanında ve gerektiği gibi gerçekleştirilmemesi nedeniyle, Türk toplumunda oluşması gereken zihniyet dönüşümlerinin ve anlayış farklarının da oluşmadığı kabul edilmektedir.

Türkiye'de gelişmesi gereken bu zihniyet dönüşümleri ve anlayış farklılıkları ortaya çıkmayınca, Batı'yı sadece tarihten öğrendiği şekilde hatırlayan ve Batı'ya karşı duyduğu korku ve endişeleri hala canlı tutulan Türk toplumu Batı'yı ve Batılıları genellemekte ve Batı'yı hala güçlü bir öteki olarak kabul etmektedirler. "Halbuki, gerçekte, Avrupa farklı öncelikleri, farklı anlayışları ve farklı önyargıları olan değişik kimliklerden" oluşmaktadır.²⁷⁵ Bununla birlikte kimlikler araştırmanın ikinci bölümünde de aktarıldığı gibi

²⁷⁵ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", s. 189.

dinamik unsurlara sahiptirler ve zamana, mekana ve önceliklere göre değişebilmektedirler. İşte tüm bunları anlamada başarısız olan Türk toplumu hem kuşku ve endişe duyduğu, hem de modernleşmenin tek yolu olarak gördüğü Batıya doğru ilerlerken, bu ikilem içerisinde birçok kimlik problemi yaşamaktadır. Yaşanan bu kimlik problemlerine bağlı olarak da korku ve endişe Türk toplumuna her seferinde yeniden hakim olmakta ve zaten kültürel bir alt yapısının da olamamasına bağlı olarak bir anda modernliği dahi ötekenden geldiği için reddetmektedir. “Dünyayı bu şekilde hala ‘ben’ ve ‘öteki’ düalizmi içinde algılamalarından dolayı da Avrupalı kimliğini uzak, iletişim kurulması ve işbirliğine girilmesi imkansız bir entite olarak algılamaktadırlar.”²⁷⁶

²⁷⁶ İnaç, **AB’ye...**, s. 173.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE KİMLİK PROBLEMLERİ

1. KEMALİST MODERNLEŞME PROJESİ VE TÜRK KİMLİĞİ

Bugünkü Türk kimliği ve Türk modernleşmesi tartışılırken, hiç kuşkusuz ön plana çıkan konu Kemalizm olmaktadır. Kabul edilen bir diğer gerçek ise, Türk modernleşmesinin Osmanlı’dan itibaren devam eden bir süreç olmasıdır. Ancak Mustafa Kemal Türk tarihinin sağladığı bu deneyimlerin bilincinde olarak, yaşamını ve mesleğini bu sürece çok farklı bir yön vermeye ve Osmanlı İmparatorluğu’nun küllerinden yeni bir devlet çıkarmaya adanmıştır.²⁷⁷

Mustafa Kemal’in bu amaç doğrultusunda formüle ederek Türkiye Cumhuriyeti’nin temel prensiplerinden birisi olmasını sağladığı Türk kimliği, iki kategoride analiz edilebilmektedir. İlk olarak, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kimliğini taşıyan herkes Türk’tür. İkincil olarak, Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan, Türk dilini, fikrini ve kültürünü taşıyan herkes Türk’tür.²⁷⁸ Bu iki tanımlamanın her ikisi de Kemalist ideoloji içerisinde bulunabilir ve bazı özel durumlarda esnekleşebilir ya da göz ardı edilebilir. Yani Kemalist Türk kimliği anlayışı ‘şoven’ bir kimlik olmadığı gibi, salt dil, ırk ya da din temellerine dayanan bir kimlik de değildir.²⁷⁹ Çünkü Tarihin en önemli göç yollarından biri olan Anadolu’da ‘saf ırk’tan söz etmenin mümkün olmaması bir yana, Mustafa Kemal tarafından kurgulanan yeni cumhuriyetin sınırları içinde dil, ırk ya da din farklılığı gösteren Kürtlerin, Çerkezlerin, Abhazaların, Gürcülerin, Lazların ve daha birçok etnik grubun yaşadığı bilinmektedir. Bu farklı etnik gruplar birçok bakımdan ortak bir

²⁷⁷ Shaw, **Osmanlı...**, s. 442.

²⁷⁸ İnaç, **AB’ye...**, s. 104.

²⁷⁹ Sevan Nişanyan, “Kemalist Düşüncede ‘Türk Milleti’ Kavramı”, **Türkiye Günlüğü: Kimlik Tartışmaları ve Etnik Mesele**, 33 (1995), s. 129.

potada erimiş olsalar da, belirli bakımlardan farklı özellikler gösterdikleri görülmektedir.²⁸⁰ İşte bu koşullar altında Mustafa Kemal Türk kimliğini toprak temelinde dayanan bir kimlik olarak şekillendirme uğraşı içerisine girmiştir. Bu sayede de, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, Türkçe konuşmayan, Türk kültürüne adapte olamayan ve ulusal fikirleri taşımayan kişiler de Türk vatandaşı olarak kabul edilebilmişlerdir. Yani Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve din, dil, ırk farklılığı gözetmeden kendini Türk hisseden herkes Türk'tür. Bu düşünce, aynı zamanda, Anadolu'da eskiden yaşamış olan bütün eski ulusları da dahil ederek tüm insanları, tek bir kültürel kimlik potası içinde eritmeye çalışmıştır.²⁸¹

Nişanyan'a göre 1919 ve 1938 yılları arasında Atatürk'ün bu kimlik tanımlamasına üç ayrı anlam yüklediği kabul edilmektedir. Her üç anlam, farklı oran ve vurgularla da olsa, cumhuriyetin resmi kimlik anlayışlarında yer edinmiştir. Ancak titiz bir analitik yaklaşımın yokluğundan, üç ayrı tanım, içinden çıkılması neredeyse imkansız bir kavram kargaşası halinde içi içe geçmekte, bugüne dahi yansıyan kimi kimlik problemlerine yol açmaktadır.

Mustafa Kemal'in siyasi kariyerinin üç ayrı aşamasında söylemine hakim olan 'Türk' tanımları şöyle özetlenebilmektedir:

1. Dini Tanımlama: 'Anadolu ve Rumeli bölgelerinde yaşayan Müslüman ahalinin tamamı Türk'tür.'
2. Siyasi Tanımlama: 'Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olup Türk dilini, kültürünü ve ulusal fikirlerini benimseyen herkes Türk'tür.'
3. Etnik Tanımlama: 'Orta Asya'daki nüfusun büyük bir çoğunluğu Türk'tür.'²⁸²

Birinci tanım, 1919-1922 yıllarında sürdürülen Kurtuluş Savaşı'nın hareket noktası, ideolojik dayanağıdır. İkinci tanımlama 1923 yılında

²⁸⁰ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 191.

²⁸¹ İnaç, **AB'ye...**, s. 104.

²⁸² Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", s. 130.

cumhuriyetin ilanı veya 1924 başında İslamiyet'in resmi statüsünün ortadan kaldırılmasıyla gündeme gelen ve birinci tanımla son derece keskin bir kopuşu simgeleyen bir tanımdır.²⁸³ 1929-1930 kışında Mustafa Kemal'in kendini adadığı tarih çalışmalarında şekillenen ve 1932 Tarih Kongresinde resmen ilan edilen üçüncü tanımın ise daha problematik bir tarihe sahip olduğu düşünülmektedir. Çünkü ırkçı görüşün ipuçları cumhuriyetin ilk kurulduğu günlerden beri zaman zaman hissedilmektedir ve 1930'lardan sonra ırkçı ve cumhuriyetçi tanımları bağdaştırma çabaların sürdüğü görülmektedir. Türk Tarih ve Dil teorileri, bir bakıma, bu zorlamanın bir ifadesi olarak kabul edilebilmektedir.²⁸⁴

İlk olarak ele alınan dini tanımlamanın gösterdiği üzere Türk ulusal kimliği, Müslüman kimliği ile birleşerek baskın bir dini karakter ortaya çıkarmıştır. Çünkü Yıldız'a göre bu dönemde, halk katında milli bilinçten eser yoktur. Temel toplumsal aidiyeti, İslam ümmeti fikri çevresinde şekillenen dini bağlanma oluşturmaktaydı. Bu nedenle de halk tarafından 'dinsiz' nitelenmesine maruz kalmamak için Mustafa Kemal ve kadrosu için dinin araçsal kullanımı, daha sonra benimseyecekleri laikliğin aksine, daha gerçekçi ve işlevsel bir seçenektir.²⁸⁵ Yani başlangıçta din, Kemalist Türk kimliğinin inşasında istenmeyen ama dışlanamayan bir unsurdur.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın aktif öznesi olan ulus, Anadolu ve Rumeli'nin Müslüman ahalisiydi. Milli mücadelenin temel belgesi olarak ortaya çıkan Misak-ı Milli beyannamesinin, bu nüfus yapısını dikkate aldığı ve hiçbir şekilde bölünmeyecek olan milli araziye, halkı Arap olan kısımlar hariç olmak üzere "Müslüman nüfusun ikamet ettiği ve tüm Müslümanların birbiriyle bütünleştiği toprak parçası" olarak tanımladığı görülmektedir. Misak-ı Milli'de Türk kelimesinden söz edilmemiştir. Çünkü bu sınırlar bütün olarak ulusları ve onların amaçlarını içerisinde barındırmaktaydı. Bu durumdaki insanlar ayrı

²⁸³ İnaç, **AB'ye...**, s. 104.

²⁸⁴ Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", s. 130.

²⁸⁵ Ahmet Yıldız, "Kemalist Milliyetçilik", A. İnel (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 219-220.

ayrı Türk, Kürt, Çerkez olarak değil; İslam unsurlarının kolektif bir bütünü olarak tanımlanıyordu.

Daha önce de belirtildiği üzere, bu ulusal ve dini söylemin, son dönem Osmanlı ideolojisinden kesin bir kopuşu sembolize ettiği kabul edilmektedir. 1839 tarihli Tanzimat fermanından itibaren Osmanlı devleti kendisini, din ve mezhep farkı gözetmeksizin tüm vatandaşlarını kapsayan bir Osmanlı milleti olarak tanımlıyordu. 1919'da ortaya çıkan kimlik, o halde, seksen yıllık toplumsal entegrasyon çabasının ret ve inkarı niteliğindedir. Hatta bir bakıma 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla sona ermiş gibi gözükken eski Osmanlı zihniyetine ve İslam devleti fikrine geri dönüldüğü bile düşünülebilmektedir.²⁸⁶

Anadolu ve Rumeli Müslümanlarından oluşan bu ulus için 'Türk' adı Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren sıkça kullanılmıştır. 'Türk' ismine yüklenen yeni anlamın felsefi kökenlerini 1910'lu yılların ulusal edebiyatında,²⁸⁷ hatta 1860'lı yılların Namık Kemal-Ali Suavi ekolünde bulmak mümkün olmaktadır. Ancak Nişanyan'ın da ifade ettiği gibi Türk ismi, 1919'lu yıllara gelindiğinde, etnoğrafik, dilsel, ve tarihsel olmaktan çıkıp bir dayanışma duygusunu da ihtiva etmeye başlamıştır.²⁸⁸ Batılı etkisi, bu adlandırmada önemli bir rol oynamaktadır. Osmanlıların konuştukları dil ve kendilerine verdikleri ad ne olursa olsun, Avrupalılar tarafından öteden beri 'Türk' olarak kabul edildiği bilinmektedir.²⁸⁹ 1910'lu yıllara gelinceye kadar Osmanlı topraklarında çok ender duyulmuş olan 'Türkiye' adı yaklaşık sekiz yüz yıldan beri Avrupalıların Anadolu ve Rumeli'nin Müslümanlarca yönetilen kısmına verilmiş olan addır.²⁹⁰ Osmanlılar ise, Türkiye ismini I. Dünya Savaşında Arapların imparatorluktan ayrılmaları sonucunda Arap olmayan fakat Müslüman olan Osmanlı unsurlarına yeni bir ad bulma ihtiyacı sonucunda kullanmışlardır. İnaç Türkiye isminin, 1921 yılından itibaren

²⁸⁶ Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", s. 131.

²⁸⁷ Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2000, s. 279.

²⁸⁸ Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", s. 131.

²⁸⁹ İnaç, **AB'ye...**, s. 106.

²⁹⁰ Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", s. 131.

başlayan Ankara rejimi dokümanları içerisinde bulunabileceğini belirtmektedir.²⁹¹ Örneğin Mustafa Kemal, Büyük Zafere ilişkin olarak soylu ‘Türk Ulusu’ tabirinden ilk 1 Eylül 1922’de bahsetmiştir; ancak bunu izleyen bir yıl boyunca bu terim yine geri plana çekilmiştir.²⁹² 1923 Nisanında, Halk Fırkasının kuruluşunu müjdeleyen Dokuz prensibinde kullanılan deyim ‘Türkiye halkı ve insanı’ olarak şekillenmiştir.²⁹³ Ancak 29 Ekim’e doğru, Kurtuluş Savaşı’nı zafere ulaştıran İslam topluluğunun adı, Türk ulusu olarak kesinleşmiştir.²⁹⁴

Cumhuriyetin kurulduğu bu dönemde, imparatorluktan arda kalan topraklarda oldukça türdeş bir ahalî yaşıyordu. Özellikle Batı ve Kuzey Anadolu’nun kimi yörelerinde yaşayan Rumların Türklerle değişmesinden sonra bu türdeşlik artmıştır.²⁹⁵ Ancak yine de ırk birliğine sahip bir Türk ulusundan bahsetmek mümkün değildi. Çünkü yeni devletin ulusal kimliğini oluşturma yönündeki en önemli fiili adım olan ve Lozan Antlaşmasına dayanarak yapılan ahali mübadelesinde göz önünde tutulan kriter din kriteri olmuştur. Dini kriterlerin esas alınmasından dolayı da, Grek alfabesiyle Türkçe yazan, dualarını kiliselerde Türkçe yapan Karaman ve Pontus’daki Ortodoks ahali Ortodoks Yunan kategorisine dahil edilmiş ve ısrarlı protestolarına rağmen zorunlu mübadeleye tabi tutulmuşlardır. Aynı şekilde Girit Adası ve Batı Trakya’da yaşayan Müslüman halk, etnik kökenlerine bakılmaksızın Türkiye Hükümeti tarafından ‘Türk’ olarak görülmüş ve vatandaşlığa kabul edilmişlerdir. Yine Türkçe konuşan Anadolu Ermenileri, Ermeni azınlığa mensup kabul edilirken, Ermenice konuşan Müslüman Hemşinliler Türk olarak kabul edilmişlerdir.

Cumhuriyetin kuruluş günlerinde benimsenen dini tanım, ‘laiklik’ ilkelerinin ilan edildiği 1924 yılından sonra bir daha asla bu netlikte ifade

²⁹¹ İnaç, **AB’ye...**, s. 106.

²⁹² Nişanyan, “Kemalist Düşüncede ‘Türk Milleti’ Kavramı”, s. 131.

²⁹³ İnaç, **AB’ye...**, s. 106.

²⁹⁴ Nişanyan, “Kemalist Düşüncede ‘Türk Milleti’ Kavramı”, s. 131.

²⁹⁵ Ateş, **Türk...**, s. 191.

edilemediği halde, diğer tanımların altında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bugün de, Türk halkının duygusal ağırlığı olan 'ulus' kavramı budur. Örneğin ırk ve dil olarak Türklükle alakası olmayan Boşnaklar ve Çerkezler, dinleri itibarıyla son derece doğal bir şekilde 'Türk' olarak kabul edilebilmektedir; görünüşleri, adları, gelenekleri, sanatları ve köy yapılarıyla 'Türk'e benzetilirler; kız alıp vermede direnişle karşılaşmazlar.²⁹⁶

1924'lerdeki halifelik sisteminden sonra, dini referans, Türk kimliğinin resmi tanımlanmasından çıkartıldı. Çünkü Ateşe göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının temeli olan halk egemenliği ilkesi, Tanrı egemenliğinin simgesi durumunda olan halifeliğin yaşamasına izin veremezdi.²⁹⁷ "Türk olmanın koşulu, Türk dilini benimsemek ve Türkiye Cumhuriyeti rejiminin getirmiş olduğu kültürel ve ulusal fikirlerle uzlaşmaktan geçiyordu."²⁹⁸ Dinin sosyopolitik alandan kovulmasıyla doğan boşluk, bir nevi din olarak algılanan 'ulusalcılık duygusu' ile doldurulmaya çalışıldı. Yani "hanedanî-dinî siyasi-kültürel sistemin yerini cumhurî-laik sistem" almıştı.²⁹⁹ Başka bir ifadeyle, Mustafa Kemal'in reformlarının iki ana prensibi vardı. Bu prensiplerden ilki; ulusallık, ki bu, Orta Asya kökenli Türkler ve dil ve tarih birliğine atıfta bulunan bir ulusçuluk anlayışıdır. İkincisi; Türklere ve onların tarihlerine müracaat etmektir. Buna rağmen, ulusalcılık iradesi, uygarlık ilkesinin tamamlayıcı bir parçasını oluşturmaktaydı.³⁰⁰

1931 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi programına göre ulus, 'dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirlerine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir politik ve sosyal yapı'dır. 'Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türk dili ile konuşan, Türk kültürü ile yetişen ve Türk ülküsünü benimseyen her vatandaş hangi din ve mezhepten olursa olsun Türk kimliğine sahiptir.³⁰¹ Tanımda sözü edilen dil koşulu anlaşıldığı kadarıyla Türk dilini kabul etmekle sınırlıdır. Yani

²⁹⁶ Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", s. 132.

²⁹⁷ Ateş, **Türk**..., s. 173.

²⁹⁸ İnaç, **AB'ye**..., s. 107

²⁹⁹ Yıldız, "Kemalist...", s. 221.

³⁰⁰ İnaç, **AB'ye**..., s. 107

³⁰¹ Yıldız, "Kemalist...", s. 224.

vatandaşların kendi çocukluklarında öğrendikleri ve konuştukları dil ne olursa olsun, konuştukları ve çocuklarına öğrettikleri dilin Türkçe olması yeterli sayılmıştır. Buna karşılık söz konusu olanın sadece devlet dairelerinde konuşulan dil olmadığı, özel hayatta kullanılmakta olan dili kapsadığını da belirlemede fayda görülmektedir.

Ülkü kavramıyla anlatılmak istenen ise, Türkiye Cumhuriyeti devletinde belirlenen politik bir ülküdür. Vatandaşları Türkçe öğrenmeye ve Türk kültürünü benimsemeye yöneltecek olan şey bu ülküdür. Bu bağlamda da politik ülkü 'dil' ve 'kültür' öğelerini de içerir. Yeni formüle edilen Türk kimliğinin birimi ve çerçevesi Türkiye Cumhuriyeti'dir. Atatürk yazdığı 'Medeni Bilgiler' kitabında, 'Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkına Türk milleti denir' demektedir. Nişanyan'a göre bu ifadenin dikkat edilmesi gereken önemli bir yanı bulunmaktadır, o da: bu tanımda 'Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde oturan', 'tabiiyetinde bulunan', 'vatandaş olan' gibi ifadelerin yerine özellikle seçilmiş olan 'kuran' kelimesinin kullanılmış olmasıdır. Çünkü ulus, Mustafa Kemale göre, belirli sınırlar dahilinde oturan nitelsiz bir topluluk değil, bir irade ve ülkü birliğidir.³⁰² Bu irade ve ülkeye sahip her vatandaş, din ve etnik kimlik ayrımı yapılmaksızın Türk kimliğine dahil kabul edilmektedirler. Kısacası ikinci tanıma göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olan, Türkçe konuşan, Türk kültürüyle eğitim gören ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ideallerine bağlı olan her insan Türk kimliğine sahip olarak kabul edilebilmektedir.³⁰³

Türk halkının, Kemalist modelde yer alan, bütünleşme, kimliklenme ve uluslaşma sürecinde etnik tanım diye adlandırılan aidiyet parametresi ortak bir köken duygusu, etniklik bağlamında, ulusal topluluğu tanımlayan soy ve ırk motiflerine dayanmaktadır.³⁰⁴ Yani bu tanıma göre, Orta Asya kökenli olduğu kanıtlanamayan bir insan, bu teoriye göre 'Türk' sayılmaz. Buna karşılık Orta Asya kökenli olduğu kanıtlanan bir kişi, İslami tanıma göre, Anadolu-Rumeli Müslümanlarından olmayan; cumhuriyetçi tanıma göre,

³⁰² Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", s. 133.

³⁰³ İnaç, **AB'ye...**, s. 108.

³⁰⁴ İnaç, **AB'ye...**, s. 108.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup Cumhuriyet ideallerini benimseyen insanlar, örneğin putperest Yakutlar veya komünist Azerbaycan Azerileri bu tanıma göre Türk oldukları halde, diğer tanımlara göre Türk sayılmazlar³⁰⁵

Ankara rejiminin resmi beyan ve belgelerinde 1920-1929 yılları arasında etniklik bağlamında ortaya çıkan Orta Asya teorisinin izine rastlanmamaktadır. Ancak 1929-1930 yıllarında Mustafa kemalin kendini adadığı tarih ve araştırmaları sonucundadır ki, Türk ırkı tezi, Cumhuriyetin hakim görüşü niteliğini kazanmıştır. Bu yeni tezin, o yıllarda Almanya'da yayılan düşünce akımlarıyla benzerliği dikkat çekicidir; nitekim Almanya dışında farklı dış güçlerin etkilerinin artmaya başladığı 1944 yılında etniklik bağlamında ortaya çıkan bu tez resmen terkedilmiştir. Ancak Nişanyan'a göre bu terk edilmiş, İslami düşüncede de görüldüğü gibi, hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleşmemiştir: bazı aşırı unsurların etkileri azaltılmakla birlikte, devletin çeşitli kademelerinde etnik kökenli görüşler etkisini sürdürmüş, özellikle milli eğitim ve silahlı kuvvetler bünyesinde hakimiyetini bugüne değin korumuştur.³⁰⁶

Sonuç olarak; tez de Türk ulusal kimliğinin yapısal inşasında birleştirici mit ve ortak köken duygusunu oluşturması umulan motive edici faktörler olarak Cumhuriyet ideallerinin yeterli etkiyi gösterdiğini ve uluslaşma sürecinin tamamlandığını tam olarak söylemek mümkün olmamaktadır.³⁰⁷ Ancak Türk kimliği, Batılılaşma ve modernleşme ekseninde, Avrupa devletleri arasındaki yerini Türkiye Cumhuriyeti ve Kemalist düşüncelerin doğrultusunda almaya devam etmiştir. Türkiye bu modernleşme sürecini genelde Batı'yla mücadele ekseninde sürdürse de, modernleşmenin tek yolu olarak her zaman yine Batı görülmüştür. Batı dışı bir modernlik arayışına girdi sanıldığı dönemlerde dahi gerçekte Türkiye hep Batı'yı aramıştır. Çalış'a göre 1996 yılında koalisyon ortaklığı ile iktidara geçen İslamcı kesimin tasarımı olarak kabul edilen D-8'in bile Türk dış politika açısından yine

³⁰⁵ Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", s. 134.

³⁰⁶ Nişanyan, "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", s. 134.

³⁰⁷ İnaç, **AB'ye...**, s. 108.

Mustafa Kemal'in Balkan ve Saadabat Paktlarından, Menderes'in CENTO'sundan, Özal'ın ECO ile KEİB'inden çok büyük farkı yoktur.³⁰⁸ Yani Türkiye uluslararası sistemin bir gereği olarak, Batı'nın da onayıyla, geçmişte bazı ilkeleri ön plana çıkararak ortaya koymuş olduğu hedeflerle çelişkili görünebilecek bazı politikalar izlemiştir; ancak tek yörünge hep Batı olmuştur. Aynı zamanda, modernleşme projesi olarak Batı'yla bütünleşme toplumun farklı kesimlerinde dünya görüşlerine, hayattan beklentilere, tercihlere kısaca kimliklere göre farklı yansımaların oluşmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda da Türk toplumu, kendi içerisinde farklı kutuplar oluşturmuş ve sınırları çok keskin çizgilerle belirlenemeyen bir kategorileşmenin sonucu 'muhafazakarlar' ve reformistler' olarak ikiye ayrılmıştır.³⁰⁹

Bu kategoriler genel olarak ele alındığında ilk grupta yer alan muhafazakarlar, toplumun var olan yapısının muhafaza edilmesi gerektiğini savunan ve bu doğrultuda da değişim taleplerine karşı çıkan bazı politikacı ve bürokratlardan oluşmaktadır. Bu kesimi oluşturan kişilerin, ulusal birlik ve bütünlüğe yaptıkları abartılı vurgular nedeniyle Türk toplumunda, tüm dünyanın Türklere düşman olduğu izlenimi uyandırdığı görülmektedir. Bu kişiler, Batılılaşmanın doğurabileceği muhtemel sonuçları reddetmekte ve belki de dünyanın ne yöne gittiğini anlayamamanın bir sonucu olarak Batıyı hala korkulması gereken bir öteki yerine koyarak devamlı bir endişe taşımaktadırlar. Dünyayı hala 'ben' ve 'öteki' şeklinde algılamalarına bağlı olarak da, Avrupa kimliğini uzak ve işbirliği yapılması imkansız bir yapı olarak algılamaktadırlar.³¹⁰ Bu kesim, geçmişte Osmanlı'nın yaşamış olduğu Batılılaşma ve modernleşme çabalarını da, İmparatorluk içerisinde yaşayan azınlıkların sosyal ve siyasal statülerinin iyileştirilmesinden ibaret bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu gün modernleşmenin geldiği nokta bakımından Batılılaşma sürecine karşı görüş ve tavırlarını büyük ölçüde değiştirmiş olsalar da solcular, sağcılar ve İslamcılar bu kategoriye dahil edilebilmektedir.

³⁰⁸ Çalış "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası"..., s. 19.

³⁰⁹ İnaç, **AB'ye**..., s. 173.

³¹⁰ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", s. 191.

1.1. Modernleşme-Batılılaşma Ekseninde Farklı Kimlikler

Mustafa Kemal'in 1919 yılında Samsun'a ayak basmasıyla başlayan modernleşme süreci, 1920'li yıllardan sonra ortaya konan reformlarla önce siyasal iktidar yapısında değişiklikler meydana getirmiş, sonra hukuki ve daha sonra da tüm toplumsal alanda etkisini gösteren toptan bir kimlik değişimini sağlayacak hale gelmiştir. Bu yeni oluşan kimliği tanımlayan öğeler de aynı süreç içerisinde dış politikayı belirleyen ilkeler halini almış, devletin kimliği ile dış politikanın kimliği özdeş hale gelmiştir. Yani modern Türkiye'nin dış politika hedeflerine yakından bakıldığında anlaşılmaktadır ki bu ülkenin dış politika temelleri de Mustafa Kemal tarafından atılmış ve o günden bu güne de genel karakterini muhafaza etmiştir.³¹¹ Batılı ve modern bir Türk ulusu oluşturmaya çalışan Mustafa Kemal bu hayalini gerçekleştirmek için de dış politikayı kullanmıştır. Ancak Dış politikada Batı medeniyetinin standartlarına uygun hareket etmek için öncelikle ülke içerisinde gerçekleştirilen reformların özümsemesi ve yayılmasına ağırlık vermiştir.

Kemalist reformların özünü, felsefe olarak Tanrı egemenliğine dayanan bir monarşiden halk egemenliğine dayanan bir cumhuriyete geçilmesi; iç siyaset hedefi olarak iktidarın kadercı kuralları yerine çağdaş bir cumhuriyetin onurlu vatandaşlarını oluşturmak; dış siyaset hedefi olarak da tam bağımsızlıktan hiçbir zaman taviz vermeden, karşılıklı çıkar temeline dayanan eşitlikçi ilkeler oluşturmaktır.³¹² İşte Mustafa Kemal'in reformlarının tümü aslında bu amaca yönelikti. Bu yönelime göre Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültür olacaktı; fakat bu Osmanlıdan miras kalan çağdışı kültür değil, laik cumhuriyetin oluşturacağı, çağdaş uygarlığa yönelik laik Türk kültürüydü. İnsanoğlu kültürü, kültürde insanı oluşturduğuna göre, Osmanlı kültürünün içinde oluşmuş Türk insanının, Osmanlıdan kalma kültüre karşı, cumhuriyetin laik kültürünü nasıl savunacağı Mustafa Kemal'in karşılaştığı temel sorundu.

³¹¹ Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası"..., s. 7.

³¹² Ateş, **Türk**..., s. 190-191.

Mustafa Kemal karşılaştığı bu sorunu aşabilmek için yenileşme programını kısa sürede uygulamaya koyarak gerçekleştirmeye kararlıydı. Ancak böylesi geniş kapsamlı kültür değiştirme projesinin örnek alınabileceği modeller oldukça azdı. Sovyetler birliğindeki 1917 Ekim devriminden başkası da bilinmiyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi politikası böyle olabilirdi; fakat yönetici elit içerisinde politikanın doğruluğuna ya da başarılı olacağına inanan Türklerin sayısı pek fazla değildi.³¹³ Yenileşme projesi, bu konuda kararlı liderin ödün vermeyen iradesi ve inancı doğrultusunda uygulandı; fakat bir tarih ve kültür boşluğuna neden oldu. Çünkü neredeyse tamamen İslam'la özdeşleşmiş ve kendilerini Türk olarak değil Müslüman olarak tanımlayan Osmanlı tebaası Türkler'den artık 'Ne Mutlu Türküm Diyene' demeleri isteniyordu. Bu bir kimlik değiştirme denemesiydi. Mustafa Kemal'in yakın çevresinden başlayan ve dalga dalga yayılan bu değişime Türkler gizlenmek pahasına ayak uydurmaya çalıştılar. Değişim çocuklarla genç kuşaklarda, büyük kentlerde ve kurtuluş savaşına katılmış asker-memur kadrolarında toplumun diğer kesimlerine göre daha hızlı gerçekleşti. Ancak Türk toplumu sadece bu kesimlerden oluşmuyordu.

Devrimi halka yaymak ve devlete sahip çıkmak amacıyla Cumhuriyet Halk Partisi kuruldu. Yönü Batı'ya doğrultulmuş bu partinin kurucusu olarak Mustafa Kemal'in bir an önce gerçekleştirmeyi istediği şey sekülerizmdi. Çünkü Mustafa Kemal'e göre Türkiye'nin Batı kültürüne ve onun bilimsel, teknolojik başarılarına ulaşmasında tek engel İslamdı.³¹⁴ Bu nedenle de Türk dış politikası gerçekleştirilen reformlarla dinsel temalardan ayrılmalı ve Batı'yla aynı yöne bakan bir çizgiye getirilmeliydi.³¹⁵ Ancak Ceylan'a göre bu doğrultuda uygulamaya konan reformların önemli bir eksikliği vardı: Bu eksik yeni nesillerin zihinlerinde bu yeniliklere temel oluşturacak ve bu yenilikleri meşrulaştıracak teorik yapının oluşturulmamasıydı.³¹⁶ Bunun yerine

³¹³ Güvenç, **Türk...**, s. 250.

³¹⁴ Yasin Ceylan "Yirminci Yüzyılın Son Çeyreğinde Müslümanların Hıristiyan Dünyası Karşısındaki Tavrı", s. 103.

³¹⁵ Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası"..., s. 15.

³¹⁶ Ceylan, "Yirminci Yüzyılın Son Çeyreğinde Müslümanların Hıristiyan Dünyası Karşısındaki Tavrı", s. 103.

gerçekleştirilen tüm reformlar devlet eliyle yukarıdan aşağıya dayatılarak tamamlanmışlardı. Güvenç, yaşanan bu deneyimi insanbilimcilerin, 'zorla kültürlenme' (transkültürasyon) adını verdiği sürece benzetmektedir.³¹⁷ Bu süreçte İslamcı muhalefet sindirilmiş, susturulmuş ama silinememişti. Köşesine çekilmiş, reformlara karşı yapılan çıkışların sonuçlarını, tepkilerini izlemiş, uygun zamanı kollamıştı.³¹⁸

Atatürk'ün 1930 yılında giriştiği 'Serbest Fırka' denemesinde sokaklara dökülen ülkenin demokrasiye henüz hazır olmadığı kanıtlandı ve bu demokrasi denemesi 'Serbest Fırka'nın üç ay sonra kendini fesih etmesiyle son buldu. İslamcı kesimin kimi ileri gelenleri Türk modernleşmesini ve demokrasiyi halka en iyi kendilerinin anlatabileceklerini savunuyorlar ve bu göreve talip oluyorlardı. Ancak bu kesim, Mustafa Kemal'i ikna etmede başarılı olamadı. Mustafa Kemal 'Türk modernleşme projesi'ni halka anlatma işini Yunus Nadi, Yakup Kadri ve Falih Rıfkı gibi cumhuriyetçi kimlikleri daha ön planda olan kişilerle yürütme yolunu seçti. Gerçi halkın İslami kimliği ön planda olan kişilere daha iyi kulak vereceği doğrudu ancak bu kişilerin 'Türk modernleşme projesi'ni nasıl yorumlayacağı ve ne yana yönlendireceği bilinemezdi. Cumhuriyetçiler bu şekilde çağdaşlaşma programına inançla yürürken, İslamcılar da boş durmadılar. Devrimini kendilerince yorumladılar. Türk kimliği, İslam kimliği ikilemi, dini muhalefetin desteklediği 1945 Demokrasi hareketiyle su yüzüne çıktı. İslami kesimin arkasında doğru ya da yanlış bir İslam tarihi, örfü, adeti, kimliği vardı. Bu kesimin liderleri ve onları dinleyenler Müslüman olduklarının bilincindeydiler; ancak Laik Cumhuriyet'in vatandaşı olacak Türk, henüz kimliğinin bilincinde değildi. Demokrat iktidar, Mehmet Akif gibi İslami kimliği ön planda olan bir kişiye duydukları derin şükran borcunu, Türk Lirasına resmini basıp, illerdeki kültür merkezlerine, şehir hatları gemilerine onun adını vererek ödemeye çalışıyorlardı.³¹⁹

³¹⁷ Güvenç, **Türk...**, s. 250.

³¹⁸ Güvenç, **Türk...**, s. 250.

³¹⁹ Güvenç, **Türk...**, s. 252.

'Türk modernleşme projesi'ne direnen İslamcı kesim bu tür çıkışları kolayca yapabilirlerdi; çünkü devrimci kadrolar şaşkınlık içerisindeydi. Türk modernleşmesinin demokrasi sınavında geçirdiği şok, devrimci ideolojiyi sarsmıştı. Güvenç'e göre devrimci kitlelerin kendilerine yabancılaşması ve kimlik bunalımına girmesi, erken gelen çoğulcu demokrasi denemesiyle başlamıştı.³²⁰ 1950'li yılların sonuna gelindiğinde laik kesimin hala geliştirdiği ortak bir ideolojisi yoktu. Oysa bu dönemde dini kurumlar üzerinde devletin kontrolü zayıflamış, kapatılanların yerine yeni dini okullar açılmış ve dini duygular birçok basın organında dile getirilmeye başlanmıştı. Bunun sonucunda da ortaya çıkan dini yönelimler, Batı dünyasına bir düşmanlığı da beraberinde getirdi ve giderek güçlendi.³²¹ Bugünkü son durumda bu kesimin kaba hatlarıyla iki farklı sınıftan oluştuğu kabul edilmektedir. Birinciler, bastırılmış İslam geleneğine sahip çıkarak Müslüman dünyayla bir duygu birliği yaşayanlardır. İkinciler ise laik bir kimliğe uyum sağlamış ama İslami değerlere saygılı olanlardır. İşte İslamcılar, Türkiye'nin modernleşme sürecinde bu şekilde diğer kimliklerden farklılaşarak Hıristiyan Batı'ya karşı en şiddetli muhalefeti gösteren politik ve kültürel bir kimlik kategorisi olmaları bakımından, bu bölümde ilk olarak ele alınmaktadır.

1.1.1. Müslüman Kimliği ve Batı

Türklerin, Hıristiyanlığa ve dolayısıyla Batı'ya karşı temel tavırları 1300 yılında yeni kurulan devlet içerisinde birlik ve bütünlük sağlayacak, topluma yön verecek ve devletin politikalarını dayandırabileceği bir dünya görüşüne ihtiyaç duymasıyla şekillenmeye başlamıştır. Çünkü kurucu ve yönetici zümresi Müslüman olan bu devletin, kuruluşundan sonra yeni bir dünya görüşü ve kültürü yaratma çabasına girilmemiş ve Osmanlı yönetici grubu kendilerinden önce Anadolu'da hakimiyet sürmüş olan Selçuklu devletinden devir alınan klasik İslam kültürünün sindirilmesi ve yayılması için

³²⁰ Güvenç, *Türk...*, s. 252.

³²¹ Ceylan, "Yirminci Yüzyılın Son Çeyreğinde Müslümanların Hıristiyan Dünyası Karşısındaki Tavırları", s. 103.

uğraşmışlardı.³²² Gerçekten de bu yeni devletin hem ötekilerini belirleyecek hem de birlik ve beraberliğini sağlayacak neredeyse tüm motivasyon araçları Müslümanların Kutsal Kitap'ında yer alıyordu.³²³ Gerçi Kuran-ı Kerim'de, Hıristiyanlık her ne kadar vahiy edilmiş bir din, peygamberi de Müslümanlar tarafından Allah'ın peygamberi olarak kabul edilen bir haberci de olsa, Müslümanlar tarafından bu dinin özgünlüğünü kaybettiğine inanılıyordu.³²⁴

Geçmişte dini inançları içerisinde bulunan motivasyon gereçlerine bağlı olarak belirledikleri ötekileriyle bugün bütünleşerek modernleşme çabasına girmek, İslami kesimin bu sürece diğer politik ve kültürel kimlik kategorilerine göre daha şiddetli muhalefet etmesine neden olmaktadır. Ayrıca İslami kesime göre, kimlik oluşumu ve formülasyonu ekseninde Türk kimliği yabancılaşma, kültürel şok ve dejenerasyon tehdidi altında bulunmaktadır. Onlara göre hem henüz uluslaşma sürecini tamamlamamış olan Türkiye'nin, Avrupalılık gibi ulus üstü bir kimliğe sahip olan Batı'yla bütünleşmeye çalışması Türk ulusal kimliğini zayıflatacaktır hem de zaten Avrupalıların ulusal kimlik problemlerine yaklaşımları da çifte standartlar içermektedir. Şöyle ki, Avrupa bir taraftan kimi kaybolmuş ve ortadan kalkmış birtakım yerel ve etnik mikro kimliklere ulusal kimlik karakteri atfederek bu kimlikleri yeniden canlandırmaya çalışırken, diğer taraftan Türkiye'nin ulusal kimliğini, ulusal egemenliğini daha üst federal mekanizmalara devrederek, çok etnisiteli ve çok dinli bir çerçeveye oturtarak bozmaya çalışmaktadır.³²⁵ İslami kesimin düşünce yapısına göre din, kimliği belirleyen ve oluşturan en önemli unsurdur. Bu bağlamda, Batılıların, Haçlı seferleri düzenledikleri ve tüm dünyayı kaplayacak bir papalık düşü kurdukları dönemlerde olduğu kadar olmasa da hala Hıristiyanlığı önceleyen bir kimliğe sahip oldukları kabul edilmektedir. Söz konusu açılardan dolayı da bir Hıristiyan kulübü gibi

³²² Timur, **Osmanlı**..., s. 81.

³²³ Aydın, **Nasıl**..., s. 42.

³²⁴ Ceylan, "Yirminci Yüzyılın Son Çeyreğinde Müslümanların Hıristiyan Dünyası Karşısındaki Tavrı", s. 101.

³²⁵ İnaç, **AB'ye**..., s. 181.

hareket eden Avrupa, Müslüman Türk kimliğine kendi bünyesinde yer verecek kadar hoşgörölü ve çoğulcu anlayışa sahip değildir.

Bu bağlamda İslamcılar, Batılılaşma projesini geleneksel ve dini değerlere karşı bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Örneğın İslamcı sağ muhalefetin en önemli sözcülerinden olan Dilipak'a göre, Türkiye'nin Avrupa'yla bütünleşme aşamasında elde etmek istediğı ile Mustafa Reşit Paşa ve II. Mahmut'un elde etmek istedikleri arasında temel tercih farkları bulunmamaktadır. Biri Batılılara imtiyazlar vererek Osmanlıyı İslam kimliğinden soyutlamak istemiş, diğeri ise 'sermaye-i Avrupa istifade edebilmek' için Müslüman halkı Batı Avrupa bütünlüğü içinde eritmek istemektedir.³²⁶ Ona göre, yöntem benzerliğı olduğu kadar, amaçta da bir uygunluk göze çarpmaktadır. Benzer bir şekilde, İslamcı ve sağ kesim de Batılılaşarak modernleşme anlayışını, Batı zoruyla gerçekleştirilmiş Tanzimat mentalitesinin bir uzantısı olarak görmektedirler. Bununla birlikte bu görüşe sahip olan İslamcı ve sağ kesim Batıya alternatif olarak uygulanabilir bir proje de ortaya koyamamıştır. Bu durumda sadece önerilen Batı'nın teknolojik gücünü alarak içselleştirirken geleneksel olanı da sürdürmek için uğraşılmasıdır.

Avrupalıların Türkleri hiçbir zaman Batılı olarak görmeyeceğı ve Türklerin de hiçbir zaman kendi kimliklerini dejenerasyona uğratmadan Batıyla bütünleşemeyeceğı savından hareketle ortaya çıkan bu düşünceleri pekiştirir nitelikte gelişen her olay, bu kesimin Batılılaşma yöneliminin zayıflamasına ve daha çok dini, tarihi, kültürel farklılıklar konusuna odaklanmasına yol açmaktadır. Örneğın 1980 askeri darbesinin hemen arkasından, Türkiye'de sosyal birlik ve politik istikrarın sağlanabilmesi amacıyla tüm kimlikleri kapsayacağı ve uzlaştıracacağı umulan 'Türk-İslam sentezi' fikrinin gündeme geldiğı bilinmektedir. Ne var ki bu dönemde, Avrupa'nın Türkiye'yi hala Batılı bir devlet olarak görmemekteki ısrarı,

³²⁶ Abdurrahman Dilipak, "Tanzimat Bir Komplo İdi!..", M. E. Gerger (Ed), **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğı'na Türkiye**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1989, s. 134.

Türkiye'deki çevrelerin Batılılaşarak modernleşme yöneliminin zayıflamasına yol açmıştır. Türkiye'deki İslami kesimin Avrupa'yla aralarındaki dini, tarihi ve kültürel farklılıklara yönelmesine neden olan bu ve buna benzer gelişmelerde Yavuz'a göre, Türkiye'deki İslami kimliğin yükselmesine ve Türk hükümetlerinin modernleşme bağlamında Batı'yla kurdukları özdeşliğe dayanan söylemlerinin meşrutiyetini kaybetmesine neden olmuştur.³²⁷

Tüm bunların dışında İslami kesim, bazı Türk yetkililerin Avrupa'yı Türkiye ile bütünleşmeye ikna etmek amacıyla 'eğer bizi aralarına kabul etmezler ise bizde Doğu'ya İslam Devletleri'ne döneriz' söylemini kullanarak şantaj yapmalarını da eleştirmektedir. Ağırakça'ya göre bu tehdit içerikli söylem, kimi şeylerin bir idraki sonucu gelişmişse de büyük ölçüde altında Batı hayranlığı yatan ve İslam uygarlığını küçük düşüren yapıdadır.³²⁸ Buradan da anlaşılacağı gibi İslamcılar, Türk politik ve entelektüel elitinin Batı ve Türkiye arasındaki dini ve kültürel farklılıkları küçümsedikleri ve göz ardı ettikleri inancındadırlar.³²⁹ Hâlbuki onlara göre, Avrupa'nın Türkiye'yle bütünleşmeyi istememesinin en önemli nedeni işte bu farklılıklardır. Diğer taraftan, Bulaç'a göre Batılılar Asya'yı Orta Doğu'yu ve Afrika'yı denetimleri altında tutup, sömürmek, hâkimiyetlerini devam ettirmek istemektedirler; bu düşüncelerinden ve niyetlerinden de en ufak bir sapma göstermemişlerdir. Türkiye ise Asya Orta Doğu ve Afrika'nın kavşağında yaşayan, bir ülke olarak bu bölgede yer almaktadır. Bu doğrultuda da Avrupa'nın ekonomik ve politik çıkarları Türkiye'ninkilerle kesişmek yerine daima çatışacaktır.³³⁰

Ancak tüm bunlar hiçbir İslami grubun Avrupa'ya karşı olumlu bir yaklaşım sergilemediği anlamına gelmemektedir. Örneğin bazı İslami gruplar Batılı değerleri kabul etmiş bir Türkiye'de dini özgürlüklerin genişleyeceğine

³²⁷ Hilmi Yavuz, **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, İstanbul, Boyut Yayınevi, 1998, ss. 34-42.

³²⁸ Ahmet Ağırakça, "Laik Tanzimatçı Zihniyet ve Politikalar Devam Ettiği Müddetçe Emperyalist Batı'ya Muhtaç ve Mahkum Olmaktan Kurtulamayız", M. E. Gerger (Ed.), **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989, s. 45.

³²⁹ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", s. 199.

³³⁰ Ali Bulaç, "Tanzimat'ın Temelinde, İslam-Kapitalizm Çatışması Vardır...", M. E. Gerger (Ed.) **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989, s. 85.

ve garanti altına alınacağına inanmaktadırlar. Batılılaşmış politik bir sistemde daha güvenli ve daha özgür olacaklarına duyulan bu inanç, bu kesimi Türkiye'nin modernleşme sürecinde dışsal bir faktör olarak Avrupa'dan esinlenmesinin kaçınılmaz olduğu sonucuna götürmüştür.³³¹ Gerçekten de Kopenhag siyasi kriterlerinde yer alan ve 'çoğul' siyasal ve toplumsal öğelerin varlığını tanımayı öngören liberal ve demokratik yaklaşımlar, Türkiye'de, farklılıkların korunmasını garanti altına alan bir olgu olarak algılandığı takdirde İslami kimliğin ve farklılaşmış tüm diğer kimliklerin bir güvencesi haline dönüşebileceği düşünülmektedir.³³² Ancak Avrupa daha henüz tam olarak 'laik' olduğundan veya hep 'laik' kalacağından tamamen emin olamadığı Türkiye'yi, üstelik birçok İslam ülkesiyle çevrili olduğu haliyle düşünürken, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'nda uyumu bozarak ileride birçok soruna yol açacağına inanmakta ve Türkiye'deki bu kesimin Batılılaşma sürecindeki taleplerine sınırlı demokratik yorumlar getirmektedir.³³³

1.1.2. Sağ Kimlik ve Batı

Sağ kesimin siyasetteki temsilcisi durumunda olan MHP'nin, resmi düzeyde birbiriyle çelişen fikir beyanlarına rağmen, son tahlilde Avrupa'ya sıcak bakmadığını bilinmektedir.³³⁴ MHP'nin kurucu lideri Türkeş, Türkiye'nin, iki yüzyıldan beri geri kalmışlığın acısını çekmekte olduğunu ve kalkınma çağının özlemi içerisinde olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu uğurda her şeye katlanmış olan Türk ulusu öyle şeyleri göze almıştır ki tarihi geleneğine aykırı düşen bir vaziyete bile girmiştir. Modernleşebilmek uğruna öncülüğünü yaptığı bir dünyayı bırakmış ve yabancı bir dünyanın taklitçisi olmuştur; çünkü Türk yönetici eliti kalkınmanın yegane yolu olarak Batılılaşmayı görmüştür.³³⁵ Ancak bu kesim, kendi değerler sistemini bırakarak çözümü

³³¹ İnaç, **AB'ye...**, s. 186.

³³² İhsan D. Dağı, **İnsan Hakları Küresel Siyaset ve Türkiye**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2000. ss.150-151.

³³³ Ali Bulaç, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Eylül Yayınları, 2001, s. 85.

³³⁴ Bulaç, **Avrupa...**, s. 94.

³³⁵ Alparslan Türkeş, **Türkiye'nin Meseleleri**, İstanbul, Kutluğ Yayınları, 1977, ss. 33-34.

Avrupa'da arayan anlayışın büyük bir yanlışlığa düştüğünü kabul etmektedir. Çünkü farklı bir dine, kültüre ve tarihe sahip Batı'nın dayandığı gerçek değerler sistemini anlayıp, kendine özgü sentezlere gitmek yerine Batı'nın taklit edilmesine dayanan bu çözüm arayışları Türklerin kendi kimliklerine yabancılaşmasına neden olmaktadır.³³⁶ MHP programında bu soruna çözüm olarak, öncelikle Türkiye'nin dünya Türkçülüğünün merkezi olduğu vurgulanmakta ve bu liderliğin kullanılarak 'Türk Dünyası ilişkileri Bakanlığı' kurulması gerektiği belirtilmektedir.³³⁷ Yani özellikle 'soydaşlık' kavramı MHP program çalışmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Bunun dışında bu kesim, yönetici elitin Türkiye'yi her açıdan Avrupalı bir devlet haline getirebilme çabası içerisinde, her türlü Batılı oluşumun içerisinde olma çabasını da kabul edilemez olarak değerlendirmektedir. Çünkü onlara göre bu durum doğuracağı sonuçlar ulusal egemenliğin bir üst otoriteye devri ve egemenliğin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Gerçekten de sağcılar, devletin bölünmez bütünlüğü konusuna güçlü bir vurgu yapmakta ve örnek vermek gerekirse, Avrupa Birliği gibi ulus üstü bir oluşumun Türkiye'nin bağımsızlığı için önemli bir tehdit olduğunu savunmaktadırlar. Ancak sağcı kesimin bu şekilde devletin bütünlüğü, ulusal egemenlik ve bağımsızlık konularına yaptığı abartılı duyarlılık kamuoyu tarafından çoğu zaman mevcut durumun (statüko) korunması olarak algılanmaktadır.³³⁸ İşte bu nedenle bugün yaşanan süreç, Türkiye'nin muhafazakar kesimi takip ederek sahip olduğu değerleri muhafaza yolunu mu seçeceğinin, ya da Batılılaşma projesinin sosyal, siyasal ekonomik faydalarını içselleştirerek Avrupa'nın dönüştürücü rüzgarını mı tercih edeceğinin ayırımının belirginleşeceği dönemi kapsamaktadır.

³³⁶ Nevzat Yalçıntaş, "İlkel Montajcı, Bürokratik Tanzimatçı Zihniyette Olanlar; Türkiye'nin AT'na Girmesini Tanzimatın Bir Zaferi Olarak Görüyorlar...", M. E. Gerger (Ed.), **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989, s. 32.

³³⁷ Ahmet Özer, **Tanzimat'tan Bugüne Batılılaşma ve Avrupa Birliği**, Ankara, Elips Kitap, 2003, s. 175.

³³⁸ İnaç, **AB'ye...**, s. 179.

Türkiye’de sağcılarının en güçlü temsilcisi olarak MHP, özellikle ‘Batılaşarak modernleşme projesi’nde gelinen son nokta olan Avrupa Birliği entegrasyonu sürecine itirazlarını dört madde altında toplamaktadır. Birincisi; TBMM eliyle kullanılmakta olan ulusal egemenlik, Avrupa Parlamentosu’nun ipoteği altına girecektir. Bu yolla meydana gelecek bir ‘egemenlik ihlali’ kabul edilemez ve burada Türk Anayasası’nın ihlali söz konusudur. İkincisi; ekonomide millilik vasfı ortadan kalkmış olacaktır. Üçüncüsü mülkiyette millilik ortadan kalkmış olacaktır. Dördüncü ve son olarak da, sosyo-kültürel kimliğin yozlaşması entegrasyon süreciyle hızlandırılmış olacaktır.³³⁹

Bu kesim, bugün Avrupa’nın bütünleşme yolunda Türkiye’den talepleriyle on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nu bölmeye amaçlayan Batılı devletlerin yürüttükleri politikalar arasında dikkate değer paralellikler olduğunu iddia etmektedir. Osmanlılar, Ortaylı’nın deyimiyle imparatorluğun en hareketli, en sancılı, yorucu, uzun bir asrı olan on dokuzuncu yüzyılın her anını yıkılıp, parçalanacakları ve yok olacakları korkusuyla geçirmişlerdir.³⁴⁰ Bu nedenle de Türk ulusal kimliği birlik ve bütünlüğünü devamlı olarak tehdit altında hissettiği bir süreçte gelişmiştir. Çünkü ‘şark sorunu olarak’ İsimlendirilen ve bütün bir on dokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupa devletlerini uğraştıran sorun, aslında Osmanlı İmparatorluğu’nun, emperyalist güçler arasında nasıl parçalanacağı sorunudur. İşte Avrupalı devletlerle yaşanan bu tarihi geçmişin unutulmaması ve unutulmak istenmemesi durumu sağ kimliğin Avrupa’ya karşı hala mesafeli bir tutum sergilemesinin bir diğer nedeni olarak kabul edilmektedir.

Sağ kesimin, bugün Avrupa’nın Türkiye’den talepleriyle on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nu bölmeye amaçlayan Batılı devletlerin yürüttükleri politikalar arasında kurduğu bir başka paralellik daha bulunmaktadır. Onlara göre on dokuzuncu yüzyılda gayrimüslim azınlıkların sosyal, siyasal ve ekonomik statülerinin iyileştirilmesi süreci ile bu gün

³³⁹ Ferruh Sezgin, “MHP Nereye Koşuyor?”, **Yeni Şafak**, 22 Ekim 2000, s. 9.

³⁴⁰ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, 2000, s. 32.

Avrupa'nın Türkiye'ye dayattığı düşünölen Kopenhag Kriterleri Türkler açısından benzer sonuçlar doğuracak talepleri içermektedir. Hatta bu kesim Gümrük Birliği Antlaşması ile İngiltere'ye 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile verilen muafiyetler ve kapitülasyonlar arasında da birer paralellik kurmaktadırlar. Tüm bu paralellikler bağlamında bu kesim Türkiye'nin Avrupa üyesi ölkelerce sömürölmeye hazır bir toplum gibi sunulmasını da eleştirmektedirler.³⁴¹ Bu doğrultuda da sağcıların Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde yerine getirmesi gereken ön koşulların uygulanmaya konması konusunda hem zorlanacağıının hem de zorluk çıkaracağıının ortada olduğu düşünölmektedir.³⁴²

Yine sağ politik ve kültörel kimliği benimseyenlere göre, bugüne kadar süregelen Batılılaşarak modernleşme çabası her ne kadar Türk ve Avrupalı kimlikleri arasında bir yakınlaşma girişimi olsa da, iki kimlik arasında korunması gereken bir mesafe bulunmaktadır. Çünkü Türkiye'nin kurtuluş planının, Türklerin maddi ve manevi gücü hesaplanarak, kendi gerçeklerine göre çizilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Nereden alınırsa alınsın başka medeniyetlerin şekil ve modelleri Türk milleti için uygun ve isabetli bulunmamaktadır.³⁴³ Bu kesime göre bunun aksine bir çaba başarısız olacak ya da ulusal kimliğin erozyonu ile sonuçlanacaktır. Bu nedenle de sosyal adaleti ve Türk ulusunun toplum olarak büyük bir hızla kalkınmasını sağlayacak doktrin yüzde yüz yerli, yüzde yüz milli olmalıdır.³⁴⁴ Bunun yanında, Avrupalıların, Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği Türk devrimini de kapsayan, binlerce yıl içinde arınmış, incelmış, gelişmiş Türk kültürünün Batı kültürüne de bir zenginlik kazandıracığıını anlamaları için, 'Doğu Sorunu' olarak bilinen ve Osmanlı'nın paylaşımını amaçlayan politikaları ve bu politikaların arkasına gizlenen önyargıları unutmaları gerekmektedir ki, bu kolay gerçekleşeceğe benzememektedir.³⁴⁵ Bu nedenle de sağ kesime göre

³⁴¹ İnaç, **AB'ye...**, s. 180.

³⁴² Özer, **Tanzimat'tan...**, s. 175-176.

³⁴³ Türkeş, **Türkiye'nin...**, s. 28.

³⁴⁴ Türkeş, **Türkiye'nin...**, s. 25.

³⁴⁵ Suat İlhan, **Avrupa Birliği'ne Neden Hayır**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2000, s. 77.

Türkiye, Avrupa için kaçınılmaz olarak, her zaman bir 'öteki' olarak kalmaya devam edecektir.³⁴⁶

1.1.3. Sol Kimlik ve Batı

Türkiye'de 'milliyetçi sol'a göre ilk olarak Türkiye'nin Batılılaşarak modernleşme çabası içerisinde gerçekleştirmeye çalıştığı Avrupa Birliği üyeliği çabası kabul edilemez bir uğraştır. Çünkü bu uğraş emperyalist ve ulus-üstü bir yapıya sahip olan Avrupa'ya, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve diğer birçok önemli konularıyla ilgili karar alma olanağı verecektir. Bu şekilde karar alma yetkilerini bir üst otoriteye devretmiş bir ülke olarak da Türkiye'nin egemenli tehdit altına girecektir. Bu nedenle de birçok sol kimlik sahibi kişi, bazı ekonomik çıkarları için Türkiye'nin ulusal egemenliğinden ödün verebileceği fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır. Ancak Soysal ulusal egemenliğin devri bir yana, Türkiye yönetici elitinin Batılılaşma sürecini derinliğine düşünmeden, ne bakımdan iyidir, ne bakımdan sakıncalıdır, nasıl girilirse doğrudur, nasıl girilirse yanlıştır, bunun irdelenmesi yapmadan ille de Avrupa içinde olmak tutkusunu da eleştirmektedir. Sonuçta Türkiye'nin çıkarlarının Avrupa tarafından engellenmesi tehdidi söz konusudur.³⁴⁷

Tüm bunların dışında, sol kimlik tarafından ele alınan bir diğer eleştiri ise Batılılaşarak modernleşme projesinin, Batıdan sadece üstyapı transferinden ibaret olduğudur. Aybar'a göre çağdaş sanayinin üretim araçlarını üreten, yani fabrika üreten fabrikalar üretmeden Batı'dan üst yapı aktarmak temel yapmadan apartman kurmaya benzemektedir. Çünkü Batılılaşma yoluna ancak ağır sanayi kurularak girilir. Ona göre Batı'nın politik sistemi, hukuku, sanatı, felsefesi ve kökleri de işte bu temeller

³⁴⁶ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", s. 196.

³⁴⁷ Mümtaz Soysal, "Cumhuriyetçi Bütünlük: Cumhuriyet Nereye Gidiyor; Karşı Çıkmanın Zamanıdır Konuşması", Bağımsız Cumhuriyet Partisi Binası, Ankara, 8 Mayıs 2004.

üzerinde yükselmiştir ve Türkiye’de de izlenmesi gereken yol budur.³⁴⁸ Tezde, solcu yazar ve düşünürlerin bu fikirde birleştikleri ve ulusal egemenliğin ve ekonomik bağımsızlığın üst otoritelere devredilmesinin birçok olumsuzluğu beraberinde getireceğine inandıkları kabul edilmektedir. İşte bu bağlamda da İnaç’a göre, bu kesim Batı kültürüyle bütünleşmenin zihniyet, felsefe, geçmiş tecrübeler gibi yapısal parametreler konusunda oldukça farklılaşmış ve orijin itibarıyla iki farklı uygarlığı sembolize etmeleri sebebiyle, mümkün olamayacağı noktasında birleşmektedir.³⁴⁹

Sol kesimin üzerinde yoğunlaştığı kimlik bağlamındaki problemlerden birisi de Avrupalıların kendilerini dünyanın geri kalanına karşı hegemon kılması için icat ettikleri medeniyet konseptini sadece Batı kültürüne has bir unsur olarak görmelerine dayanmaktadır. Çünkü Avrupa diğer toplumlardan farkını, onlardan üstünlüğünü ‘medenî olmasına’ bağlamaktadır ki, bu onun dışındaki tüm toplumların medenî olmadığı anlamına gelmektedir. Ayrıca Avrupa medeniyet konseptini oluştururken kullandığı insan hakları ve demokrasi gibi özünde evrensellik taşıyan değerleri de kendine özgüleyen Avrupa diğer toplumları bu konularda test edecek hakkı sadece kendinde görmektedir. Avrupa’da Türkiye’ye karşı da buna benzer oldukça olumsuz düşüncelerin mevcut olduğu kabul edilmektedir. Türkiye’deki sol kesim, işte Batı dünyasının bu yöneliminin eşitlik, sosyal adalet gibi toplumcu değerleri tehdit ettiğini düşünmektedir. Bu olumsuz düşünceler değiştirilmeden ekonomik, politik veya kültürel bir zeminde gerçekleştirilmeye çalışılacak bütünleşme, Avrupalı ülkelerin gözünde Türkiye’nin ikinci sınıf bir ülke olarak değerlendirilmesinin kabul edilmesinden başka bir şey değildir. Bundan dolayı da sol kesime göre Türkiye’nin gerçek anlamda Avrupalı bir devlet ve uluslararası toplumun saygın bir üyesi olabilmesi için önce, kendisini Avrupalı devletler ile eşit bir statüye taşımanın yollarını araması gerekmektedir.

³⁴⁸ Mehmet Ali Aybar, “Tanzimattan Bu Yana 150 Yıl Geçtiği Halde Örneğin Hala F-16’ların Montajı ile Yetiniyor ve Övünüyoruz”, M. E. Gerger (Ed.), **Tanzimat’tan Avrupa Topluluğu’na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989, s. 73.

³⁴⁹ İnaç, **AB’ye...**, s. 175.

Sol kesimdeki tüm bu anlayış ve algılamalara rağmen, Batılılaşarak modernleşme problematiğine karşı en köklü tavır değişikliğinin de sol kesimde yaşandığı kabul edilmektedir.³⁵⁰ Çünkü bu kesim zaman içerisinde Avrupa'nın politik kültüründen esinlenmeksizin daha liberal, daha demokratik ve daha modern bir devletin oluşturulamayacağını da kabullenmiştir. Oysa sol kesim geçmişte düz bir mantıkla 'Batı emperyalisttir' deyip, onun dışında kalmayı tercih etmiştir. Belge bugün devam eden süreçte bu görüşün geçmişe oranla yumuşadığını kabul etmektedir.³⁵¹ Bunun yanında sol kesimin tavrındaki değişikliğin bir diğer nedeni olarak da Türkiye'de geçmişte yaşanan askeri darbelerin hala unutulmaması gösterilebilmektedir. Yani Belge'ye göre, bu konuya 'denize düşen yılanı sarılır' gibisinden yaklaşan solcu kesim, rejimin güvenlik sübabı olarak Ordunun yerine Avrupa'yı tercih etmektedir.³⁵² Hanioglu'na göre de Türkiye'deki halka da sorulacak olsa, büyük çoğunluğu Türkiye'nin Avrupa yönelimine karşı çıkmayacaklardır; ancak bu bir bakıma Avrupa'nın ehven-i şer olarak kabul edilmesidir.³⁵³

1.1.4. Batıcılar ve Batı

Görüldüğü gibi farklı politik ve kültürel kimlikler Türkiye'nin modernleşme sürecine karşı farklı tutum ve davranışlar geliştirmişlerdir. "Avrupa'ya aidiyet hissine sahip olma ya da olmama parametresi Türk kimliğinin önemli ölçüde determinantı olmuştur."³⁵⁴ Örneğin muhafazakarlara göre Tanzimat'tan beri yürütülen Batılılaşma çabaları kimliksizleşme ya da egemenliğin bir üst otoriteye devri olarak algılanırken, Batıcı kesim için Batılılaşma sürecinde bugün varılan son nokta, özellikle Avrupa Birliği üyeliği açısından, iki yüz yıllık batılılaşma sürecinin en somut, en kaçınılmaz ve en

³⁵⁰ İnaç, **AB'ye...**, s. 177

³⁵¹ Murat Belge, "Tanzimat ve Kapitalizm Osmanlı'da Çözüm Değildi!...", M. E. Gerger (Ed.) **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989, s. 80.

³⁵² Belge, "Tanzimat ve Kapitalizm...", s. 80.

³⁵³ Şükrü Hanioglu, "150 Yıldır Devam Eden Bir Batılılaşma Hareketi Var, Avrupa Topluluğuna Giriş Bunun Son Halkasıdır" M. E. Gerger (Ed.), **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye, İstanbul, İnkilap Yayınları**, 1989, s. 53.

³⁵⁴ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", s. 186.

gerekli halkası olarak algılanmaktadır.³⁵⁵ Zira tezde de Batıcılardan kastedilen, değişimin gerekliliğine inananlar, Türkiye'nin geleceğini Avrupa'da görenler ve Türkiye'nin her açıdan küresel rekabete açılabilceğini düşünenlerdir. Bu kimlik kategorisi, Türkiye'nin Batılılaşarak modernleşme projesinin demokratik ve şeffaf devlet anlayışının, hukukun üstünlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi evrensel değerlerin korunmasına ve yaygınlaşmasına önemli ölçüde hizmet edeceğini düşünmektedir.³⁵⁶

Bu kesim içerisinde yer alan bazı seçkinler özellikle Batılılaşarak modernleşme projesi içinde varılan son nokta olan Avrupa Birliği üyeliğinin Türkiye'ye en büyük faydasının insan hakları alanında olacağını düşünmektedir. Bu kesime göre insan hakları kavrayışı Türkiye'de iyice yerleşmiş değildir ve bugün Batılılaşma sürecinde son nokta olan Avrupa Birliği entegrasyonu, Türk insanın bu kavrayışı içselleştirmesine yardımcı olacaktır. Çünkü özellikle 1980 askeri darbesinden sonra Türkiye'nin Batı dünyası ile ilişkilerini engelleyici bir özelliğe bürünen insan hakları sorunlarının aşılması, Türk dış politikası açısından bir zorunluluk arz etmektedir.³⁵⁷ Yine bu kesime göre Türkiye'de insan hakları çerçevesinde gelişen sorunları muhakkak serinkanlılıkla ele almak ve Avrupa'nın insan hakları bağlamında Türkiye'yle ilgili aldığı her karar da Avrupalıları suçlamak yerine, şimdiye kadar bu kararları kullanıp tepkileri kışkırtarak siyasal çıkar elde etmeye çalışan kesimlere de eleştirel bakmakta fayda bulunmaktadır. Avrupa'yla diyalogun kesilerek, Batı dışı entegrasyon formüllerinin aranması ve Türkiye'nin Batı'dan koparılmasının büyük bir hata olacağı kabul edilmektedir. Çünkü Batılılaşma projesinin bütün sorunlarına ve çıkmazlarına rağmen Batılı ve modern bir ülke olma hedefi Türkiye'de insan haklarına saygının çok önemli bir dış dinamiğidir.³⁵⁸

³⁵⁵ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", s. 186.

³⁵⁶ Özer, **Tanzimat'tan...**, s. 25.

³⁵⁷ Dağı, **İnsan...**, s. 103.

³⁵⁸ İhsan, **İnsan...**, s. 135-136.

Bu kategoriye dahil olan bir kesim insan da Türkiye'nin Batılılaşma projesini kültürel nedenlerle desteklemekte ve Türkiye'nin Avrupa Birliğine girişiyle geçen yüzyıl başlayan Batılılaşma ve modernleşme çabalarının zirveye ulaşacağına inanmaktadır.³⁵⁹ Bu doğrultuda da, Avrupa Birliği ile entegrasyonun, Türkiye'nin med-cezir manzarasını anımsatan 150 yıllık Batılılaşma sürecini sona erdirecek nihai bir çözüm olduğu düşünülmektedirler. Bu kesime dahil olan insanların bir kısmı ise, Türkiye'nin hiçbir zaman Avrupalılar tarafından tam bir Avrupa ülkesi olarak kabul edilmeyeceğine inansalar da Türkiye'nin değişimi ve dönüşümüne yardımcı olacağı ve iç dinamikleri harekete geçireceği beklentisiyle Batılılaşma sürecine destek vermektedirler. Onlara göre, Batılılaşarak modernleşmek ve kabul gören bir Avrupalı olmak için çalışılması, Türkiye'nin hukukunu, eğitimini, insan haklarını, demokrasisini, sosyal eşitsizliklerini, ekonomisini ve ülke içerisindeki benzer birçok olumsuzluğunu düzeltmesine yardımcı olacaktır.

Diğer taraftan, ordunun siyaset üzerindeki vesayeti, etkisi ve denetimi; başta anayasa olmak üzere anti demokratik yasaların varlığı ve bunların düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayan hükümleri gibi sorun ve uygulamalar, bu kesim tarafından demokrasinin önündeki engeller olarak kabul edilmektedir.³⁶⁰ Bu nedenle de Batıcıların ana argümanlarından biri de politik içerikli olup, Avrupa ile gerçekleştirilecek entegrasyonunun Türkiye'nin kırılgan demokratik rejiminin istikrarı ve gelişmesi için güçlü bir garanti sağlayacağı ön kabulüne dayanmaktadır.³⁶¹ Yani bir bakıma, Batıcılar Türkiye'nin Batılılaşma süreci meselesini geçmişteki askeri yönetimleri tekrar yaşamamak için desteklemekte ve Avrupa'yı orduya yeğlemektedirler.³⁶² Bu doğrultuda da liberaller, Batı'nın politik dayatmalarını dahi, demokratik hak ve özgürlüklerin güvenceye alınması gerekçesiyle olumlu karşılamaktadır.

³⁵⁹ İnaç, **AB'ye...**, s. 188.

³⁶⁰ Özer, **Tanzimat'tan...**, s. 28.

³⁶¹ İnaç, **AB'ye...**, s. 188.

³⁶² Belge, "Tanzimat ve Kapitalizm...", s. 80.

Ne var ki İnaç'a göre, Türkiye'deki her kesim demokrasiyi ve özgürlükleri, değişim ve dönüşüm için değil kendi çıkarları için istemektedir. Ancak demokrasinin ve özgürlüklerin genişletilmesinden ve reformlardan yana olan bu insanlar örgütlü hareket edemedikleri gibi değişim taleplerini ifade edecek politik zeminden de uzaktırlar.³⁶³ Bu nedenle de bu insanlar yeterince güçlü olmadıkları için, özgürlük ve demokrasi bağlamında giriştikleri reformasyon çabaları da sonuçsuz kalmaktadır. Ayrıca her kesimin Türkiye'nin Batılılaşarak modernleşmek için giriştiği proje sürecinden ve sonucundan birbirleriyle çatışan beklentileri bulunmaktadır. Bunun dışında geçmişte Türkiye'nin Batılılaşmasına koşulsuz ve sınırsız destek veren kimi Batıcı seçkinlerin, tezde 'modernleştirici Batılılaşma' olarak kabul edilen sürece bugün tepki gösterdikleri görülmektedir. Çünkü esasen geçmişteki Batılılaşma çabalarındaki sivil-asker bürokrasinin temel amacı hiçbir zaman halk yararının öncelendiği bir süreç olmamıştır. Onların asıl amacı devletin yok olmaya yüz tutmuş yapılarını onararak ya da yeniden inşa ederek kurtarmak, sonra da o yapılar içerisinde kendilerine yer açmaktır. Yani bu kesim, temelde yer alan toplumsal sorunları çözerek toplumu kurtarmayı asıl amaç olarak önlerine hiç koymamışlardır.³⁶⁴

Oysa bugün Batılılaşma Türkiye'de Avrupa Birliği entegrasyonunun bir getirisi olarak, halkın devleti kontrol etmesine ve yetkilerini sınırlandırmasına imkan veren sivil bir içerik kazanmıştır.³⁶⁵ Bu doğrultuda da, kendilerine sınıfsal imtiyazlar tanıyan klasik Batılılaşma anlayışının tarihe karıştığını gören bu seçkinler, büyük bir kaygıya kapılmışlardır. Aslında bu seçkinlerin temel problem kaynağı; Batı'yı sosyal transformasyonun tek ve temel dinamiği olarak görürken, Batılılaşma sürecinin biricik enstrümanı ve belirleyicisi olarak devlet otoritesini kabul etmeleri noktasında, bugünkü Batılılaşmasının önemli ölçüde farklılaşmasıdır.³⁶⁶ Sonuçta sivil içerikli yeni Batılılaşma anlayışı hem Osmanlı'dan beri süregelen, halka, insanları

³⁶³ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", ss. 201.

³⁶⁴ Özer, **Tanzimat'tan...**, s. 25.

³⁶⁵ İnaç, **AB'ye...**, ss. 167-168.

³⁶⁶ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", ss. 202-203.

modernleştirmek amacıyla siyasi seçkinler tarafından dayatılan sürecin, hem de bizzat sözü edilen bu batıcı seçkinlerin sonunu hazırlamaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ

İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde Batılılaşma yoluyla modernliğin kazanılması gerektiğine karar verildiği günden bu yana genel anlamda iki ayrı görüşün konu çerçevesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan biri Batılılaşmaya karşı olanların görüşü, diğeri ise Türklerin geleceğini Batıda görenlerin görüşüdür.

Batılılaşma karşıtı görüşü şu şekilde özetlemek mümkündür: Avrupa kendine özgü tarihsel tecrübeleri, toplumsal dinamikleri ve ortak idealleri olan bir kimliğe sahiptir. Türkiye ise tarih boyunca hem Avrupalıları öteki olarak algılamış hem de Avrupalılar tarafından öteki olarak algılanmış farklı bir kimliğe sahip bir ülkedir. Bu iki farklı özellik Türklerin Avrupa tarafından kabulünü engelleyen başlıca unsurlardır. Daha da önemlisi, eskiye oranla etkisi azalmış da olsa Hıristiyanlık Avrupa için önemli bir kimlik unsurudur, Türkiye'nin temel ve değişmez dini aidiyeti ise Müslümanlıktır.

Batılılaşma taraftarı görüş ise şu şekilde özetlenebilmektedir: Avrupa'yla 150 yıldır bütünleşme çabası içerisinde olan Türkiye için bugün varılan son nokta tarihi bir fırsattır. Bu çevreler Avrupa Birliği üyeliğinin Batılılaşmanın en son ve kaçınılmaz safhası olduğunu savunmaktadırlar. Yine bu çevrelere göre Avrupa'nın Türkiye'ye kazandıracığı ekonomik çıkarlar ikinci derece de önem taşımaktadır. Asıl önemli olan demokrasi, insan haklar ve hukukun üstünlüğü gibi siyasal ve sosyal haklar bütünüdür. Kuşkusuz varılan bu son nokta da, Batılılaşmanın karakteristiği değişmiş ve Türkiye'nin modernleşme süreci elitist bir proje olmaktan çıkıp sivil bir karakter kazanmıştır. Ne var ki Türkiye'deki her kesim demokrasiyi ve özgürlükleri, değişim ve dönüşüm için değil kendi çıkarları için istemektedir.

Bu bağlamda da geçmişte Türkiye'nin Batılılaşma sürecine şartsız destek veren Batıcı seçkinlerin dahi kültürel ve politik anlamda içe kapanmayı tercih ettikleri ve Türkiye'nin kendine özgü koşulları olduğunu söyleyerek Türkiye'nin Batılı politik ve kültürel değerleri içselleştirmeye hazırlıksız olduğu gerekçelerini öne sürdükleri görülmektedir. Türkiye'nin 'Batılılaşarak modernleşme projesi'nin sosyal ve siyasal dinamikler üzerindeki liberalleştirici etkisinin bu şekilde reddedilmesindeki temel nedenler, Batıya karşı duyulan güvensizlik, politik ve sosyolojik çözümlerinin sadece 'devletin birlik ve bütünlüğü' problemiyle sınırlanması ve Batı'nın politik anlamda bir 'tehdit' ve kültürel anlamda bir 'öteki' olarak görülmesi şeklinde sıralanabilmektedir.³⁶⁷ Hepsinden önemlisi Türkler belki de tarihte ilk defa görülen bir kimlik gelişimi sergilemişler ve tehdit olarak algıladıkları Avrupa'dan gelebilecek tehlikeleri yine Avrupa uygarlığına dahil olarak bertaraf etme girişiminde bulunmuşlardır.

Aslında aynı açıdan bakıldığında, tarih boyunca hep bir öteki olarak algılandığı Türkleri kendi bünyelerine almayı ve bir Avrupalı olarak görmeyi kabul etmeleri Avrupalı devletler için önemli bir özveri olarak değerlendirilmelidir. Kısacası Türkiye'nin, 'Batılılaşarak modernleşme' projesi içinde bugün geldiği noktayı tarihi bir fırsat olarak değerlendirilerek sosyal, siyasal hatta ekonomik yapıları oluşturan kurum ve kuralları olması gereken standartlara kavuşturmalıdır. Ancak Türkiye'nin modern bir ülke olmasının önünü açacak olan bu değişimlere, statükodan fayda sağlamayı uman kesimler direnmeye devam edecek gibi görünmektedir.

Nitekim bu gün gelinen noktada Türkiye Batılılaşarak modernleşme projesi çerçevesinde karşılaştığı dirençleri ortadan kaldırmaya çalışırken Avrupa da Türkiye'ye yardım etmeye neredeyse zorunlu kalmıştır. Çünkü Avrupa'nın kimlik oluşumunda Türkiye'nin pek çok açıdan kritik bir önemi bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki, Avrupa'nın bir Hıristiyan kulübü olma sorunudur. Yani Hıristiyanlık, Avrupa'ya tek boyutlu bir yapı kazandırmakta

³⁶⁷ İnaç, **AB'ye...**, s. 191.

ve Avrupa'nın şiddetle vurguladığı çok kültürlülük, kültürel çoğulculuk, çok kimlilik kavrayışlarının hayata yansıtılmasını; insan hakları ve demokrasi gibi evrensel değerlerin ayrımcılık gözetmeden uygulanmasını; daha da önemlisi kapsayıcı bir medeniyet oluşturma hedefine varılmasını zorlaştıran kısır bir kimlik olarak görülmektedir.³⁶⁸ Avrupa yaşamakta olduğu bu problemi, ancak başka dini ve ulusal kimliklerin entegrasyonu ile aşabileceğinin farkındadır. Bu bağlamda da, Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olması fikrine taraf olanlar bir yana, başından beri bu sürece karşı muhalif tutum içinde olan çeşitli Avrupa devletleri'nin şimdiki tutumlarında belirgin bir farklılık gözlenmektedir. Çünkü Avrupa, Türkiye'nin farklı coğrafyalardan etkilenerek oluşan zengin ve farklı kimliğinin yardımı ile gerçekten çok kültürlü bir yapıda olduğunu ve farklı kimliklere toleranslı bakabildiğini ispat etme fırsatı bulduğunun bilincindedir.

Diğer taraftan, özellikle ABD'de ve Avrupa'da artış gösteren terör olaylarının ardından Türkiye, Avrupa açısından eskiye oranla çok daha fazla önemli bir ülke haline gelmiştir. Zira Avrupa kendi kimliğini oluşturan değer sistemini, Ortadoğu ve Avrupa arasında bir köprü olarak algıladığı Türkiye üzerinden Müslüman dünyaya taşıyabileceğini düşünmektedir. Çünkü bugün dünyada Müslüman kimliğine sahip vatandaşların yaşadığı 57 devlet arasında Türkiye, demokratik ve laik bir yönetim anlayışına sahip tek devlettir. Bu bağlamda da bu kimliğe sahip bir Türkiye'nin, varolan kimlik problemlerini aşarak Avrupa'nın bir parçası haline geldiği ölçüde, Doğu-Batı medeniyetleri arasında çatışmayı önlemede dikkate değer bir işlev gerçekleştirebileceği ve dünya barışı için bir istikrar unsuru olacağı kabul edilmektedir.³⁶⁹

Sonuç olarak, eğer Türkiye Batılı ve modern bir devlet olarak Avrupa'nın bir parçası olmak istiyorsa, Avrupa'nın yaşamakta olduğu bu problemlere kendi çıkarları çerçevesinde çözüm önerileri geliştirmeli ve bu

³⁶⁸ İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", s. 205.

³⁶⁹ İnaç, **AB'ye...**, s. 194.

problemlerin yönetiminde söz sahibi olmaya çalışmalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için de Türkiye'nin Batı'yı korku ve endişe temelinde değil, tanıma ve anlama temelinde algılamaya çalışması gerekmektedir. işte bu tanıma ve anlama çabalarının, Türkiye'nin kendi kimlik problemlerini çözdüğü ölçüde başarıya ulaşacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin bunu başardığı takdirde, bundan sonraki tarihin önemli kurucu aktörlerinden biri olacağı kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adanır, Oğuz. “Kültür ile Zihniyet”, **Doğu Batı: Kimlikler**, 6, 23 (2003).
- Adıyeke, Nuri. “Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair” H.C. Güzel (Ed.), **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000.
- Ağırakça, Ahmet. “Laik Tanzimatçı Zihniyet ve Politikalar Devam Ettiği Müddetçe Emperyalist Batı’ya Muhtaç ve Mahkum Olmaktan Kurtulamayız”, M. E. Gerger (Ed.), **Tanzimat’tan Avrupa Topluluğu’na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989.
- Ahmad, Feroz. **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995.
- Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye’nin oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.
- Akçam, Taner. **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki’den Kurtuluş Savaşına**, İstanbul, İmge Yayınevi, 2002.
- Akşin, Aptülahat. **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Akşin, Sina. **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara, İmge Kitapevi, 2001.
- Akşin, Sina. “Siyasal Tarih: 1908-1923”, S. Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.
- Altan, Mehmet. “ABD, AB Türkiye ve Yeni Bir Çağ”, O. Kaymakçı (Ed.), **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ankara, Nobel yayınları, 2005.

Arı, Tayyar. **Irak İnan ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

Arıboğan, Ülke ve diğerleri. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, DER Yayınları, 2000.

Armaoğlu, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2004.

Arsel, İlhan. **Şeriat ve Eşitsizlik**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.

Atatürk, Mustafa Kemal. **Söylev**, H. V. Velidedeoğlu (Ed.), İstanbul, Çağdaş Yayınları, 2000.

Ateş, Toktamış. **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

Aybar, Mehmet Ali. "Tanzimattan Bu Yana 150 Yıl Geçtiği Halde Örneğin Hala F-16'ların Montajı ile Yetiniyor ve Övünüyoruz", M. E. Gerger (Ed.), **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1989.

Aydın, Erdoğan. **Nasıl Müslüman Olduk?**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2004.

Aydın, Suavi. **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993.

Aydın, Suavi. **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, Ankara, Öteki Yayınevi, 1998.

Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein. **İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, (çev. Nazlı Ökten), İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

Bayur, Yusuf Hikmet. **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Belen, Fahri. **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

Belge, Murat. "Tanzimat ve Kapitalizm Osmanlı'da Çözüm Değildi!...", M. E. Gerger (Ed.), **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989.

Belge, Murat. "Ortaçağ", **Doğu Batı: Avrupa**, 4, 14 (2001).

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1973.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Bilgin, Nuri. **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 2001.

Bilsel, Cemil. **Lozan**, C. 1, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1933.

Bozkurt, Veysel. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Bursa, Vipaş Yayınevi, 2001.

Braude, Benjamin. "Millet Sisteminin İlginç Tarihi" **Osmanlılardan Günümüze Ermeni Sorunu**, H. C. Güzel (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000.

Bulaç, Ali. "Tanzimat'ın Temelinde, İslam-Kapitalizm Çatışması Vardır...", M. E. Gerger (Ed.) **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989.

Bulaç, Ali. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Eylül Yayınları, 2001.

Can, Şefik. **Klasik Yunan Mitolojisi**, Ankara, İnkilap Yayınları, 1999.

Canpolat, S. İbrahim. **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği**, İstanbul, Alfa Yayınevi, 1998.

Ceylan, Yasin. “Yirminci Yüzyılın Son Çeyreğinde Müslümanların Hıristiyan Dünyası Karşısındaki Tavrıları” **Doğu Batı: Doğu Ne? Batı Ne?**, 1, 2 (1998).

Çalış, Şaban. “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, **Liberal Düşünce: Türk Dış Politikasında Demokrasi, İnsan Hakları ve Kimlik Tartışmaları**, 4, 13 (1999).

Çırakman, Aslı. “Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçiliğe”, **Doğu Batı: Avrupa**, 4, 14 (2001).

Dağı, Zeynep. **Rusya’nın Dönüşümü: Kimlik Milliyetçilik Ve Dış Politika**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2002.

Dağı, D. İhsan. **İnsan Hakları Küresel Siyaset ve Türkiye**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2000.

Dartan, Muzaffer. “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri: Quo Vadisi”, O. Kaymakçı (Ed.), **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005.

Dedeoğlu, Beril. “Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler”, B. Dedeoğlu (Ed.), **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003.

Delanty, Gerard. **Avrupa’nın İcadı**, (Çev. Hüsamettin İnaç), Ankara, Adres Yayınları, 2004.

Dilipak, Abdurrahman. “Tanzimat Bir Komplo İdi!..”, M. E. Gerger (Ed), **Tanzimat’tan Avrupa Topluluğu’na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989.

Doğan, Ergun. **Kimlikler Kıskaçında Ulusal Kişilik**, Ankara, İmge Kitapevi, 2000.

Dönmezer, Sulhi. **Toplum Bilim**, İstanbul, Beta Yayınları, 1994.

Ercan Yavuz. "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar: Millet Sistemi", H.C.Güzel (Ed.), **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000.

Erdenir, F. H. Burak. **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2005.

Ersoy, Hamit ve Leyla. **Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar Ve Türkiye**, Ankara, Siyasal Kitap Evi, 2002.

Feyzioğlu, Turhan. **Atatürk ve Milliyetçilik**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1986.

Francis, Yeorgios. **İstanbul Düştü**, (Çev. Kriton Dinçmen), İstanbul, Scala Yayıncılık, 2002.

Georgeon, François. **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, (Çev. Alev Er), İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

Graves, Robert. **Yunan Mitleri**, (Çev. Uğur Akpur), İstanbul, Say Yayınları, 2004.

Güleç, Cengiz. **Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi**, Ankara, V Yayınları, 1992.

Güvenç, Bozkurt. **Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Hanioğlu, Şükrü. "150 Yıldır Devam Eden Bir Batılılaşma Hareketi Var, Avrupa Topluluğuna Giriş Bunun Son Halkasıdır" M. E. Gerger (Ed.), **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye, İstanbul, İnkilap Yayınları**, 1989.

Haviland, William. **Kültürel Antropoloji**, (Çev. Hüsamettin İnaç), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002.

Hobsbawm, J. Eric. **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991, Aşırıliklar Çağı**, (Çev. Yavuz Alogon), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1994.

İnaç, Hüsamettin. "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri" **Doğu Batı: Kimlikler**, 6, 23 (2003).

İnaç, Hüsamettin. **AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri**, Ankara, Adres Yayınları, 2005.

İnalçık, Halil. "Osmanlı Hukukuna Giriş", **SBF Dergisi**, 13, 2 (1958).

İnalçık, Halil. "Tanzimatın Uygulaması ve Sosyal Tepkileri", **Bellekten**, 28, 112 (1964).

İnalçık, Halil. "Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün" **Doğu Batı: Doğu Ne? Batı Ne?**, 1, 2 (1998).

İnalçık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomi ve Sosyal Tarihi**, C. 1, (Çev. Halil Berkay), İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000.

Kafesoğlu, İbrahim. **Türk İslam Sentezi**, İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1985.

Kahraman, Hasan Bülent. "Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu'su" **Doğu Batı: Avrupa**, 4, 14 (2001).

Karakaş, Mehmet. **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2000.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, C. 5, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Karlı, Ercan. **Kısa Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Geçit Kitapevi, 2003.

Karpat, Kemal. "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarih, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", S.ŞEN (Ed.), **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1995.

Kaypakoğlu, Serdar. **Ulusal Ekonomilerin Bütünleşmesi Sürecinde Kimlik Sorunları ve İletişim**, İstanbul, DER Yayınları, 2000.

Keyman, E. Fuat. **Küreselleşme, Devlet, Kimlik, Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Alfa Basım, 2000.

Keyman, E. Fuat. "Türkiye'de 'Laiklik Sorunu'nu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme" **Doğu Batı: Kimlikler**, 6, 23 (2003).

Kılıçbay, Mehmet Ali. "Modern Ulus Kavramı ve Ulus Devlet" **Tarih ve Milliyetçilik**, Mersin Üniversitesi, I. Ulusal Tarih Kongresi, 1997.

Kılıçbay, Mehmet Ali. "Kimlikler Okyanusu", **Doğu Batı: Kimlikler**, 6, 23 (2003).

Korkut, Cevat. **Devlet Sınırları ve Türkiye'nin Sınırları**, İzmir, Karınca Matbaacılık, 1970.

Köker, Levent. **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Kunt, Metin. "Siyasal Tarih: 1300-1600", S. Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti, 1300-1600**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.

Kunt, Metin. "Siyasal Tarih: 1600-1789", S. Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.

---**Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı**, (Çev. Ömer Dumlu ve Hüseyin Elmalı), İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004.

---**Kur'an-ı Kerim ve Meali**, (Çev. Elmalılı Hamdi Yazır), İstanbul, Ravza Yayınevi, 1993.

Küçük, Cevdet. "Osmanlılar da 'Millet Sistemi ve Tanzimat" **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Kymlicka, Will. **Çok Kültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.

Laçiner, Sedat. "Türkiye-Avrupa ilişkilerinde Kültür ve Medeniyet Boyutu", **Liberal Düşünce: Türk Dış Politikasında Demokrasi, İnsan Hakları ve Kimlik Tartışmaları**, 4, 13 (1999).

Langlois, Georges ve diğerleri. **20. Yüzyıl Tarihi**, (Çev. Ömer Turan), İstanbul, Nehir Yayınları, 2003.

Lee, Stephen J. **Avrupa Tarihinden Kesitler, (1494-1789)**, Ankara, Dost Kitapevi, 2002.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1970.

Lewis, Benard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı) Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Maalouf, Amin. **Ölümcül Kimlikler**, (Çev. Aysel Bora), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Manisalı, Erol. **Avrupa Çıkmazı**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004.

Nişanyan, Sevan. "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", **Türkiye Günlüğü: Kimlik Tartışmaları ve Etnik Mesele**, 33 (1995).

Oğuzoğlu, Yusuf.. **Osmanlı Devlet Anlayışı**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000.

Ortaylı, İlber. **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, Hil Yayınları, 1982.

Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Hil Yayınları, 1987.

Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Özer, Ahmet. **Tanzimat'tan Bugüne Batılılaşma ve Avrupa Birliği**, Ankara, Elips Kitap, 2003.

Öztuna, Yılmaz. **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. 1, İstanbul, Faisal Finans Kurumu Yayını, 1986.

Portakal, Hüsen. **İbn Rüşd Din-Felsefe Tartışması**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.

Robbins, Keith. **I. Dünya Savaşı**, (Çev. Müfit Günay) Ankara, Dost Yayınları, 2005.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'E**, Ankara, İmge Kitap Evi, 2005.

Senyobos, Şari. **Avrupa Tarihi**, (Çev. Ali Kemali Aksüt), İstanbul, Vakit Yayınevi, 1938.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, E Yayınları, 2006.

Şenel, Alaaddin. **İrk ve İrkçilik Düşüncesi**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1990.

Soysal, Mümtaz. "Cumhuriyetçi Bütünlük: Cumhuriyet Nereye Gidiyor; Karşı Çıkmanın Zamanıdır Konuşması", Bağımsız Cumhuriyet Partisi Binası, Ankara, 8 Mayıs 2004.

Tanilli, Sever. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası : İlkçağ, Doğu, Yunan, Roma**, C. 1, İstanbul, Adam Yayınevi, 2003.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu-I: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'nın Türkiye'ye Yaklaşımı**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993.

Thilly, Frank ve Ledger Wood. **Felsefe'nin Öyküsü: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi**, C. 1, (Çev. İbrahim Şener), İstanbul, İzdüşüm Yayınları, 2002.

Timur, Taner. **Osmanlı Kimliği**, Ankara, İmge Kitapevi, 2000.

Toynbee, Arnold. **"Bir Devletin Yeniden Doğuşu"**, (Çev. Kasım Yargıcı), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.

Türkeş, Alparslan. **Türkiye'nin Meseleleri**, İstanbul, Kutluğ Yayınları, 1977.

Türköne, Mümtaz'er. "Batılılaştıramadıklarımız" **Doğu Batı: Doğu Ne? Batı Ne?**, 1, 2 (1998).

Ülger, İrfan Kaya. **Avrupa Birliği'nin ABC'si**, Ankara, Sinemis Yayınları, 2003.

Yalçıntaş, Nevzat. "İlkel Montajcı, Bürokratik Tanzimatçı Zihniyette Olanlar; Türkiye'nin AT'na Girmesini Tanzimatın Bir Zaferi Olarak Görüyorlar...", M. E. Gerger (Ed.), **Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye**, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1989.

Yavuz, Hilmi. **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, İstanbul, Boyut Yayınevi, 1998.

Yeğen, Mesut. **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Yetkin, Çetin. **Siyasal Düşünceler Tarihi-II: Hıristiyan ve İslam Siyasal Düşüncesi**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2005.

Yıldız, Ahmet. **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Yıldız, Ahmet. "Kemalist Milliyetçilik", A. İnel (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Yinanç, Mükrimin Halil. "**Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik**", **Tanzimat**, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1940.

Yurdaydın, Hüseyin G. "Düşünce ve Bilim Tarihi: 1300-1600", S.AKŞİN (Ed.) **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti, 1300-1600**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.

Yurdusev, Ahmet Nuri. "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", A.Eralp (Ed.), **Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma Kalkınma Demokrasi**, Ankara, İmge Kitapevi, 1997.

Zürcher, Eric Jan. **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Watt, W. Montgomery. **Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık**, (Çev. Turan Koç), İstanbul, İz Yayıncılık, 2002.

William, H. McNeill, **Dünya Tarihi**, (Çev. Alaeddin Şenel), Ankara, İmge Kitapevi, 2005.

GAZATELER

Sezgin, Ferruh. "MHP Nereye Koşuyor", Yeni Şafak, 22 Ekim 2000.